

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ



НАУКОВИЙ ВІСНИК

***Національної академії
внутрішніх справ***

2(119)'2021

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2021**

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**



**2
(119)
2021**

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну
реєстрацію серії KB № 23858-13698 ПР від 3 квітня 2019 року • Включений до
переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України
від 15 жовтня 2019 року № 1301) • Рекомендовано вченою радою Національної
академії внутрішніх справ від 24 червня 2021 року (протокол № 14)

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., доктор юридичних наук,
професор (головний редактор);
Відацкі Ян, доктор філософії, професор;
Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гультай М. М., доктор юридичних наук, доцент;
Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, професор;
Кваша О. О., доктор юридичних наук, професор;
Кришевич О. В., кандидат юридичних наук,
професор;
Кузнецов В. В., доктор юридичних наук, професор;

Лошицький М. В., доктор юридичних наук,
професор;
Павленко С. О., кандидат юридичних наук, доцент;
Погорецький М. А., доктор юридичних наук,
професор;
Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор;
Севрук В. Г., кандидат юридичних наук, доцент;
Чубенко А. Г., доктор юридичних наук, професор;
Шакун В. І., доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

*Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей.
Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та
службову інформацію, несуть особисто автори*

Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. /
Н354 [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ,
2021. – № 2 (119). – 144 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

scientbul.naiau.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**



SCIENTIFIC HERALD

*of National Academy
of Internal Affairs*

2(119)'2021

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2019 = 57.60);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 16, i10-індекс – 36);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2021**

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs



2
(119)
2021

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 23858-13698 ПР dated April 3th, 2019 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «Б» (order No. 1301, dated October 15th, 2019) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 14, dated June 24th, 2021)

Editorial board:

Cherniavskiy S., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Vidatski Yan, Doctor of Philosophy, Professor;
Halunko V., Doctor of Law, Professor;
Hultai M., Doctor of Law, Associate Professor;
Drozd O., Doctor of Law, Professor;
Kvasha O., Doctor of Law, Professor;
Kryshevych O., Ph.D in Law, Professor;
Kuznetsov V., Doctor of Law, Professor;

Loshytskyi M., Doctor of Law, Professor;
Pavlenko S., Ph.D in Law, Associate Professor;
Pohoretskyi M., Doctor of Law, Professor;
Savchenko A., Doctor of Law, Professor;
Sevruk V., Ph.D in Law, Associate Professor;
Chubenko A., Doctor of Law, Professor;
Shakun V., Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Scientific Herald of National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: S. Cherniavskiy (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2021. – No. 2 (119). – 144 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
 1, Solomianska square
 Phone: (044) 520-08-47
 E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ГРІБОВ М. Л., ВЕНЕДІКТОВ А. А., ВЕНЕДІКТОВА Ю. Є.

Проблеми звільнення особи від кримінальної відповідальності
у зв'язку з передачею її на поруки 8

HRIBOV M., VENEDIKTOV A., VENEDIKTOVA Yu.

Problems of a Person's Releasing from Criminal Responsibility
in Connection with his/her Bailment

РОГАТЮК І. В., КОМАШКО В. В.

Удосконалення механізму відповідальності
за вчинення корупційного правопорушення 19

ROHATIUK I., KOMASHKO V.

Improving the Mechanism of Liability for Committing
Corruption Offenses

ЛЕВЧЕНКО Ю. О., ЛОБАН Д. В.

Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів
проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини 26

LEVCHENKO Yu., LOBAN D.

Criminal-Legal Characteristics of Violent Crimes against
Sexual Freedom and Sexual Integrity of the Child

ЖЕНУНТІЙ В. І., ЗАПОРОЖЕЦЬ Р. А.

Генезис кримінального законодавства України
щодо відповідальності за відкрите викрадення
чужого майна (грабіж) 34

ZHENUNTII V., ZAPOROZHETS R.

Genesis of the Criminal Legislation of Ukraine on Liability
for Open Theft of Another's Property (Robbery)

ТИЧИНА Д. М., СОБКОВИЧ О. В.

Запобігання кримінальним правопорушенням
у сфері страхування в Україні 43

TYCHYNA D., SOBKOVYCH O.

Prevention of Insurance' Criminal Offenses in Ukraine

БОГАТИКОВ О. В.

Окремі види процесуальних порушень
під час проведення огляду в процесі
розслідування незаконного заволодіння
транспортним засобом, що призвели
до визнання доказів недопустимими 51

BOHATYKOV O.

Separate Types of Procedural Violations during the Inspection
during the Investigation of the Illegal Takeover of Vehicles,
which Led to the Recognition of the Evidence Inadmissible

БЕЛЕНОК В. П.

Кримінологічна характеристика потерпілих
від погрози або насильства щодо працівника
правоохоронного органу 59

BELENOK V.

Criminological Characteristics of Victims of threats
or Violence against a Law Enforcement Officer

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

ВОЗНЮК А. А., ГРИГА М. А., ДУДА А. В.

Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи:

актуальні проблеми теорії та практики..... 68

VOZNIUK A., HRYHA M., DUDA A.

The Order of Entrance to the House or other Property of a Person:

Current Issues of Theory and Practice

КАТЕРИНЧУК К. В., ГРИЩЕНКО А. Л.

Проблеми охорони здоров'я людини в проєкті

Кримінального кодексу України 83

KATERYNCHUK K., HRYSHCHENKO A.

The Issues of Human Health Care in the Project

of Criminal Code of Ukraine

КРИВИЦЬКИЙ Ю. В.

Штучний інтелект як інструмент правової реформи:

потенціал, тенденції та перспективи 90

KRYVYTSKYI Yu.

Artificial Intelligence as a Tool of Legal Reform: Potential,

Trends and Prospects

РОМАНОВ М. Ю.

Поняття, сутність і значення

діяльності підрозділів дізнання 102

ROMANOV M.

Concept, Essence and Significance of the Activity

of the Units of Knowledge

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

СЛОВСЬКА І. Є.

«Гендерна рівність» звучить як утопія?..... 107

SLOVSKA I.

Does «Gender Equality» Sound Like a Utopia?

ВЕРЕТЯННИКОВ В.О.

Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації

та правозастосування..... 113

VERETIANNIKOV V.

Signs of the Subject of the Provocation of Bribery: Some Issues

of Qualification and Law Enforcement

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ГУСЕВА В. О.

Перспективи впровадження зарубіжного досвіду

використання ДНК-облік у практику України 121

HUSIEVA V.

Prospects of Introduction of Foreign Experience of Using

DNA Accounting into the Practice of Ukraine

РЕЦЕНЗІЇ

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.

Теоретичні та прикладні засади контрольно-наглядової діяльності
в межах досудового розслідування 132

*Рец. на кн.: Мірковець Д. М. Контрольно-наглядова діяльність
на досудовому розслідуванні: теорія та практика :
монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 432 с.*

CHERNIAVSKYI S.

Theoretical and Applied Principles of Control and Supervision Activities
within the Pre-Trial Investigation

*Review of the book: Mirkovets D. Control and supervisory activities in the pre-trial
investigation: theory and practice : monograph. Odesa : Helvetyka, 2021. 432 p.*

СКУЛИШ Є. Д.

Актуальні аспекти оперативно-розшукового документування 135

*Рец. на кн.: Саковський А. А. Оперативно-розшукове документування:
теорія і практика : монографія. Київ : ІНФОТЕХ, 2021. 589 с.*

SKULYSH Ye.

Actual Aspects of Operative-Search Documentation

*Review of the book: Sakovskyi A. Operative-search documentation: theory and practice :
monograph. Kyiv : INFOTEKh, 2021. 589 p.*

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С., СЕРГЄЄВА Д. Б.

Актуальне видання з питань застосування засобів
кримінального процесуального доказування
в досудовому розслідуванні 137

*Рец. на кн.: Старенький О. С. Засоби кримінального процесуального
доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика :
монографія. Київ : ІНФОТЕХ, 2021. 684 с.*

CHERNIAVSKYI S., SERHIEIEVA D.

An Up-To-Date Publication on the Application of Means of Criminal Procedural
Evidence in Pre-Trial Investigation

*Review of the book: Starenkyi O. Means of criminal procedural evidence
in pre-trial investigation: theory and practice : monograph. Kyiv : INFOTEKh, 2021. 684 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 139

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.126.4

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.8>

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Венедіктов А. А. – кандидат юридичних наук, адвокат Полтавської обласної ради адвокатів, м. Кременчук
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-550>;

Венедіктова Ю. Є. – адвокат Херсонської обласної ради адвокатів, м. Генічеськ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2532-727>

Проблеми звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки

Мета дослідження – визначення можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки іншому суб'єкту, крім колективу підприємства, установи, організації (зокрема, трудовому колективу, сформованому фізичною особою – підприємцем), а також висунення відповідних пропозицій щодо вдосконалення законодавства України. **Методологія.** Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки, а саме: системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний (догматичний), статистичний. **Наукова новизна** здійсненого дослідження полягає в доведенні можливості в межах чинного законодавства звільнити особу від кримінальної відповідальності та передати на поруки трудового колективу, сформованого фізичною особою – підприємцем, а також в обґрунтуванні доцільності збереження інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Цей інститут обов'язково має бути в новому Кримінальному кодексі України, що нині знаходиться на стадії активної розробки. Однією з його важливих складових має стати звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки. Водночас у законі слід встановити, що суб'єктом, який бере особу на поруки, може бути колектив юридичної особи або її окремого підрозділу, а також трудовий колектив, сформований фізичною особою – підприємцем (якщо обвинувачений є членом відповідного колективу). **Висновки.** Перелік суб'єктів поручительства законодавець може розширити, зокрема особами, які заслуговують на довіру й особливу довіру. Звертаючись до суду з клопотанням, вони мають взяти на себе письмові зобов'язання, зміст яких підлягає чіткому законодавчому унормуванню (з обов'язковим переліком конкретних контрольних заходів зі спостереження за поведінкою звільненого від кримінальної відповідальності).

Ключові слова: звільнення; кримінальна відповідальність; поруки; гуманізація; колектив; суб'єкт господарювання; юридична особа; фізична особа; підприємець.

Вступ

Національна правова система має тенденцію до відмови від суворих каральних заходів і застосування альтернативних форм запобігання злочинам. До таких форм належить інститут звільнення від кримінальної відповідальності, передбачений чинним кримінальним законодавством. Одним із видів такого звільнення, що посідає чільне місце в практиці застосування, є звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Цей вид звільнення дає змогу особі, яка вчинила злочин, за певних підстав та умов не зазнати кримінальної відповідальності, а визнати свою вину та виправитись у межах трудового колективу й довести, що вона здатна співіснувати в суспільстві як нормальний його член і не порушувати норми закону (Yushchuk, 2019).

Наявність зазначених норм у кримінальному законодавстві є показником рівня цивілізованості суспільства. Це підтверджено значною кількістю міжнародно-правових актів, прийнятих у цьому напрямку, а також результатами останніх наукових досліджень (Maculan, & Gil, 2020; Podroikina, 2020; Bizhan et al., 2018). Але сучасні тенденції вітчизняного правотворення викликають сумніви щодо наявності політичної волі на підтримку такого курсу.

З метою реформування законодавства України, зокрема кримінального, Указом Президента України від 7 серпня 2019 року № 584/2019 створено Комісію з питань правової реформи, частиною якої є Робоча група з питань розвитку кримінального права, одним з ключових завдань якої є забезпечення розроблення та внесення Президентом України узгоджених пропозицій з питань удосконалення правової

системи України з огляду на сучасні виклики та потреби демократичного суспільства, зокрема підготовки й узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність¹. Наразі зазначена група завершила обговорення Загальної частини та декількох розділів Особливої частини нового Кодексу. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України опубліковано станом на 29 березня 2021 року².

Теоретики й практики обговорюють різні позиції зазначеного проєкту (Puzyrov, Sokorynskyi, & Bodnar, 2019; Bakhurynska, 2020; Ostrohiad, 2020; Katerynychuk, 2021; Batluk, 2021; Myroshnychenko, & Basaliuk, 2021).

Проте сьогодні бракує уваги науковців інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Неабияке занепокоєння викликає те, що в зазначеному проєкті КК України цей інститут ліквідовано як такий. Це суперечить концепції гуманізації кримінального законодавства.

Як слушно зазначено в науковій літературі, у площині гуманізму інститут звільнення від кримінальної відповідальності пов'язаний з економією судових репресій, а також з повагою невід'ємних прав і свобод особи, яка вчинила злочин, і встановленням сприятливих критеріїв під час звільнення від кримінальної відповідальності, залежно від віку, стану здоров'я, працездатності та інших ознак. У правовій державі під час розв'язання питань реалізації кримінальної відповідальності особливу увагу приділяють міжгалузевому інституту звільнення від кримінальної відповідальності як компромісу під час відновлення соціальної справедливості та стимулювання правислухняної поведінки (Romaniuk, 2020).

Вітчизняний законодавець встановив, що особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку (ч. 1 ст. 47 КК України).

Практична реалізація цього положення має низку проблем, що стосуються правової природи,

передумов і підстав звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки, й аспекти яких уже вивчали вітчизняні науковці (Mukha, 2019; Yushchuk, 2019; Shynkarov, 2016).

У дослідженні ми окреслимо ті проблеми, яким досі бракувало наукової уваги. Одна з них – можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки колективу певних юридичних утворень, належність яких до кола суб'єктів, зазначених у ст. 47 КК України (підприємство, установа, організація), спонукає до дискусії науковців і практиків. Зокрема йдеться про об'єднання співвласників багато-квартирних будинків, релігійні громади, осередки політичних партій, відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є визначення можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки іншому суб'єкту, крім колективу підприємства, установи, організації (зокрема, трудовому колективу, сформованому фізичною особою – підприємцем), а також висунення відповідних пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання:

1) обґрунтувати можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки трудовому колективу, сформованому фізичною особою – підприємцем (ФОП) у сучасних правових реаліях;

2) визначити загальні підстави для такого звільнення та особливості їх правової оцінки в сучасних умовах;

3) обґрунтувати доцільність збереження можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки в проєкті нового Кримінального кодексу України (з визначенням особливостей законодавчої регламентації).

Виклад основного матеріалу

У судовій практиці періодично постає проблема можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки трудового колективу такого суб'єкта господарювання, як ФОП. Адже саме формулювання (лексична конструкція), яке поєднує поняття колективу та однієї особи одразу (інтуїтивно) сприймається як така, що порушує логіку. Тому, відповідно, сторона обвинувачення у разі подання клопотання зазначеного змісту відкидає можливість його задоволення, керуючись тим, що ФОП не є підприємством, установою чи організацією, а тому, відповідно до положень

¹ URL: <https://newcriminalcode.org.ua/about-us#block4>.

² URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

ст. 47 КК України, не є суб'єктом, що може брати на поруки обвинуваченого.

З огляду на зазначене вище, встановлено:

1) працівника суб'єктів господарювання, які прямо підпадають під законодавче визначення підприємства, установи чи організації можна звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку передачею на поруки трудовому колективу;

2) працівника суб'єктів господарювання, які не підпадають під таке визначення (зокрема ФОП), – не можна.

Такий підхід суперечить ст. 24 Конституції України, де зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом».

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Отже, у разі відмови у звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки (на підставі того, що колектив ФОП не є належним суб'єктом передання на поруки) відбувається дискримінація обвинуваченого за ознакою місця роботи через позбавлення його права бути звільненим від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки трудовому колективу.

Крім того, зауважимо, що визначення підприємства міститься у ч. 1 ст. 62 Господарського Кодексу (ГК) України, де зазначено, що підприємство – це «самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами».

Наведене визначення цілком узгоджено з нормами законодавчої регламентації ФОП, які містить глава 5 Цивільного кодексу (ЦК) України. Крім того, визначення підприємства повною мірою відповідає й визначенню суб'єктів малого підприємництва, яке подано в ч. 3 ст. 55 ГК України, де зазначено: «Суб'єктами малого підприємництва є: фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України».

У ч. 4 ст. 62 ГК України наведено перелік притаманних підприємству атрибутів: «Підприєм-

ство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки». Щодо таких атрибутів підприємства, як відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатки, то більшість ФОП як суб'єкти малого підприємництва їх мають, оскільки через їх відсутність не можуть функціонувати.

Отже, єдина ознака, що розмежовує підприємство та ФОП, – це статус юридичної особи, яким останній суто формально не наділений. З огляду на це зазначимо, що, відповідно до ст. 51 ЦК України: «До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин».

Міністерство юстиції України 14 січня 2011 року надало роз'яснення щодо статусу фізичної особи – підприємця, у яких зауважено, що статус фізичної особи – підприємця – це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Водночас юридичний статус «фізична особа – підприємець» сам по собі не впливає та жодним чином не обмежує будь-які компетентності особи, які впливають з її цивільної право- та дієздатності.

Міністерство юстиції України в зазначеному роз'ясненні також зауважило, що в господарському законодавстві «юридична особа» та «фізична особа – підприємець» охоплені спільним поняттям – «суб'єкт господарювання».

Зауважимо також, що ФОП і підприємство (як суб'єкти господарювання) охоплені єдиним поняттям – «суб'єкти підприємництва». Адже, згідно з ч. 2 ст. 3 ГК України господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом.

Також у цьому роз'ясненні Міністерства юстиції України окреслено, що фізична особа – підприємець у цивільно-господарських відносинах є різностороннім учасником. Принципи здійснення ним підприємницької діяльності роблять його подібним до юридичних осіб, тоді як у приватних відносинах, попри будь-які зміни в його статусі, він залишається громадянином – фізичною особою. Саме тому слід чітко розмежовувати ці різні сфери відносин.

Згідно зі ст. 51 ЦК до фізичних осіб – підприємців слід застосовувати норми спеціального (господарського) законодавства, якщо

предметом регулювання безпосередньо є їхня підприємницька діяльність. Натомість слід брати до уваги норми цивільного законодавства, якщо предмет регулювання виходить за межі підприємницької діяльності, зачіпаючи приватні інтереси суб'єкта, та повною мірою врегульовується нормами ЦК. Зрештою, ФОП і фізична особа мають різний податковий і правовий статус. Отже, ФОП наділений усіма властивостями юридичної особи.

Також зауважимо, що, відповідно до положень ст. 47 КК України, обвинувачений може бути взятий на поруки не підприємством, не установою чи організацією, а їх колективом.

Можливість існування трудового колективу ФОП випливає з норм законодавства. Адже визначення трудового колективу сформульовано в ч. 1 ст. 252-1 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), згідно з яким трудовий колектив підприємства утворюють усі громадяни, які своєю працею беруть участь у його діяльності на підставі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством.

Як зазначено вище, ФОП, відповідно до положень законодавства, є:

– суб'єктом малого підприємництва (відповідно до ч. 3 ст. 55 ГК України такими суб'єктами є фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України);

– роботодавцем (згідно з ч. 3 ст. 1 Закону України «Про охорону праці», роботодавець – власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю).

Сукупний аналіз зазначених норм дає змогу стверджувати, що ФОП уповноважений наймати працівників на підставі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством. Таких працівників наймають для здійснення ними спільної трудової діяльності в межах реалізації мети господарської діяльності, здійснюваної ФОП. Відтак сукупність працівників, найнятих ФОП, утворюють трудовий колектив.

Зрештою вважаємо, що в процесі розв'язання питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки трудовому колективу ФОП, слід застосовувати позиції Верховного Суду (ВС) України щодо широкого розуміння термінології закону. Це зокрема постанова від 4 грудня 2018 року (справа № 161/3885/16-к), у якій зауважено, що усталена

судова практика широкого розуміння певних понять є підставою для застосування їх для обґрунтування судових рішень. Тож можливість і доцільність звільнення від кримінальної відповідальності слід оцінити з огляду дотримання загальних засад звільнення від кримінальної відповідальності загалом і у зв'язку з передачею на поруки трудового колективу зокрема.

Нині в Україні прослідковуємо численні випадки звільнення осіб від кримінальної відповідальності на поруки колективу ФОП, відповідно до положень ст. 47 КПК України.

Наприклад:

1. Ухвали судів першої інстанції, які не були оскаржені:

Ухвала Пустомитівського районного суду Львівської області від 1 березня 2019 року (справа № 450/819/18 Провадження № 1-кп/450/61/19) – обвинуваченого звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 15 ч. 1 ст. 185 КК України та передано на поруки колективу ФОП.

Ухвала Звенигородського районного суду Черкаської області від 2 квітня 2019 року (справа № 694/37/19) – обвинуваченого звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 309 КК України у зв'язку з передачею на поруки колективу ФОП.

Ухвала Жовтневого районного суду міста Маріуполя Донецької області від 13 березня 2020 року (справа № 263/13567/17) – особу звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 345 КК України на підставі ст. 47 КК України у зв'язку з передачею її на поруки трудовому колективу ФОП.

Ухвала Черкаського районного суду Черкаської області 9 серпня 2018 року (справа № 1-кп/707/227/18) – особу звільнено від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України у зв'язку з передачею його на поруки колективу ФОП тощо.

2. Ухвали судів апеляційної інстанції, які не були оскаржені до Верховного Суду України:

Ухвалою Апеляційного суду Кіровоградської області від 25 жовтня 2011 року (справа № 11-867/11) залишено без змін постанову Вільшанського районного суду Кіровоградської області від 10 серпня 2011 року, якою обвинуваченого було звільнено від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 263 КК України у зв'язку з передачею його на поруки трудовому колективу ФОП.

Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 22 липня 2015 року (справа № 490/4611/15-к) – залишено без змін ухвалу Центрального районного суду м. Миколаєва від 2 червня 2015 року щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 396 КК

України у зв'язку з передачею на поруки колективу ФОП.

3. Ухвали Верховного Суду України:

У кримінальних справах, де касаційна інстанція розв'язувала питання про передачу особи на поруки трудового колективу того чи іншого ФОП (справа № 158/2745/19, Ухвала ВС України від 22 грудня 2020 року; справа № 127/31068/19, Ухвала ВС України від 12 серпня 2020 року; справа 5-5095км13, Ухвала ВС України від 12 грудня 2013 року) у судах усіх інстанцій ніхто з учасників кримінального провадження не оскаржував (та взагалі не ставив під сумнів) можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її передачею на поруки трудовому колективу ФОП.

Так, Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду своєю Постановою від 22 грудня 2020 року (справа № 158/2745/19) залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій, якими було звільнено від кримінальної відповідальності обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України та передано їх на поруки трудовим колективам (магазину ФОП та трудовому колективу ОСББ «Кравчука 48» – відповідно). Застережень щодо неможливості такого звільнення у зв'язку з передачею на поруки ФОП Верховним Судом України (як і судами першої та апеляційної інстанцій) зауважено не було.

У постанові від 12 серпня 2020 року (справа № 127/31068/19) предметом дослідження ВС було питання можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки колективу ФОП. Висловлюючи свою правову позицію, ВС зазначив неможливість звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею на поруки у зв'язку з вчиненням двох злочинів. Застережень щодо неможливості такого звільнення у зв'язку з передачею на поруки ФОП Верховним Судом України (як і судами першої та апеляційної інстанцій) не було.

Неодмінною умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки колективу фізичної особи – підприємця є дотримання вимог, встановлених відповідно до ст. 47 КК України та інших положень кримінального та кримінально-процесуального законів.

Аналіз цієї норми дає підстави стверджувати, що до зазначених вимог насамперед слід відносити щире каяття та наявність колективу підприємства, установи чи організації.

Як у теорії, так і на практиці щире каяття особи як умову звільнення її від кримінальної відповідальності щільно пов'язують з визнанням вини та наданням згоди на закриття кримінального провадження за вказаною не реабілітуючою

підставою. У процесі звільнення від кримінальної відповідальності держава вибачає особі, яка вчинила злочин. Відповідно, остання повинна визнати свою вину та щиро покаятися у вчиненому діянні. Якщо ж особа не погоджується на звільнення, не визнає своєї вини, то в цьому випадку неможливо застосувати такий захід. І з цього моменту починає діяти загальне правило принципу невинуватості, згідно з яким особа вважається невинуватою, поки її вину не буде доведено в судовому порядку (Yushchuk, 2019).

Деякі вчені наполягають на тому, що звільнення особи від кримінальної відповідальності може відбуватися лише після визнання її винною у вчиненні злочину в обвинувальному вирокі суду, оскільки звільнення особи від кримінальної відповідальності поза межами вироку не може бути, бо звільняти особу в такому випадку немає від чого (Pivnenko, 2004).

Ми підтримуємо іншу позицію, оскільки в кримінальному законодавстві міститься інститут звільнення від відбування покарання, який саме вступає в дію після винесення обвинувального вироку. Як було зазначено, до винесення вироку особу можливо звільнити від кримінальної відповідальності, а після винесення вироку – від покарання.

Прикладом відмови у звільненні від кримінальної відповідальності за відсутності такої підстави, як щире каяття та визнання вини, є Ухвала Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 березня 2018 року. Як зазначено в документі, підставою такого звільнення є щире розкаяння особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна. Хоча обвинувачений і не заперечував про передачу його на поруки трудовому колективу та підтримував клопотання, але водночас винним у вчиненні злочину себе не визнавав. Таким чином, йому було відмовлено у звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки саме за підставою невизнання особою винуватості у вчиненні злочину, що свідчить про те, що вона не розкалася в заподіяному, а тому держава не може їй пробачити, можливо, того, що вона й не вчиняла. Це і є необхідна умова застосування такого виду звільнення від кримінальної відповідальності (Yushchuk, 2019).

Щодо змісту щирого каяття, то в Постанові ВС України від 30 жовтня 2018 року (справа 559/1037/16-к), зазначено: «Основною формою прояву щирого каяття є повне визнання особою своєї вини та правдива розповідь про всі відомі їй обставини вчиненого злочину. Якщо особа приховує суттєві обставини вчиненого злочину,

що значно ускладнює його розкриття, визнає свою вину лише частково для того, щоб уникнути справедливого покарання, її каяття не можна визнати щирим, справжнім».

З наведеного положення випливає одно-значний висновок: перед тим, як розглядати клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки по суті, суд повинен допитати обвинуваченого та дослідити інші докази аби зробити висновок про те, чи не приховує він суттєві обставини вчиненого кримінального правопорушення.

У постанові Верховного Суду України від 22 березня 2018 року (справа № 759/7784/15-к) зазначено: «Розкаяння передбачає, окрім визнання особою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненому певному злочині, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, що насамперед повинно виражатися в намаганні особи відшкодувати завдані злочином збитки, бажанні виправити наслідки вчиненого. Факт щирого каяття особи у вчиненні злочину повинен знайти своє відображення в матеріалах кримінального провадження».

Попри те, що в цьому положенні йдеться про намагання особи відшкодувати завдані злочином збитки, на практиці щире каяття особи прокурори та представники потерпілих часто пов'язують із повним і беззастережним визнанням обвинуваченим цивільного позову, заявленого в кримінальному провадженні.

По-перше, за такою логікою, обвинувачений не має права щиро покаятися, якщо у нього немає коштів на задоволення цивільного позову (зокрема непомірного).

По-друге, далеко не завжди обвинувачений є належним відповідачем по цивільному позову в кримінальному провадженні. Так, у випадках, коли шкоду спричинено злочином, передбаченим ч. 1 ст. 286 КК України, а транспортний засіб не належить обвинуваченому, останній не може бути належним відповідачем, адже, згідно з ч. 2 ст. 1187 ЦК України шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку.

Джерелом підвищеної небезпеки, яким спричиняється шкода потерпілому під час вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, є транспортний засіб. І якщо цей засіб не належить обвинуваченому, то останній може бути суб'єктом відшкодування шкоди лише у разі зворотної вимоги (регресу) власника транспорт-

ного засобу, відповідно до вимог ст. 1191 Цивільного кодексу України.

Крім того, відповідно до Закону України від 1 липня 2004 року № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» у разі настання страхового випадку саме страхова компанія має відшкодувати потерпілому шкоду, спричинену здоров'ю.

Водночас законодавство України не містить заборон щодо відшкодування обвинуваченим потерпілому матеріальної та моральної шкоди поза межами цивільного позову. Тобто обвинуваченому не обов'язково визнавати цивільний позов цілком або навіть частково. Він може робити самостійні кроки з відшкодування завданої шкоди, але вони мають бути відображені в матеріалах справи.

Чимало дискусій у теорії та практиці застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки колективу виникає через підстави, зміст, форми та процеси подання клопотання про таке звільнення, оскільки ці питання недостатньо врегульовані в Кримінальному процесуальному кодексі.

Насамперед це стосується підстав подання клопотання. Йдеться про факт проведення загальних зборів трудового колективу, винесення на обговорення питання про взяття особи на поруки, результати такого обговорення та прийнятого колективом рішення.

Судова практика є єдиною в питаннях обов'язкового документального підтвердження того, що рішення колективу про взяття особи на поруки було прийнято на загальних зборах колективу за наявності кворуму. Так, ухвалою Київського районного суду м. Одеси від 24 серпня 2018 року (справа № 520/8485/17) відмовлено в задоволенні клопотання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки трудовому колективу. Підставою такого рішення було те, що до клопотання директора підприємства не додано доказів про факт проведення зборів колективу. Саме тому суд дійшов висновку про те, що збори колективу не проводилися.

Отже, на підтвердження обставин, зазначених у клопотанні, щонайменше мають бути надані: копія протоколу загальних зборів колективу відповідного суб'єкта, докази на підтвердження належності обвинуваченого до членів цього колективу, а також копія виписки з Єдиного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців.

Водночас перевірка судом обставин, зазначених у клопотанні, не повинна доводитися до крайнощів. Так, у справі № 127/12870/20 Вінницький апеляційний суд залишив без задоволення апеляційні скарги потерпілої та

прокурора на ухвалу суду першої інстанції про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею її на поруки колективу ФОП. Однією з підстав зазначених апеляційних скарг стало те, що протокол загальних зборів колективу ФОП не містить підписів присутніх на зборах осіб, а докази того, що вони перебувають у трудових відносинах з ФОП, відсутні. Суд цілком слушно визнав достатнім наявність протоколу, підписаного головою та секретарем зборів, завіреного печаткою ФОП.

Водночас зі змісту клопотання та протоколу загальних зборів колективу має бути чітко зрозуміло: 1) питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності було винесено на порядок денний та обговорено; 2) присутнім роз'яснено умови звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності та обов'язок колективу контролювати його поведінку; 3) обвинувачений взяв на себе перед колективом зобов'язання щодо участі в заходах виховного характеру та правомірності своєї поведінки; 4) присутні на зборах шляхом голосування ухвалили взяти обвинуваченого на поруки колективу та звернутися до суду з відповідним клопотанням; 5) у разі задоволення судом вказаного клопотання, колектив зобов'язаний вжити відносно обвинуваченого заходів виховного характеру та здійснювати контроль за правомірністю його поведінки.

З огляду на вказане зауважимо, що, відповідно до ухвали Київського районного суду м. Одеси від 24 серпня 2018 року (справа № 520/8485/17), відмовлено в задоволенні клопотання й через те, що «не зазначено конкретні заходи виховного характеру, не вказано, які заходи впливу планується застосувати для виправлення та перевиховання обвинуваченого, не вказано про відповідальну особу».

Потрібно зауважити, що й у деяких інших справах сторона обвинувачення та представники потерпілих наполягали на необхідності зазначення у клопотанні чіткого, детального та реального переліку заходів виховного характеру, які вживатимуть до обвинуваченого у разі його звільнення від кримінальної відповідальності.

Але на сьогодні в законодавстві України немає вимог щодо визначення в клопотанні про звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації переліку заходів виховного характеру, які вживатимуть до обвинуваченого у разі його звільнення від кримінальної відповідальності, а також вимог щодо чіткості та детальності цього переліку.

Крім того, вважаємо, що передчасно говорити про перелік таких заходів, доки суд не прийме рішення про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на

поруки. Цілком можливо, що суд прийме інше рішення, яке виключає застосування таких заходів. Тож визначати конкретний перелік заходів виховного характеру, призначати особу, відповідальну за їх проведення, слід після ухвалення судового рішення.

Тому не є дивним, що у сучасних судових рішеннях достатньо важко відшукати перелік заходів виховного характеру, що мають бути застосовані до обвинуваченого в разі звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки колективу.

Загалом сьогодні виховна роль колективів підприємств, установ, організацій не має такої актуальності, яку вона мала за часів Радянського Союзу. Відповідно, й заходи виховного характеру, які застосовували в ті часи, нині втратили актуальність. Тим паче, що в сучасних суб'єктах господарювання на адміністрацію здебільшого не покладено виховних функцій, оскільки забезпечення трудової дисципліни, як правило, здійснюється через виконання контрольних функцій.

До того ж Міністерство соціальної політики України розробило Методичні рекомендації щодо запровадження наставництва, затверджені наказом від 11 жовтня 2017 року № 1611, відповідно до яких наставництво передбачає навчання безпосередньо на робочому місці шляхом передання досвідченими працівниками набутого досвіду та знань особі, яка потребує професійного навчання та формування необхідних навичок. Аналіз наведеного визначення, як і змісту самих рекомендацій, свідчить, що інститут наставництва позбавлено виховної складової.

Водночас організацію виховної роботи покладено на уповноважених керівних працівників у силових структурах (Національна поліція України, Служба безпеки України, Збройні Сили тощо). Така робота здійснюється здебільшого в межах системи професійної підготовки й інституту наставництва. Саме система наставництва передбачає індивідуальний виховний вплив на стажиста (Karpenko, & Zelenskyi, 2020).

З огляду на викладене, можна дійти висновку щодо недоцільності в сучасних умовах обов'язкового визначення певного переліку заходів виховного характеру стосовно особи, звільненої від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки. Доцільно визначати заходи контрольного характеру з призначенням особи (осіб), відповідальної за їх здійснення (аналог наставника). Водночас застосування до особи, взятої на поруки, заходів виховного характеру потрібно регламентувати в законі як право (а не як обов'язок) колективу.

До контрольних заходів, наприклад, можна віднести: щоденні перевірки особи на робочому місці; систематичне спостереження за її поведін-

кою та дотриманням нею трудової дисципліни; особисте звітування звільненого про виконану роботу, дотримання правил трудової (службової, транспортної тощо) дисципліни; відвідування звільненого за місцем проживання (з опитуванням родичів і сусідів щодо його поведінки в побуті) тощо. Цілком природно, що зазначені та інші контрольні заходи має здійснювати не увесь колектив, а його уповноважені члени.

Отже, зауважимо, що не можна визначати роль усього колективу певного суб'єкта господарювання в забезпеченні виправлення особи, переданої на поруки. Адже вплив на таку особу, окрім спеціально уповноважених колективом членів, можуть здійснювати лише ті особи, які за своїми функціональними обов'язками виконують роботу, що дозволяє їм спілкуватися зі звільненим від кримінальної відповідальності, спостерігати за ним. Через велику чисельність працівників конкретного підприємства, членів певної організації, усі представники колективу можуть бути взагалі не знайомі з особою, переданою на поруки. Тому повноваження клопотати перед судом про звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно передбачити не лише для певного суб'єкта господарювання, а й для його підрозділів, незалежно від їх штатної чисельності.

Щодо чисельності, то важливим питанням у площині звільнення від кримінальної відповідальності є кількість членів колективу, якому обвинувачений передається на поруки, а також час протягом якого він сам входить до складу цього колективу. З цього питання є чітка позиція ВС України (справа № 158/2745/19). Так у судовому рішенні зазначено: «Щодо доводів прокурора про неможливість задоволення вказаного клопотання через короткий термін працевлаштування особи та малу кількість членів трудового колективу, який взяв її на поруки, то вони є неспроможними, оскільки положення закону не містить жодних вимог щодо розміру колективу, який має право взяти свого працівника на поруки, та часу, протягом якого ця особа повинна бути працевлаштована».

Одночасно зауважимо, що у законі таки доцільно унормувати мінімальну кількість членів колективу суб'єкта або його підрозділу, який бере особу на поруки (не менше ніж три).

Вважаємо, що за логікою законодавця, застосованою у КПК України, коло суб'єктів, що можуть брати обвинуваченого на поруки, може бути розширене особами, які заслуговують на особливу довіру.

Так ст. 180 КПК України передбачає, що особиста порука (як запобіжний захід) полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до статті 194 цього Кодексу і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу (ч. 1).

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише в тому разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру (ч. 1).

Питання поруки у кримінальному провадженні роз'яснені в юридичному повідомленні Мін'юсту від 24 квітня 2017 року. Зокрема, там зазначено, що особисте поручительство ґрунтується на довірі суду до поручителя, заснованому на особливих моральних якостях поручителя і його авторитеті.

Право особи виступити як поручитель не обмежено законодавством. Воно гарантовано КПК, незалежно від посади поручителя. Головне, щоб його кандидатура відповідала критеріям, встановленим процесуальним законодавством.

Не обмежена і кількість можливих поручителів. У кожному конкретному випадку слідчий суддя або суд визначає, скільки поручителів буде достатньо для забезпечення виконання обов'язків підозрюваним чи обвинуваченим.

Водночас КПК передбачено можливість вибору й одного поручителя, якщо він є особою, яка заслуговує «особливої довіри», яке може бути продиктовано його соціальним статусом, характером або родом занять. Зокрема, до таких осіб можна віднести народних депутатів, депутатів місцевих рад, державних діячів, керівників органів центральної чи місцевої влади, осіб, відзначених державними нагородами, громадян, які мають видатні спортивні нагороди тощо¹.

Отже й у кримінальному праві України може бути запроваджене звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з переданням обвинуваченого на поруки окремим особам, а не певному колективу. Такі особи мають заслуговувати на довіру та особливу довіру. Зміст їх письмового зобов'язання має бути чітко унормований та зараховувати конкретний перелік контрольних заходів.

¹ URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pro-deyaki-pitannya-zastosuvannya-osobistoi-poruki-v-kriminalnomu-provadjenni-23551>.

Важливе значення мають процесуальні питання подання клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки до суду. Так, у вже згаданій справі № 127/12870/20, Вінницький апеляційний суд відкинув аргумент висунутий на користь скасування рішення суду першої інстанції щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності про те, що протокол загальних зборів трудового колективу на адресу суду самим трудовим колективом не направлявся (вказані документи є додатками окремого клопотання захисника), що викликає сумнів у дійсності волевиявлення трудового колективу стосовно обвинуваченого.

Суд цілком слушно прийняв позицію захисника, який зазначив, що порядок подання до суду документів (клопотань, заяв, скарг та ін.) та їх розгляду у суді регулюється нормами процесуального, а не матеріального права. Норми КК України належать до норм матеріального права. Процесуальними є норми КПК України.

Відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України: «Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання».

Це означає, що Суд має розглядати клопотання сторони кримінального провадження. Трудовий колектив не є стороною кримінального провадження, а тому не наділений КПК України правом безпосереднього звернення до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. Проте таке право передбачено для сторони захисту, зокрема, для обвинуваченого

та його захисника. Саме тому звернення колективу до суду відбулося з використанням процесуальних повноважень захисника.

Наукова новизна

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у доведенні можливості в межах чинного законодавства звільнити особу від кримінальної відповідальності на поруки трудового колективу, сформованого фізичною особою – підприємцем, а також в обґрунтуванні доцільності збереження інституту звільнення від кримінальної відповідальності в новому КК України.

Висновки

У новому КК України, що нині знаходиться на стадії активної розробки, обов'язково має знайти своє місце інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Однією з важливих складових зазначеного інституту має стати звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки. У законі необхідно встановити, що суб'єктом, який бере особу на поруки, може бути колектив юридичної особи або її окремого підрозділу, а також трудовий колектив, сформований фізичною особою – підприємцем (якщо обвинувачений є членом відповідного колективу).

Перелік суб'єктів поручительства може бути розширений законодавцем особами, які заслуговують на довіру й особливу довіру. Такі особи, звертаючись до суду з клопотанням, мають взяти на себе письмові зобов'язання, зміст яких підлягає чіткому законодавчому унормуванню (з обов'язковим переліком конкретних контрольних заходів із спостереження за поведінкою звільненого від кримінальної відповідальності).

REFERENCES

- Bakhurynska, O. (2020). Poniattia "zlochynna spilnota": problemy pravovoho ta kryminolohichnoho vyznachennia [The concept of "criminal community": problems of legal and criminological definition]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 1, 190-195. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.34> [in Ukrainian].
- Batluk, M.V. (2021). Problema nevidpovidnosti dovichnoho pozbavlennia voli yak vydu pokarannia yevropeiskym standartam zakhystu prav liudyny ta hromadianyna [The problem of incompatibility of life imprisonment as a type of punishment to european standards for the protection of human rights and citizens]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 1, 214-217. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/52> [in Ukrainian].
- Bizhan, N. (et al.). (2018). Features of Humanization of the Criminal Policy of Kazakhstan: Study of the Possibilities to Increase the Effectiveness of Punishments in the Context of International Experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 9(5), 1604-1610. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.5\(35\).11](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.5(35).11).
- Chernenko, A.P., & Shyian, A.P. (2020). Shchodo prava zasudzhennykh do dovichnoho pozbavlennia voli na umovno-dostrokovye zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia abo zaminu nevidbutoi chastyny pokarannia bilsh miakym ta yoho zabezpechennia v Ukraini [The right of prisoners sentenced to life imprisonment to parole from serving a sentence or to replace the unserved part of the sentence with a milder one and ensuring it in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 168-174. doi: 10.31733/2078-3566-2020-2-168-175 [in Ukrainian].
- Karpenko, O.M., & Zelenskyi, Ye.S. (2020). Fenomen nastavnytstva v Natsionalnii politsii Ukrainy [Mentoring phenomenon in the national police of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 8, 280-282. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/69> [in Ukrainian].

- Katerynychuk, K.V. (2021). Problemy vyznachennia poniattia "shkoda zdoroviu osoby" u proiekti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of defining the concept of "harm to the health of a person" in the draft Criminal code of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadskyi*, vol. 32(71), 1, 95-99. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17> [in Ukrainian].
- Maculan, E., & Gil, A. (2020). The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*, 40(1), 132-157. doi: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqz033>.
- Mukha, S.O. (2019). Peredumova zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu osoby na poruky [The precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu, The issue of combating crime*, 37, 134-150. doi: 10.31359/2079-6242-2019-37-134 [in Ukrainian].
- Mukha, S.O. (2019). Pravova pryroda zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu na poruky [The legal nature of exemption from criminal liability in connection with bail]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 18, 133-141 [in Ukrainian].
- Myroshnychenko, N.A., & Basaliuk, N.V. (2021). Pokarannia za zlochynty: novyi kontsept [Punishment for crimes: a new concept]. *Aktualni problemy polityky, Current policy issues*, 67, 180-186. doi: <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1170> [in Ukrainian].
- Ostrohliad, O.V. (2020). Suchasnyi stan zakonodavchoi realizatsii kryminalno-pravovoi polityky [The current state of the legislative implementation of criminal law policy]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and Information Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky*, 8(21), 111-118. doi: 10.33098/2078-6670.2020.9.21.111-118 [in Ukrainian].
- Pivnenko, V. (2004). Zvinennia obvynuvachenykh vid kryminalnoi vidpovidalnosti [Release of the accused from criminal liability]. *Prokuratura. Liudyna. Derzhava, [Prosecutor's office. Man. State*, 6, 37-42 [in Ukrainian].
- Podroikina, I.A. (2020). Exemption from Criminal Liability in Connection with the Settlement with the Injured Party: Issues of Theory and Practice. *XVII International Research-to-Practice Conference dedicated to the memory of M. I. Kovalyov*, 151-155. doi: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200321.102>.
- Puzyrov, M.S., Sokorynskyi, Yu.V., & Bodnar, I.V. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za zlisnu nepokoru vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran: rudymynt mynuloho chy potreba sohodennia? [Criminal liability for malicious disobedience to requirements of release from criminal responsibility institution administration: a vestige of the past or a need of the present?]. *Yurydychnyi biuleten, Legal bulletin*, 11(2), 205-212. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.26> [in Ukrainian].
- Romaniuk, V.M. (2020). Rozuminnia zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti cherez pryzmu sotsialnoi spravedlyvosti [Understanding Exemption from Criminal Liability through the Prism of Social Justice]. *Universytetski naukovy zapysky, University scientific notes*, 3-4(75-76), 320-328. doi: 10.37491/UNZ.75-76.33 [in Ukrainian].
- Shynkarov, Yu.V. (2016). Shchodo okremykh pytan zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti osib, yaki vchynyly koruptsiini zlochynty [On the questions of release from criminal responsibility of persons committing crimes]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody, Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda*, 25, 115-121. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.400392> [in Ukrainian].
- Yushchuk, O.I. (2019). Zvinennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z peredacheiu osoby na poruky: teoriia ta praktyka [The exemption from criminal liability in view of admission by bail: theory and practice]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Law Review of Kyiv University of Law*, 4, 354-358. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.63> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бахуринська О. Поняття «злочинна спільнота»: проблеми правового та кримінологічного визначення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 190–195. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.34>.
- Батлук М. В. Проблема невідповідності довічного позбавлення волі як виду покарання європейським стандартам захисту прав людини та громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 214–217. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/52>.
- Features of Humanization of the Criminal Policy of Kazakhstan: Study of the Possibilities to Increase the Effectiveness of Punishments in the Context of International Experience / [N. Bizhan et al.]. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. 9. No. 5. P. 1604–1610. doi: [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.5\(35\).11](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.5(35).11).
- Черненко А. П., Шиян А. П. Щодо права засуджених до довічного позбавлення волі на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким та його забезпечення в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 168–175. doi: 10.31733/2078-3566-2020-2-168-175.
- Карпенко О. М., Зеленський Є. С. Феномен наставництва в Національній поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020 № 8. С. 280–282. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/69>.
- Катеринчук К. В. Проблеми визначення поняття «школа здоров'я особи» у проєкті Кримінального кодексу України. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 95–99. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17>.
- Maculan E., Gil A. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40. Issue 1. P. 132–157. doi: <https://doi.org/10.1093/ojls/gqz033>.

- Муха С. А. Передумова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. № 37. С. 134–150. doi: 10.31359/2079-6242-2019-37-134.
- Муха С. О. Правова природа звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії наук України*. 2019. № 18. С. 133–141.
- Мирошніченко Н. А., Басалюк Н. В. Покарання за злочини: новий концепт. *Актуальні проблеми політики*. 2021. № 67. С. 180–186. doi: <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1170>.
- Острогляд О. В. Сучасний стан законодавчої реалізації кримінально-правової політики. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 8 (21). С. 111–118. (Серія «Право»). doi: 10.33098/2078-6670.2020.9.21.111-118.
- Півненко В. Звільнення обвинувачених від кримінальної відповідальності. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 6. С. 37–42.
- Podroikina I. A. Exemption from Criminal Liability in Connection with the Settlement with the Injured Party: Issues of Theory and Practice. *XVII International Research-to-Practice Conference dedicated to the memory of M. I. Kovalyov*. 2020. P. 151–155. doi: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200321.102>.
- Пузирьов М. С., Сокоринський Ю. В., Боднар І. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань: рудимент минулого чи потреба сьогодення? *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. Ч. 2. С. 205–212. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.26>.
- Романюк В. М. Розуміння звільнення від кримінальної відповідальності через призму соціальної справедливості. *Університетські наукові записки*. 2020. № 3–4 (75–76). С. 320–328. doi: 10.37491/UNZ.75-76.33.
- Шинкарьов Ю. В. Щодо окремих питань звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили корупційні злочини. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2016. № 25. С. 115–121. (Серія «Право»). doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.400392>.
- Ющик О. І. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: теорія та практика. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 354–358. doi: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.63>.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2021

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Venediktov A. – Ph.D in Law, Lawyer of the Bar Council of Poltava Region, Kremenchuh, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4476-550>;

Venediktova Yu. – Lawyer of the Bar Council of Kherson Region, Henichesk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2532-7275>

Problems of a Person's Releasing from Criminal Responsibility in Connection with his/her Bailment

The **purpose** of the study is the determination of the possibility of a person's releasing from criminal liability in connection with his/her bailment to another subject rather than the bailment to a collective of a company, an institution, an organization (in particular, to a labor collective formed by an individual as an entrepreneur), and also making the appropriate proposals for improvement of the legislation. **Methodology.** The methodological basis of the research is a dialectical-material method of scientific cognition of social and legal phenomena, as well as general scientific and special methods of legal science, in particular: systematic-structural; comparative-legal; logical-legal (dogmatic); statistical. The **scientific novelty** of the conducted research is contained in the provement of the possibility, within the borders of the current legislation, to release a person from criminal responsibility on the basis of bailment to a labor collective, formed by an individual as an entrepreneur, as well as in the justification of the expediency of preservation the institution of release from criminal responsibility in the new Criminal Code of Ukraine. In the new Criminal Code of Ukraine, which is now on the stage of the active development, the institution of release from criminal responsibility must necessarily find its place. One of the important components of the abovementioned institution should be the release of a person from criminal responsibility in connection with his/her bailment. In this case, the law should establish that a subject which takes a person on bail may be a collective of a legal entity or its separate subdivision, as well as a labor collective formed by an individual entrepreneur (if the accused person is a member of the relevant collective). **Conclusions.** The list of the bailment subjects can be extended by the legislator at the expense of persons who deserve confidence and special trust. Such persons, when applying to the court with a request, must take written obligations, the content of which are the subject to the clear legislative regulation (with a mandatory list of specific control measures to monitor the behavior of the person released from criminal responsibility).

Keywords: release; criminal responsibility; bailment; humanization; collective; business entity; legal entity; individual; entrepreneur.

УДК 343.1

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.19>

Рогатюк І. В. – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, головний консультант відділу правової та антикорупційної політики центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-4597>;

Комашко В. В. – кандидат юридичних наук, завідувач відділу правової та антикорупційної політики центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1851-8548>

Удосконалення механізму відповідальності за вчинення корупційного правопорушення

У статті викладено пропозиції щодо напрямів правового та процесуального врегулювання проблеми кримінально-правової відповідальності за вчинення злочинів корупційної спрямованості з огляду на необхідність попередження дискримінації за ознакою вчиненого суспільно небезпечного діяння та гарантії конституційних прав і свобод особи. Зміни законодавства щодо відповідальності за корупційні злочини засвідчили намагання законодавчої влади в певний спосіб протидіяти такому явищу, як корупція. Це, безперечно, Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII, відповідно до якого з метою посилення заходів протидії корупційним злочинам внесено такі зміни до Кримінального кодексу України, що обмежують можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності, призначення м'якшого покарання, звільнення від покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким до осіб, які вчинили корупційні злочини, тощо. Однак питання, чи досягнув він своєї мети через шість років дії, на нашу думку, залишається риторичним. **Метою** статті є вдосконалення особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень в Україні та, завдяки цьому, поліпшення стану профілактики таких злочинів. **Методологія.** Для досягнення поставленої мети застосовано формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий і статистичний методи. **Наукова новизна.** Проаналізувавши положення законодавства та судової практики, запропоновано порядок із чинним порядком відповідальності та покарання за корупційні злочини передбачити фінансову відповідальність і покарання, завдяки чому вчинювати злочин стане економічно не вигідно. Пропозиції висунуто з огляду на судову практику Європейського суду з прав людини. **Висновки.** Встановлено конкретний результат, який отримає держава від таких пропозицій: поновлення інтересів держави, поповнення державного бюджету й зниження навантаження на пенітенціарну систему.

Ключові слова: корупційний злочин; відповідальність; покарання; дискримінація; Європейський суд з прав людини.

Вступ

З кожною зміною політичного олімпу, а це відбувається здебільшого після чергових виборів у державі, ми стаємо свідками чергових заяв вищих посадових осіб щодо посилення чи вдосконалення боротьби з корупцією. Власне зовні начебто відбуваються якісь процеси у цьому напрямі. Та, як не дивно, підрахувати результати такої боротьби стає чимдалі складніше, зокрема через відсутність окремої статистичної звітності щодо кримінально караної корупції. Якщо кримінальний закон у ст. 45 ("Kriminalnyi kodeks", 2001) визначає групу злочинів як корупційних, то прослідкувати чи бодай узагальнити таку інформацію є вкрай проблематично. Це стосується кількості зареєстрованих у Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінальних правопорушень, закритих проваджень, притягнутих осіб за їх вчинення, і, найголовніше, наявності обвинувальних вироків за такі злочини (Stepaniuk, Kikinchuk, & Shcherbakovskyi, 2021). Для держави, як і для пересічного громадянина, важливим є питання невідворотності відповідальності.

На жаль, останні декілька років маємо чимало гучних PR-компаній щодо затримання корупціонерів, реєстрацію кримінальних проваджень і навіть цитування санкцій статті, якими передбачено довгострокові терміни позбавлення волі (Oktysiuk, & Kryzhna, 2021). Однак гучні заяви за час розслідування розпорошуються на процесуальний пил. І тільки подекуди до суду доходять окремі провадження про корупційний злочин. Отже, кількість таких вироків мізерна, підрахунок вказаних злочинів неможливий, оскільки непрозорий, і, як наслідок, за індексом сприйняття корупції за останні п'ять років великого прогресу ми не досягли. Наша держава перебуває в кінці списку за індексом сприйняття корупції у світі. За даними міжнародної організації «Транспаренсі-інтернейшнл» (2015 рік – 142 місце у рейтингу, 2016 – 131, 2017 – 130, 2018 – 120, 2019 – 126, 2020 – 117 місце).

Наведений огляд законодавчого регулювання та практичного застосування антикорупційних законів свідчить про те, що крапку в цій законотворчій і науковій дискусії поставлено буде

не швидко. А незгасний інтерес до зазначеної тематики серед вчених-правників нині перебуває в активній фазі (Ischuk, 2021; Трепак, 2020; Vorovuk, 2019). У різні періоди питання протидії корупції вивчало багато правознавців, зокрема: Л. І. Аркуша, Л. В. Багрий-Шахматов, А. М. Бойко, В. І. Борисов, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. М. Гаращук, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Н. О. Гурова, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. О. Дудоров, З. А. Загінєй, С. А. Задорожний, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, В. М. Киричко, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, І. В. Кушнар'єв, О. М. Лозинський, І. Є. Мезенцева, М. І. Мельник, Д. Г. Михайленко, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Є. В. Невмержицький, Д. О. Олійник, А. В. Савченко, Є. Д. Скулиш, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур, О. В. Шевченко, О. Ю. Шостко, Н. М. Ярмиш та інші. Проте питання сучасного стану розслідування корупційних злочинів, кримінальної відповідальності та покарання за ці правопорушення залишаються недостатньо дослідженими.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначення чіткої процедури притягнення до кримінальної відповідальності та покарання за корупційні злочини, відшкодування завданих інтересам держави збитків. Унеможливлення завдяки цьому учинення таких злочинів іншими особами в майбутньому.

Виклад основного матеріалу

У Конституції України ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996) задекларовано, що в Україні визнається та діє верховенство права. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвищі соціальні цінності. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 1, 3, 8).

Водночас у ст. 21, 24 Конституції України також йдеться про те, що всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками.

Згідно зі ст. 2 розділу II Прикінцевих положень Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII внесено зміни до Кримінального кодексу України ("Zakon Ukrainy", 2014) з метою посилення заходів протидії корупційним злочинам, що обмежують можливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності, призначення більш м'якого покарання, звільнення від покарання, заміни

невідбутої частини покарання більш м'яким до осіб, які вчинили корупційні злочини. Зазнали змін і порядок відбування покарання, застосування амністії, помилування та зняття судимості.

У ст. 45 Кримінального кодексу України ("Kryminalnyi kodeks", 2001) окреслено, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу є кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені ст. 210, 354, 364, 364¹, 365², 368–369² цього Кодексу.

До осіб, які вчинили корупційні злочини, не може бути застосовано положення ст. 45 КК України, що передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, а також ст. 69 КК України, що передбачає призначення винуватій особі м'якшого покарання, ніж це передбачено законом за вчинення кримінального правопорушення. Таке положення стосується призначення як основного, так і додаткового покарання.

Також у ч. 4 ст. 74 КК України «Звільнення від покарання та його відбування» виключена вказана можливість для таких осіб.

Змінюючи зміст ч. 1 ст. 75 та ч. 1 ст. 79 КК України, законодавець чітко визначив, що суд може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням, крім випадків засудження за корупційний злочин, зокрема й вчинені вагітною жінкою або жінкою, що має дітей віком до 7 років.

Водночас у ч. 2 ст. 75 КК України, яка визначає умови звільнення від відбування покарання з випробуванням, у разі затвердження угоди про примирення або визнання винуватості, такої заборони не передбачено.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 65 КК України встановлено загальні засади призначення покарання, згідно з якими суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Наведене свідчить, що відповідно до згаданої норми не встановлено особливостей призначення покарання за корупційні злочини, які б перешкоджали застосуванню ч. 2 ст. 75 КК України.

Заборона призначення м'якшого покарання та звільнення від покарання або його відбування може перешкоджати суду в дотриманні гарантованої ст. 61 Конституції України індивідуалізації покарання особам, які вчинили корупційні злочини.

Проявляючи певний гуманізм, законодавець, зважаючи на тяжкість злочину, надає засудженій особі після відбуття певного терміну покарання право на застосування заохочувальних норм (ст. 81, 82, 86, 87 КК України).

Водночас осіб, які відбувають покарання за вчинення корупційних злочинів середньої тяжкості, прирівняно до осіб, що вчинили умисні тяжкі чи необережні особливо тяжкі злочини (ст. 81, 82 КК України).

Щодо осіб, які вчинили корупційні злочини, діє і спеціальний порядок застосування акту амністії та помилування.

Такий вибіркового механізм на практиці призводить до того, що зазначені вище інститути кримінального права застосовуються до будь-яких категорій винуватих у вчиненні злочинів осіб (убивць, ґвалтівників, наркоманів тощо), окрім тих, що належать до «корупціонерів». Наприклад, за вчинення злочинів, передбачених такими статтями: 110-2 (фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України), 113 (диверсія), 115 (умисне вбивство), 150 (експлуатація дітей), 152 (зґвалтування), 187 (розбій), 258 (терористичний акт), 258⁵ (фінансування тероризму) КК України, – закон не містить заборони застосування положень ст. 69, 75 КК України в разі призначення покарання.

Згідно з ч. 3 ст. 50 КК України покарання не має на меті завдання фізичних страждань або приниження людської гідності. Законодавець визначив такі принципи відбування покарання: законність, справедливість, гуманізм, рівність перед законом, повагу до прав і свобод людини (ст. 5 КВК України ("Kryminalno-vykonavchyi kodeks", 2003)).

Наукова новизна

Відповідно до ст. 3 КК України та ст. 1 КПК України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012) законодавство України про кримінальну відповідальність та кримінальне процесуальне законодавство складається з відповідних кодексів, які ґрунтуються на Конституції України та загально-визнаних принципах і нормах міжнародного права.

До загальних засад кримінального провадження також належить верховенство права, що застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ (ст. 8 КПК України) та законність, яка покладає обов'язок на визначення коло суб'єктів неухильно дотримуватися вимог Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст. 9 КПК України).

Встановлення різних правил щодо осіб, які вчинили корупційні злочини та які вчинили інші

злочини, може свідчити про застосування дискримінаційних заходів у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі Конвенція ("Konventsiiia pro zakhyst", 1950)).

Зокрема в ст. 6 та 14 Конвенції зазначено, що кожному гарантовано право на справедливий судовий розгляд та на користування своїми правами і свободами без дискримінації за будь-якими ознаками. Також це зазначено й у ч. 2 ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції: ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою.

У п. 53 рішення ЄСПЛ у справі «Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини» Суд зазначив, «... що тоді, як ст. 14 Конвенції забороняє дискримінацію при користуванні «правами та свободами, визнаними в цій Конвенції», ст. 1 Протоколу № 12 поширює гарантії захисту від дискримінації на «будь-яке передбачене законом право». Таким чином, вона встановлює загальну заборону дискримінації» ("Rishennia YeSPL", 2009).

Вимога дотримуватися справедливості та не допускати дискримінації в процесі застосування кримінального покарання закріплена й в інших міжнародних документах з прав людини.

У ст. 10 Загальної декларації прав людини 1948 року (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) проголошено, що кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на підставі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Про рівність усіх перед судом йдеться й у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року ("Mizhnarodnyi pakt", 1966).

Це переформулюється з рекомендаціями, які містяться в пунктах 2.1, 2.2, 2.3, прийнятих Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року Мінімальних стандартних правил ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) ("Minimalni standartni pravyla", 1990).

Зазначені правила застосовують до всіх осіб, щодо яких здійснюється судове переслідування, без будь-якої дискримінації (пункт 2.2).

З огляду на положення ч. 1 ст. 9 Конституції України, вказані міжнародні акти є частиною національного законодавства України.

У рішенні Конституційного Суду України № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року (справа 1-33/2044) ("Rishennia Konstytutsiinoho Sudu", 2004) зазначено, що окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому

злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права передбачає передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні з тяжкістю та обставинами вчиненого й особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Також Конституційний Суд України у рішенні № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 року (справа № 1-10/2012) ("Rischennia Konstytutsiinoho Sudu", 2012) зазначив, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світової спільноти, на чому акцентовано в міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина.

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом й обсягом прав і свобод.

Порушення державою міжнародних гарантій може призвести до надходження заяв до ЄСПЛ на порушення ст. 6 та 14 Конвенції та спричинити негативні наслідки.

Так, відповідно до Щорічного звіту про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, 2020 року станом на 31 грудня 2020 року на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 62 000 справ проти держав – сторін Конвенції, з них 10 400 справ – проти України, що складає 16,8 % від загальної кількості справ. У 86 справах проти України, в яких Європейським судом було винесено рішення по суті, заявники вимагали компенсацію на загальну суму близько 31 424 464,27 євро. Після розгляду справ з урахуванням позицій Уряду Європейський суд зобов'язав Україну сплатити 683 286,19 євро.

Згідно зі щорічними звітами про результати діяльності Уповноваженого в справах Європейського суду з прав людини за 2008–2020 роки ("Shchorichnyi zvit", 2020) на виконання рішень Європейського суду по суті скарг з державного бюджету було сплачено: 1) 2008 року – 20 434 375,53 грн; 2) 2009 – 7 939 067,82 грн; 3) 2010 – 29 174 853,54 грн; 4) 2011 – 25 021 734,79 грн; 5) 2012 – 39 002 553,75 грн; 6) 2014 – 169817, 7 грн; 7) 2015 – 639 981 892,

09 грн; 8) 2016 – 612 294 315, 54 грн; 9) 2017 – 61 365,79 тис. грн; 10) 2018 – 32 646 827,39 грн; 11) 2019 – 44 987 585,14 грн; 12) 2020 – 24 844,8 грн.

Отже, протягом останніх дванадцяти років Україна фактично сплатила близько 1 707 511 492 грн.

Принагідно зазначимо, що відповідно до п. 2.3 та 2.4 рекомендацій, прийнятих Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/110 від 14 грудня 1990 року Мінімальних стандартних правил ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): *«З метою забезпечення більшої гнучкості з урахуванням характеру і ступеню тяжкості правопорушення, особою та біографією правопорушника, а також із захистом інтересів суспільства та уникнення невинуватеного застосування тюремного ув'язнення система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, від досудових до після судових заходів. Слід заохочувати розробку нових заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, і уважно слідкувати за цим процесом, а також систематично оцінювати практику їх застосування»*.

З огляду на обов'язок держави створити передумови для зменшення числа заяв до ЄСПЛ, визначеного Законом України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» ("Zakon Ukrainy", 2012), а також поповнення бюджету держави коштом особи, що порушила закон, запропоновано розглянути наведене питання під час опрацювання змін до законодавства України, яке регулює зазначений вид правовідносин.

У цьому контексті цікавою є позиція щодо цивільної конфіскації, викладена нещодавно в заяві Офісу Генерального прокурора, де зазначено, що в Україні такий інститут був запроваджений ще понад півтора року тому, проте його реалізація наразі фактично відсутня. Він має стати не декларативним, а дієвим способом наповнення державного бюджету ("V Ofisi Henprokurora").

Безумовно, згаданий інститут визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави має благородну мету – поповнення державного бюджету. Однак під час його застосування варто враховувати, що вимоги закону не мають суперечити положенням Конституції України, оскільки в такому випадку знову можливі фінансові втрати держави в процесі звернення осіб до суду, зокрема й до ЄСПЛ.

Висновки

Встановлено конкретний результат, який отримає держава від запропонованих пропозицій: поновлення інтересів держави, поповнення державного бюджету й зниження навантаження на пенітенціарну систему.

REFERENCES

- Borovyk, A.V. (2019). Suchasnyi stan doslidzennia kryminalnoi vidpovidalnosti za koruptsiini kryminalni pravoporushennia ta zapobihannia im [The modern state of research of Criminal responsibility is Corruption Criminal offences and their preventions in Ukraine]. *Problemy kryminalnogo prava ta kryminolohii, Problems of criminal law and criminology*, 10, 130-140. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.18> [in Ukrainian].
- Ishchuk, D.O. (2021). Administrativno pravovyi status spetsializovanykh subiektiv protydyi koruptsii Ukrainy [Administrative and Legal Status of Specialized Anti-Corruption Agents in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: vid 11 lyp. 2003 r. No. 1129-IV [Criminal and Executive Code of Ukraine from July 11, 2003, No. 1129-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopoloznykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Rome from November 4, 1950]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
- Minimalni standartni pravyla OON stosovno zakhodiv, ne poviazanykh z tiuremnym uviaznennyam (Tokiiski pravyla): mizhnar. dok. vid 14 hrud. 1990 r. [United Nations Standard Minimum Rules on measures not related to imprisonment (the Tokyo Rules) from December 14, 1990]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].
- Oktysiuk, Zh.S., & Kryzhna, N.P. (2021). Zapobihannia koruptsii na derzhavnii sluzhbi: suchasnyi stan ta problemy [Preventing of Corruption in the Civil Service: Current Status and Problems]. *Investysii: praktyka ta dosvid, Investments: practice and experience*, 8, 113-119. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.18> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12 kvit. 2012 r. No. 9-rp/2012 (sprava No. 1-10/2012) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from April 12, 2012, No. 9-rp/2012 (case No. 1-10/2012)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> [in Ukrainian].
- Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 2 lystop. 2004 r. No. 15-rp/2004 (sprava 1-33/2044) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine from November 2, 2004, No 15-rp/2004 (case 1-33/2044)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
- Rishennia YeSPL u spravi "Seidych i Fintsy proty Bosnii i Hertsehovyny" vid 22 hrud. 2009 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina from December 22, 2009]. (n.d.). european-court.ru. Retrieved from <https://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/seidich-i-finci-protiv-bosnii-i-gercegoviny-postanovlenie-bolshoj-palaty-evropejskogo-suda/> [in Ukrainian].
- Shchorichnyi zvit pro rezultaty diialnosti Upovnovazhenoho u spravakh Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u 2008-2020 rokakh [Annual report on the results of the activities of the Commissioner for the European Court of Human Rights in 2008-2020]. (n.d.). minjust.gov.ua. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/m/zviti-pro-rezultati-diyalnosti-upovnovazhenogo-u-spravah-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini> [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R.L., Kikinchuk, V.V., & Shcherbakovskyi, M.H. (2021). Dokazuvannia koruptsii u slidchii i sudovii praktytsi Ukrainy: problemy ta shliakhy vyrishennia [Proving Corruption in the Investigative and Judicial Practice of Ukraine: Problems and Solutions]. *Pravo i bezpeka, Law and Safety*, 80(1), 101-108. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.14> [in Ukrainian].
- Trepak, V.M. (2020). Teoretyko-prikladni problemy zapobihannia ta protydyi koruptsii v Ukraini [Theoretical and applied problems of prevention and counteraction to corruption in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-koruptsiyi-v-ukrayini.pdf> [in Ukrainian].
- V Ofisi Henprokurora vidbulasia narada kerivnykh pravookhoronnykh ta derzhavnykh orhaniv shchodo zastosuvannia instytutu tsyvilnoi konfiskatsii [A meeting of the heads of law enforcement and state bodies on the application of the institution of civil confiscation took place in the Office of the Prosecutor General]. (n.d.). [gp.gov.ua](https://www.gp.gov.ua). Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=298023&fp=10 [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: mizhnar. dok. vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].

- Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 2 hrud. 2012 r. No. 3477-IV. [Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights" from December 2, 2012, No. 3477-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text3> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy: "Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1698-VII [Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" from October 14, 2014, No. 1698-VII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Боровик А. В. Сучасний стан дослідження кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та запобігання їм в Україні. *Проблеми кримінального права та кримінології*. 2019. № 10. С. 130–140. doi: <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.18>.
- Іщук Д. О. Адміністративно правовий статус спеціалізованих суб'єктів протидії корупції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2021. 404 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) : міжнар. док від 14 груд. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
- Октисюк Ж. С., Крижна Н. П. Запобігання корупції на державній службі: сучасний стан та проблеми. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 113–119. doi: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.8.113>.
- Рішення Конституційного Суду України від 12 квіт. 2012 р. № 9-рп/2012. (справа № 1-10/2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text>.
- Рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004 (справа № 1-33/2044). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
- Рішення ЄСПЛ у справі «Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини» від 22 груд. 2009 р. URL: <https://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/sejdich-i-finci-protiv-bosnii-i-gercegoviny-postanovlenie-bolshoj-palaty-evropejskogo-suda/>.
- Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2008–2020 роках. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zviti-pro-rezultati-diyalnosti-upovnovajenogo-u-spravah-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini>.
- Степанюк Р. Л., Кікінчук В. В., Щербаковський М. Г. Доказування корупції у слідчій і судовій практиці України: проблеми та шляхи вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 80 (1). С. 101–108. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.14>.
- Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 467 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/trepak-v.m.-teoretiko-prikladni-problemi-zapobigannya-ta-protidiyi-korupsiyi-v-ukrayini.pdf>.
- В Офісі Генпрокурора відбулася нарада керівників правоохоронних та державних органів щодо застосування інституту цивільної конфіскації. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_t=rec&id=298023&fp=10.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 2 груд. 2012 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text3>.
- Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 04.02.2021

Rohatiuk I. – Doctor of Law, Associate Professor, Senior Research Fellow, Chief Consultant of the Legal and Anti-Corruption Policy Department of the Center for Security Studies of the National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3374-45977>;

Komashko V. – PhD in Law, Head of the Legal and Anti-Corruption Policy Department of the Center for Security Studies of the National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1851-8548>

Improving the Mechanism of Liability for Committing Corruption Offenses

*The article contains proposals on the directions of legal and procedural settlement of the problem of criminal liability for corruption offenses, given the need to prevent discrimination on the basis of a socially dangerous act and guarantee the constitutional rights of individual freedoms. Changes in the legislation on liability for corruption crimes have shown the efforts of the legislative branch to somehow counteract such a phenomenon as corruption. This is undoubtedly the Law of Ukraine № 1698-VII of 14.10.2014, which introduced such amendments to the Criminal Code of Ukraine in order to strengthen measures to combat corruption, limiting the possibility of exemption from criminal liability, milder punishment, release from punishment, replacement the unserved part of the sentence is more lenient for persons who have committed corruption crimes, etc. However, whether it has achieved its goal in 6 years, in our opinion, remains a rhetorical question. The **purpose** of the article is to improve the features of criminal prosecution for committing corruption offenses in Ukraine and thus improve the prevention of such crimes. **Methodology.** To achieve this goal, the formal-logical method, system-structural, comparative-legal, and statistical methods are used. **Scientific novelty.** By analyzing the provisions of law and judicial practice, it is proposed, along with the current procedure of liability and punishment for corruption crimes, to provide financial responsibility and punishment due to which the crime will be committed economically unprofitable. And all these proposals are put forward in view of and taking into account the case law of the European Court of Human Rights. **Conclusions.** The concrete result which the state will receive from the offered offers is established. And this is respectively the renewal of the interests of the state, replenishment of the state budget and reducing the burden on the penitentiary system.*

Keywords: corruption crime; responsibility; punishment; discrimination; European Court of Human Rights.

Левченко Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>;

Лобан Д. В. – суддя Чернігівського окружного адміністративного суду, м. Чернігів

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6314-0778>

Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини

Метою статті є аналіз наукових поглядів щодо застосування законодавства про кримінальну відповідальність за насильницькі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини з огляду на імплементацію конвенцій Ради Європи. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ в їхніх суперечностях, розвитку та змінах, що дає змогу об'єктивно оцінити розподіл статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості дитини; формально-логічний метод, завдяки якому виявлено елементи правового механізму статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини; порівняльно-правовий метод застосовано під час аналізу чинного законодавства й міжнародних нормативних актів. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вітчизняних та іноземних учених, присвячені аспектам статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості дитини. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що здійснено розподіл статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини й надано кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних ознак насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини (ст. 152, 153 КК України). **Висновки.** Встановлено, що головним безпосереднім об'єктом досліджуваних злочинів є статеві недоторканість дитини, тобто абсолютна заборона вступати в сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи, у супереч справжньому волевиявленню такої особи або ігноруючи його. З'ясовано, що «статева свобода» та «статева недоторканість» – кримінально-правові категорії, що мають самостійний характер. Статева недоторканість – це право особи не зазнавати сексуального насильства, право на захищеність від сексуальних посягань (пасивне право), водночас статеві свобода – це право на вибір статевих партнерів і не заборонених законом форм сексуальної поведінки. Із суб'єктивної сторони всі злочини проти статевої недоторканості дитини мають характерну ознаку – прямий умисел. Водночас психічне ставлення винного до віку потерпілого може набувати вигляду необережної форми вини. Акцентовано на невідповідності кваліфікованих складів злочинів, передбачених ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України, основних складах цих злочинів щодо наявності добровільної згоди малолітньої особи й запропоновано кримінально-правові шляхи усунення виявлених законодавчих суперечностей, зокрема: відмова від ознаки кваліфікованих складів злочинів, передбачених ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України, сформульовано як «незалежно від її добровільної згоди» з одночасним перенесенням відповідальності за (добровільні) статеві зносини з малолітньою особою до ст. 155 КК України; усунення ознаки насильства в кримінально-правовій характеристиці дій сексуального характеру, передбачених ст. 153 КК України.

Ключові слова: дитина; статеві свобода; статеві недоторканість; сексуальне насильство; криміналізація; кримінально-правова характеристика.

Вступ

Відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини стратегічною метою у сфері забезпечення прав дитини є права дітей в Україні, які забезпечено та захищено відповідно до загальновізнаних міжнародних, зокрема європейських, стандартів; враховано найкращі інтереси та думки дитини під час прийняття рішень, які її стосуються. Однією з проблем, на розв'язання якої спрямовано стратегічний напрям, є недостатня ефективність системи запобігання та протидії порушенням прав дітей, зокрема насильству щодо дітей ("Ukaz Prezidenta", 2021).

Кримінально-правова характеристика формується на підставі аналізу ознак злочинів, що мають значення для розв'язання питання щодо наявності складу злочину, правильної його кваліфікації,

з'ясування інших кримінально-правових питань, зокрема тих, що мають вирішення в процесі постановлення вироку. Кримінально-правова характеристика – це опис ознак, які відрізняють злочин від іншого правопорушення, класифікація злочинів за видами, ступенем небезпеки тощо (Aleksandrov et al., 2002).

Для розуміння кримінально-правової характеристики слід зважати на те, що в ній повинні відбиватися особливості певного виду злочинів, які мають значення для з'ясування їх соціальної та юридичної природи (сутності), суспільної небезпечності, змісту ознак, кримінальної відповідальності, призначення покарання тощо (Borysov, & Pashchenko, 2005).

Мета і завдання дослідження

Мета та завдання публікації – здійснити розподіл статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини й надати кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних ознак насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 29 Основного Закону, кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Стан забезпечення реалізації права людини (будь-якого віку) на її свободу та недоторканість (зокрема статево) справедливо визнано показником морального здоров'я суспільства, індикатором його духовності та ставлення до загальнолюдських цінностей ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

У структурі насильницької злочинності одним із її різновидів є статеві кримінальні правопорушення. Статеві кримінальні правопорушення – це сукупність суспільно небезпечних діянь, спрямованих проти статевої свободи та статевої недоторканості людини. Вони порушують установлений законодавством порядок вільних статевих зносин осіб між собою та мають характерну ознаку – значні негативні психологічні наслідки для потерпілих від статевого насильства осіб. Слід враховувати, що такі злочини спрямовані на задоволення статевої пристрасті особи як у природних формах, так і в різних формах статевого збочення, що виходять за межі суспільних принципів статевої моральності щодо «класичного» характеру й способів задоволення статевої пристрасті (Orlovskiy, 2020).

До кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, норми про відповідальність за які об'єднані в розділі IV Особливої частини КК України, належать: 1) зґвалтування (ст. 152); 2) сексуальне насильство (ст. 153); 3) примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); 4) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); 5) розбещення неповнолітніх (ст. 156). Залежно від того, чи застосовано під час вчинення таких кримінальних правопорушень фізичне та психічне насильство, їх можна поділити на дві групи:

1) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, пов'язані із застосуванням насильства (ст. 152, 153, 154 КК України), тобто так звані «насильницькі сексуальні злочини»;

2) кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, не пов'язані із застосуванням насильства (ст. 155, 156 КК України) – так звані «ненасильницькі сексуальні кримінальні правопорушення».

Тому одним із чинників, який об'єднує всі ці злочини, є родовий об'єкт посягання. На думку О. М. Ігнатова та М. Й. Коржанського, об'єктом статевих злочинів є відносини у сфері сексуального життя, що склалися в суспільстві (Korzhanskyi, 1996; Ignatov, & Krasinov, 1998). С. Д. Шапченко уточнює об'єкт, вказуючи на права, свободи й інтереси особистості у сфері статевого життя (Shapchenko, 2000). Відносини у сфері сексуального життя О. М. Яковлев визначає як «сукупність форми статевого спілкування між людьми, що склалися на певному етапі розвитку суспільства, що охороняються як нормами моралі, так і нормами права» (Iakovlev, 1969). Щодо об'єктів конкретних статевих злочинів, то на це питання в науці існують різні погляди.

Родовим об'єктом злочинів, норми про відповідальність за які об'єднані в розділі IV Особливої частини КК України, є статевая свобода та статевая недоторканість особи.

У теорії кримінального права можна прослідкувати різні думки щодо визначення поняття «статевая свобода». Так, П. Осипов розуміє під статевою свободою жінки відповідну до вимог соціалістичної моралі діяльність жінки, яка здатна до самовизначення у сфері статевого життя для задоволення власних статевих потреб (Osipov, 1967). Подібне визначення пропонує Л. Андрєєва. На її погляд, статевая свобода – це здатність дорослої людини розпоряджатися собою у сфері статевого спілкування з іншими особами (Andreeva, 1962).

Зовсім інше визначення пропонує Б. Бліндер, який вважає, що статевая свобода – це свобода від будь-якого примусу у сфері статевих відносин (Blinder, 1966). Водночас не можна погодитися з Б. Бліндером і П. Осиповим, які вважають, що статевою свободою мають тільки жінки. Сучасне кримінальне законодавство однаково здійснює охорону статевої свободи як жінки, так і чоловіка. Так, потерпілим від зґвалтування за ст. 152 КК України може бути особа будь-якої статі.

Під статевою недоторканістю слід розуміти суспільні відносини у сфері сексуального життя, що визначають абсолютну заборону вступати в статеві зносини з іншими особами. Недоторканіми в статевому розумінні є як неповнолітні, які через певні фізичні чи психічні вади не здатні реалізувати свою статево свободу, так і неповнолітні до 16-річного віку або до досягнення статевої зрілості. При чому згода таких осіб на статеві зносини або інші сексуальні стосунки жодної юридичної сили не має, оскільки особи не мають права вільно реалізовувати свої статеві потяги (Dzhuzha et al., 2018; Melnyk et al., 2019).

Статевая недоторканість є основним об'єктом таких складів злочинів, як зґвалтування неповнолітньої (малолітньої) особи (ч. 3, 4 ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ч. 2, 3 ст. 153 КК України), вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла 16-річного

віку (ст. 155 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).

Маючи підґрунтям зазначені вище положення, розглянемо окремі дискусійні кримінально-правові моменти насильницьких злочинів, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дитини. Імплементация міжнародних конвенцій Ради Європи зумовила ухвалення законів від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII ("Zakon Ukrainy", 2017) і від 14 березня 2018 року № 2334-VIII ("Zakon Ukrainy", 2018), на підставі яких внесено зміни до розділу IV Особливої частини КК України.

Передусім слід розтлумачити, що означає розбещення неповнолітніх, оскільки переважно люди не розуміють змісту цього злочину. З об'єктивної сторони злочин полягає у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне й моральне розбещення неповнолітніх. Розпусні дії можуть бути як фізичними, так й інтелектуальними. Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення статевих органів винної або потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення в присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму. Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповідях відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів. Використання в процесі вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також примушування до участі в їх створенні потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 301 КК України (Yaremenko, 2020).

Зґвалтуванням є вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) ("Kryminalnyi kodeks", 2001). У порівнянні з попередньою редакцією ст. 152 КК України, ця стаття, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII, істотно розширила межі об'єктивної сторони складу злочину «зґвалтування», зокрема:

– статевими зносинами з погляду інкримінування попередньої редакції ст. 152 КК України вважався тільки природний (гетеросексуальний) статевий акт (коїтус) – введення статевого члена чоловіка в жіночу піхву, яке може викликати вагітність. Наразі зґвалтуванням визнано не лише згаданий акт (останній, з огляду на термінологію, використану в ст. 152 КК України, вочевидь, має тлумачитись як вагінальне проникнення в тіло жінки з використанням геніталій чоловіка), а й інші різновиди проникнення у вагіну (жіночу піхву), а також проникнення в анус або рот іншої особи (тобто в отвори тіла людини, біологічно для цього

не призначені) за допомогою як статевого члена чи іншої частини тіла людини, так і будь-якого предмета (Yurtaieva, 2020);

– раніше статеві зносини визнавалися зґвалтуванням за умови, що вони поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Один із трьох вказаних альтернативно способів як складова цілеспрямованої злочинної поведінки та криміноутворювальна ознака слугували основному злочинному діянню (статевим зносинам), вчинявся заради останнього. Водночас перелік способів, за наявності хоча б одного з яких природні статеві зносини між особами жіночої і чоловічої статі визнавалися зґвалтуванням, був вичерпним.

З огляду на зміни, внесені до КК України протягом останніх років, що спричинили зміни до традиційного визначення поняття «зґвалтування», розширення форм учинення примушування до вступу в статевий зв'язок, зміну назви та диспозиції ст. 153, що тепер установлює відповідальність за сексуальне насильство (зважаючи на положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству 2011 року або Стамбульської конвенції), запровадження відповідальності за вступ у добровільні статеві зносини з неповнолітньою особою, виникає потреба в детальнішому аналізі законодавчих ініціатив щодо внесення змін і доповнень до КК України, що стосуються насильницьких статевих злочинів (Yurchenko, 2021).

Стаття 152 КК України, викладена в редакції Закону від 6 грудня 2017 року, як на криміноутворювальну ознаку вказує (за винятком ч. 4 цієї статті) не на конкретний спосіб, а на недобровільність – відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів. Вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи визнається зґвалтуванням як у тому разі, коли воно поєднане із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, так і в інших випадках відсутності її добровільної згоди на таке проникнення (Yurtaieva, 2020).

Відповідно до Закону від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII внесено серйозні корективи щодо юридичної оцінки природного статевого акту з малолітньою особою та іншого сексуального проникнення в тіло такої особи. До набрання чинності цим Законом у доктрині та судовій практиці спиралися на те, що лише малолітній вік особи (недосягнення 14-річного віку) не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування (про безпорадний стан особи див. нижче). Питання про наявність або відсутності безпорадного стану потерпілого і, відповідно, кваліфікацію дій винуватого (за ст. 152 або ст. 155 КК) вирішувалося в кожному

конкретному випадку з огляду на індивідуальні особливості розвитку та виховання малолітньої особи. Ішлося зокрема про те, що в сучасних умовах сексуальної розкритості ключове значення під час розв'язання зазначеного питання повинен був мати не стільки певний вік як своєрідна презумпція наявності безпорадного стану, скільки ступінь обізнаності й інформованості конкретної малолітньої особи з питань статевого життя. Аналогічний підхід застосовувався й щодо насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (попередня редакція ст. 153 КК), якщо потерпілою від цього злочину була малолітня особа (Yurtaieva, 2020).

Вказівка в ч. 4 ст. 152 КК, викладеної в редакції Закону від 6 грудня 2017 року № 2227, на «дії, передбачені ч. 1 цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди», дає змогу стверджувати, що сексуальне проникнення в тіло малолітньої особи визнається зґвалтуванням незалежно від того, чи давала така особа на це згоду, чи є остання добровільною (така згода визнана законодавцем фікцією) або вимушеною, чи розуміла малолітня особа характер і значення вчинюваних стосовно неї дій тощо. Тобто в КК України втілено ідею законодавчої конкретизації віку, недосягнення якого зобов'язує правозастосувача беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як зґвалтування. З огляду на інформаційне та виховне навантаження аналізованої кримінально-правової заборони, слід визнати виправданою вміщену в ній вказівку саме на певний вік потерпілої особи, а не на її малолітній стан. Так само вирішується питання кримінально-правової оцінки сексуального насильства, вчиненого щодо малолітньої особи (ч. 4 ст. 153 КК України).

Поняття добровільної згоди окреслено в примітці ст. 152 КК України. Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. Водночас очевидним є оцінний характер «супутніх обставин», згаданих у примітці. До речі, остання не містить обмежувального застереження щодо того, що закріплене в ній розуміння добровільної згоди є прийнятним у процесі застосування лише ст. 152 КК України.

Однак, як зазначає К. В. Юртаєва, у практичному порадинику з кваліфікації статевих злочинів О. О. Дудоров вказує, що «у широкому сенсі згода особи на сексуальне проникнення в її тіло не може вважатися добровільною, якщо вона була надана, зокрема, під впливом застосування фізичного насильства, погрози його застосування, погрози іншого змісту (наприклад, погрози знищення чи пошкодження майна як потерпілої, так й іншої особи, погрози обмеження прав, свобод чи законних інтересів потерпілої або іншої особи), обману, використання щодо особи її матеріальної чи службової залежності,

безпорадного чи уразливого стану» (Iurtaieva, 2020). Загалом можна погодитися із зазначеною вище позицією. Згідно з визначенням, поданим у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, термін «добровільний» означає «такий, що здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежне примусовий» (Busel, 2005). Відповідно, добровільними, на нашу думку, слід вважати форми сексуальних стосунків, учинені без застосування будь-яких форм фізичного або психічного насильства, без використання безпорадного стану потерпілої особи, коли її волю (відсутність добровільної згоди) проігноровано, або шляхом обману, за якого зовні згода потерпілої особи має добровільний характер, проте така добровільність насправді є уявною, оскільки вона обумовлена обманом, застосуванням до потерпілої особи. Такий спосіб вчинення злочину встановлено й для сексуального насильства, передбаченого в ст. 153 КК України (Yurtaieva, 2020).

На відміну від основних складів злочину, у ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 КК України встановлено відповідальність за зґвалтування та сексуальне насильство, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди. Згідно з таким формулюванням дії сексуального характеру щодо малолітніх можуть мати насильницький характер, вчинятися із застосуванням безпорадного стану потерпілого, із застосуванням обману або навіть вчинятися добровільно, тобто за згодою потерпілого. Отже, законодавець відійшов від практики кваліфікації ненасильницьких статевих стосунків із малолітніми як зґвалтування лише у випадках, коли особа не розуміла характеру та значення здійснюваних з нею дій сексуального характеру через своє розумове відставання або малолітній вік, що прирівнювалося до безпорадного стану потерпілого (п. 16 Постанови Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 року № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») ("Postanova Plenumu", 2008). Саме за цим критерієм зґвалтування у вигляді ненасильницьких статевих зносин з малолітніми відмежовували від діяння, передбаченого в попередній редакції ст. 155 «Статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості». У чинній редакції за ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України наявність згоди на вступ у відносини сексуального характеру з особою, що не досягла чотирнадцяти років, не впливає на кваліфікацію таких дій, тобто статеві зносини можуть мати як добровільний, так і насильницький характер, вчинятися з ігноруванням волі потерпілої особи – з використанням її безпорадного стану або, у певних випадках, – обману. З огляду на зазначене слід зробити логічний висновок, що зґвалтування та сексуальне насильство у формі добровільної згоди малолітньої особи на вступ у статеві стосунки не лише втрачає насильницький характер, а водночас не має ознак інших форм

сексуальних стосунків без згоди сексуального партнера як обов'язкової умови кваліфікації за ч. 1 ст. 152 та ч. 1 ст. 153 КК України, та набуває форми добровільних статевих стосунків між особами, одна з яких (потерпілий, хоча таке формулювання й відсутнє у ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України) не досягла віку чотирнадцяти років. Убачається, що зазначені зміни є невиправданими ані з погляду формальної логіки, оскільки кваліфікований склад злочину за наявності добровільної згоди потерпілого суперечить основному, ані з правової точки зору, оскільки добровільні сексуальні стосунки з малолітньою особою фактично привірюються до складу, передбаченому ст. 155 КК України «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», проте з іншими віковими ознаками суб'єкта та потерпілого від злочину (Yurtaieva, 2020).

Слід зауважити, що види кримінального насильства визначено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (далі – Постанова). Відповідно до п. 23 цієї Постанови насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). Отже, це дає змогу зробити висновок, що існує два види насильства: фізичне й психічне (Bilenko, 2019).

Згідно зі ст. 153 КК України сексуальне насильство – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Нова редакція ст. 153 КК України цілком справедливо не оперує позбавленням юридичної визначеності та морально застарілим словосполученням «задоволення статевої пристрасті неприродним способом». Вказівка на «неприродність» статевих зносин виглядала анахронізмом у світлі здобутків сучасної сексології та сексопатології. Використання згаданого звороту в попередній редакції ст. 153 КК спонукало до застереження щодо того, що кримінальна караність поведінки, передбаченої цією статтею КК України, визначається не так званою неприродністю способів задоволення статевої пристрасті, можливою гомосексуальною спрямованістю чи аморальністю дій, а їхнім насильницьким характером. Так, український законодавець виходить з того, що здійснюваний на добровільних засадах гомосексуалізм, тобто сексуальний потяг до осіб своєї статі, має розглядатися не як діяння, заборонене під загрозою настання кримінальної відповідальності, а як особливий стан організму людини, нетипова сексуальна поведінка.

Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки сексуального насильства збігаються з такими ж ознаками

зґвалтування, розкритими вище, за винятком того, що об'єктивна сторона складу зазначеного злочину охоплює лише такі дії сексуального характеру, які не полягають у проникненні в тіло іншої особи. Відповідно, диспозиція ч. 1 ст. 153 КК України має описово-відсильний характер.

Досліджуючи посилення кримінальної відповідальності за статеві злочини проти неповнолітніх, Л. І. Шеховцова наводить досвід окремих країн у протидії цим злочинам: у деяких цивілізованих країнах світу (США, Великобританія, Ізраїль, Польща, Чехія) та країнах СНД (Молдова, Російська Федерація) за статеві злочини проти неповнолітніх введено досить жорсткі санкції. Наприклад, у США призначається довічне позбавлення волі або навіть смертна кара. Також у деяких штатах запроваджено хімічну кастрацію. У Великобританії можуть позбавити волі на строк до 10 років лише за перегляд картинок з оголеними дітьми. Створено державний реєстр педофілів, які пройшли процедуру хімічної кастрації. У Польщі також ввели хімічну кастрацію, яка є примусовою для осіб, які зґвалтували молодших за 15 років дітей. В Ізраїлі за рішенням суду педофілам також роблять хімічну кастрацію, водночас надаючи їм психологічну допомогу (Korniienko, 2019).

Продовжуючи аналіз стану захищеності статевої недоторканості неповнолітніх, зазначимо, що відповідно до КК України в ч. 2 ст. 22 передбачено знижений вік кримінальної відповідальності – 14 років – за вчинення зґвалтування та сексуального насильства. Враховуючи, що в чинній редакції ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України передбачено відповідальність за дії сексуального характеру незалежно від добровільної згоди особи, що не досягла 14-річного віку, тобто як без її добровільної згоди, так й у формі добровільних статевих контактів між суб'єктом злочину та потерпілим, доходимо висновку, що нормами КК України беззастережно, за об'єктивним критерієм криміналізовано добровільні статеві зносини між неповнолітніми партнерами, один з яких досяг 14-річного віку, а інший – ні. Водночас, відповідно до буквального тлумачення норм КК, різниця у віці суб'єкта злочину та «потерпілого» значення для кваліфікації не має. З огляду на зазначене, не повністю послідовною є позиція О. О. Дудорова, який, з одного боку, підтримує втілення КК України ідеї законодавчої конкретизації віку, недосягнення якого має беззастережно розцінювати сексуальне проникнення в тіло відповідної особи як зґвалтування (Dudorov, 2018), а з іншого – цілком справедливо, на наш погляд, зауважує, що, відповідно до ст. 18 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, положення кримінального закону не мають поширюватися на врегулювання статевих стосунків між неповнолітніми, які здійснюються за взаємною згодою (Dudorov, 2018). З огляду на формулювання ч. 4 ст. 152 та ч. 4 ст. 153 КК України, обидві зазначені позиції є

взаємозаперечними, і вони, на наш погляд, досить яскраво відтворюють незадовільний стан регулювання чинними нормами КК відповідальності за статеві відносини між неповнолітніми (Yurtaieva, 2020).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає в тому, що здійснено розподіл статевих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини й надано кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних ознак насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини (ст. 152, 153 КК України).

Висновки

Внесені зміни (закони від 6 грудня 2017 року № 2227-VIII ("Zakon Ukrainy", 2017) та від 14 березня 2018 року № 2334-VIII ("Kryminalnyi kodeks", 2001)) до КК України, безумовно, є позитивними та спрямованими на захист прав постраждалих від насильства, оскільки й дотепер практика притягнення до відповідальності гвалтівників є незначною. Це в той час, коли, за міжнародними даними, у середньому одна з кожних п'яти жінок бодай раз у житті зазнавала сексуального насильства.

REFERENCES

- Aleksandrov, Yu.V., Antypov, V.I., & Volodko, M.V. (et al.). (2002). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal law of Ukraine. The general part]. Ya.Yu. Kondratiev (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Andreeva, L.A. (1962). Sostav prestupleniia iznasilovaniia v sovetskom ugodovnom prave [Components of the crime of rape in Soviet criminal law]. : *Candidate's thesis*. L. [in Russian].
- Bilenko, P.S. (2019). Domashnie nasylstvo yak proiav kryminalnoho nasylstva [Domestic violence as a manifestation of criminal violence]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal magazine of Donbass*, 3(68), 95-102. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-95-102> [in Ukrainian].
- Blinder, B.A. (1966). Otvetstvennost za iznasilovanie po sovetskomu ugodovnomu pravu [Responsibility for rape under Soviet criminal law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Tashkent [in Russian].
- Borysov, V., & Pashchenko, O. (2005). Do pytannia pro sutnist kryminalno-pravovoi kharakterystyky zlochyniv [On the question of the essence of the criminal-legal characteristics of crimes]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(42), 180-190 [in Ukrainian].
- Busel, V.T. (Ed.). (2005). *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopovn.)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. Kyiv: Perun [in Ukrainian].
- Dudorov, O.O. (2018). *Zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby (osnovni polozhennia kryminalno-pravovoi kharakterystyky)* [Crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person (basic provisions of criminal law characteristics)]. Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O.M., Savchenko, A.V., & Cherniei, V.V. (Eds.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (2nd ed., rev.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- Iakovlev, Ia.M. (1969). *Polovye prestupleniia* [Sexual crimes]. Dushanbe: Irfon [in Russian].
- Ignatov, A.N., & Krasinov, Iu.A. (1998). *Ugodovnoe pravo Rossii* [Criminal law of Russia]. Moscow: Norma-INFRA [in Russian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Korniienko, M.V. (2019). Informatsiine zabezpechennia vyavleniia, rozsliduvannia ta poperedzhennia nasylntskykh zlochyniv shchodo ditei [Information support for detection, investigation and prevention of violent crimes against children]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 232-238. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-232-238 [in Ukrainian].
- Korzhanskiy, M.Y. (1996). *Kryminalne pravo Ukrainy. Chastyna zahalna* [Criminal law of Ukraine. The general part]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (11th ed., rev.). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
- Orlovskiy, B.M. (2020). Determinanty nasylntskykh statevykh zlochyniv u kryminolohichnii nautsi [Determinants of violent sexual crimes in criminology]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 2(3), 44-50. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.7> [in Ukrainian].
- Osipov, P.P. (1967). Polovye prestupleniia (Obshchie poniatiia, sotsialnaia sushchnost i sistema sostavov) [Sexual crimes (General concepts, social essence and system of compounds)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. L. [in Russian].
- Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby": vid 30 trav. 2008 r. No. 5 [Decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person" from May

- 30, 2008, No. 5]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08> [in Ukrainian].
- Shapchenko, S.D. (2000). Mekhanizm kryminalno-pravovoho rehulivannia v pravovii systemi Ukrainy: poniattia ta struktura [The mechanism of criminal law regulation in the legal system of Ukraine: concept and structure]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 40, 34-39 [in Ukrainian].
- Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny": vid 24 berez. 2021 r. No. 119/2021 [Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy in the Sphere of Human Rights" from March 24, 2021, No. 119/2021]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> [in Ukrainian].
- Yaremenko, M. (2020). Problemy suchasnoho kryminalnoho zakonodavstva u sferi zlochyniv proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti [Problems of modern criminal law in the field of crimes against sexual freedom and sexual integrity]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 11, 218-2260. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.38>
- Yurchenko, R.A. (2021). Udoshkonalennia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nasylnytski statevi zlochyny [Improving the criminal legislation of Ukraine on liability for violent sexual crimes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 1, 260-263. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/65> [in Ukrainian].
- Yurtaieva, K.V. (2020). Systemnyi analiz kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty statevoi svobody ta nedotorkanosti osoby, vchyneni nepovnoletnimi [Systematic analysis of criminal liability for crimes against sexual freedom and inviolability of a person committed by minors]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 1(22), 35-47 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo zakhystu ditei vid seksualnykh zlozhyvan ta seksualnoi ekspluatatsii": vid 14 berez. 2018 r. No. 2334-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the Protection of Children from Sexual Abuse and Sexual Exploitation" from March 14, 2018, No. 2334-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy": vid 6 hrud. 2017 r. No. 2227-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence" from December 6, 2017, No. 2227-VIII]. (n.d.). ips.ligazakon.net. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/T172227?an=1> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2002. 408 с.
- Андреева Л. А. Состав преступления изнасилования в советском уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1962. 230 с.
- Біленко П. С. Домашнє насильство як прояв кримінального насильства. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 3 (68). С. 95–102. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-68-3-95-102>.
- Блиндер Б. А. Ответственность за изнасилование по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ташкент, 1966. 27 с.
- Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 180–190.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
- Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. посібник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
- Яковлев Я. М. Половые преступления. Душанбе : Ирфон, 1969. 453 с.
- Игнатов А. Н., Красинов Ю. А. Уголовное право России : учебник. М. : Норма-ИНФРА, 1998. 463 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Корнієнко М. В. Інформаційне забезпечення виявлення, розслідування та попередження насильницьких злочинів щодо дітей. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 232–238. doi: [10.31733/2078-3566-2019-3-232-238](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-232-238).
- Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна. Київ, 1996. 286 с.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
- Орловський Б. М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*. 2020. № 2 (3). С. 44–50. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.7>.

- Осипов П. П. Половые преступления (Общие понятия, социальная сущность и система составов) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л., 1967. 22 с.
- Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
- Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2000. Вип. 40. С. 34–39. (Серія «Юридичні науки»).
- Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>.
- Яременко М. Проблеми сучасного кримінального законодавства у сфері злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 11. С. 218–226. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.38>.
- Юрченко Р. А. Удосконалення кримінального законодавства України щодо відповідальності за насильницькі статеві злочини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 260–263. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/65>.
- Юртаєва К. В. Системний аналіз кримінальної відповідальності за злочини проти статеві свободи та недоторканості особи, вчинені неповнолітніми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 35–47.
- Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації : Закон України від 14 берез. 2018 р. № 2334-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
- Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 6 груд. 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T172227?an=1>.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2021

Levchenko Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminology and Criminal Enforcement of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>;

Loban D. – Judge of the Chernigivsky District Administrative Court, Chernihiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6314-0778>

Criminal-Legal Characteristics of Violent Crimes against Sexual Freedom and Sexual Integrity of the Child

The **purpose** of this article analyzes the scientific views on the application of legislation on criminal liability for violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child, taking into account the implementation of Council of Europe conventions. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. The research used a dialectical method of scientific knowledge of socio-legal phenomena in their contradictions, development and changes, which allows to objectively assess the distribution of sexual crimes against sexual freedom and sexual integrity of the child; formal-logical method, by means of which the elements of the legal mechanism of sexual criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of the child are revealed; comparative law method was used in the analysis of current legislation and international regulations. The theoretical basis of the publication were the works of domestic and foreign scholars on aspects of sexual criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of the child. **Scientific novelty.** The author distributes sexual criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a child and provides a criminal description of objective and subjective signs of violent crimes against sexual freedom and sexual integrity of a child (Articles 152, 153 of the Criminal Code of Ukraine). **Conclusions.** It has been established that the main direct object of these crimes is the sexual integrity of a child, ie the absolute prohibition of sexual intercourse with a person who is not a holder of sexual freedom, contrary to the true will of such a person or ignoring him. It has been established that «sexual freedom» and «sexual inviolability» are criminal law categories that have an independent character. Sexual integrity is a person's right not to be sexually abused, the right to protection from sexual assault (passive right), and sexual freedom is the right to choose sexual partners and forms of sexual conduct not prohibited by law. From a subjective point of view, all crimes against the sexual integrity of a child are characterized by direct intent. At the same time, the mental attitude of the perpetrator to the age of the victim may take the form of a careless form of guilt. Attention is drawn to the inconsistency of the qualified corpus delicti provided for in Part 4 of Art. 152 and Part 4 of Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine, the main components of these crimes on the presence of voluntary consent of a minor and the proposed criminal law ways to eliminate identified legal inconsistencies, in particular: refusal of a sign of qualified corpus delicti under Part 4 of Art. 152 and Part 4 of Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine, formulated as «regardless of her voluntary consent» with the simultaneous transfer of responsibility for (voluntary) sexual intercourse with a minor to Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine; elimination of a sign of violence in the criminal-legal characteristic of actions of sexual character provided by Art. 153 of the Criminal Code of Ukraine

Keywords: child; sexual freedom; sexual integrity; sexual violence; criminalization; criminal-legal characteristics.

УДК 343.8:343.71

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.34>

Женунтій В. І. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-555X>;

Запорожець Р. А. – кандидат юридичних наук, дільничний офіцер поліції сектору дільничних офіцерів поліції відділу превенції Солом'янського УП ГУНП в м. Києві, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7778-2491>

Генезис кримінального законодавства України щодо відповідальності за відкрите викрадення чужого майна (грабіж)

Основні ознаки сучасного поняття «грабіж» як відкритого викрадення чужого майна було вперше сформульовано ще в радянському законодавстві в Кримінальному кодексі УСРР 1922 року (до 30 січня 1937 року – Українська Соціалістична Радянська Республіка). Існували періоди, коли поняття «грабіж» взагалі розчинилося в таких злочинах, як крадіжка та розбій (укази Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна», «Про посилення охорони особистої власності громадян»). Водночас законодавець, керуючись об'єктивною необхідністю гуманізації покарання в пострадянських країнах, зменшує санкцію за цей вид злочину й акцентує саме на тих особах, які вперше вчинили його без обтяжуючих обставин, аби вони стали на шлях виправлення та не вчиняли рецидив. Проте практика засвідчила, що грабіж завжди вважали одним із найтяжчих злочинів, як це й визначено в чинному законодавстві України. Нагальна проблема потребує розв'язання також і на науковому рівні. З огляду на вищезазначене, **мета** статті полягає в історичному роз'ясненні доктринальних норм складу злочину грабежу за різних державних періодів, починаючи від законодавчих джерел Кримінального кодексу Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року до сьогодення; формування кількісних і якісних ознак поняття «грабіж» та його юридичної конструкції в різні проміжки часу. **Методологічну основу** наукового дослідження становлять сучасні постулати теорії пізнання (Lenska, 2019, р. 14). Використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових й історико-правових методів, а саме: хронологічний – задля поновлення історичних умов, які сприяли розвитку кримінального законодавства загалом і конкретного складу злочину (грабіж); порівняльно-правовий аналіз – компаративістський підхід до радянського та сучасного законодавства, що встановлює відповідальність за грабіж; психолого-правове моделювання – щодо формулювання пропозицій з удосконалення ст. 186 КК України й опрацювання методики розслідування грабежів; структурно-функціональний – здійснення психолого-правової оцінки об'єкта й об'єктивної сторони грабежу, а також аналізу психологічних особливостей суб'єкта й суб'єктивної сторони грабежу. **Наукова новизна** полягає в тому, що в опрацьованій статті вперше детально аргументовано передумови походження та історичні умови розвитку такого суспільно небезпечного злочину, як грабіж, а також прослідковано шлях його розвитку, починаючи з входження до інших видів складів злочинів і до законодавчого формування кожної юридичної структури грабежу в єдине ціле, що дало підставу виокремити грабіж і структурувати його в самостійну статтю. Отже, наш первинний **висновок** щодо високого рівня вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення чужого майна, зокрема відкритим способом, у процесі нашого дослідження підтвердився. Таким чином, накопичений досвід можна успішно використати в процесі вдосконалення національного кримінального законодавства.

Ключові слова: грабіж; викрадення; крадіжка; чуже майно; привласнення; насильство; рецидивіст; розкрадання; державне майно; суспільне майно; заволодіння; особиста власність громадян.

Вступ

Захист й охорона власності є пріоритетним завданням правової держави. Відповідно до ст. 41 Конституції України, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Практична реалізація цього припису неможлива без ефективної протидії будь-яким злочинним посяганням на власність, зокрема грабежам, які становлять одну з найнебезпечніших груп злочинних діянь у нашій державі. Здійснення такої протидії потребує належного науково-теоретичного обґрунтування (Lisnychenko, 2019, р. 5).

В умовах сьогодення грабіж є одним з найтяжчих злочинів проти власності. Він становить особливу небезпеку для суспільства, оскільки посягає на суспільні відносини не лише у сфері власності, а й у сфері охорони життя чи здоров'я людини. Водночас підвищена суспільна небезпека та резонанс цього злочину виникає через відкритий, незаконний і насильницький напад на особу з метою заволодіння її майном (Zaporozhets, 2019, р. 103).

Історичний аналіз грабежу, досвід минулого, аналіз правових джерел зазначеної статті та її зміни, на яких ґрунтується ст. 186 КК України (Zaporozhets, 2019, р. 103-106), сприятимуть

усвідомленню та вдосконаленню кримінального законодавства.

Грабіж є суспільно небезпечним злочином, тому закон передбачає суворе покарання за його вчинення. Суспільна небезпека грабежу, як і крадіжки, полягає в тому, що, вчиняючи його, винна особа позбавляє власника можливості володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном (Khiliuta, 2019, p. 132). Проте, на відміну від крадіжки, специфічною ознакою цього викрадення є відкритий характер – воно вчиняється заздалегідь очевидно, помітно для інших осіб. Відкритий спосіб викрадення майна істотно підвищує суспільну небезпеку викрадення (порівняно з крадіжкою), адже винний не приховує свого наміру протиправно заволодіти чужим майном проти волі власника чи особи, у віданні чи під охороною якої перебуває майно, а також ігнорує думку очевидців. Відкритість викрадення свідчить про виняткову зухвалість грабіжника, який нехтує небезпечністю свого викриття (адже свідомо йде на ризик затримання на місці злочину) та прилюдно ігнорує правові й суспільні заборони нормального життя держави (Zaporozhets, 2019, p. 104).

Останніми роками кримінально-правову характеристику грабежу досліджували такі вчені, як: В. К. Весельський, В. І. Галаган, О. І. Мотлях, Л. Д. Удалова, В. Г. Хахановський, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та багато інших вчених. Однак наразі так і не прослідковано значний правотворчий шлях розвитку настання відповідальності за відкрите викрадення чужого майна, що починається ще з 1922 року. Первинний висновок стосовно високого рівня вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення чужого майна, зокрема відкритим способом, у процесі нашого дослідження підтвердився.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз історичних підвалин, пов'язаних із конструюванням кримінально-правових положень, що стосуються відкритого викрадення чужого майна у таких законодавчих джерелах минулого століття, як Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, Кримінальний кодекс УСРР 1927 року та Кримінальний кодекс УРСР 1960 року, так і в чинному Кримінальному кодексі України з огляду на останні нормативні зміни та детальний розбір норм вищевказаних джерел задля їх систематизації.

Виклад основного матеріалу

За результатами аналізу чинного національного кримінального законодавства, статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), що встановлюють відповідальність за викрадення

чужого майна, можна віднести до таких, які цілком відповідають вимогам правозастосовної діяльності стосовно обґрунтованості диференціації відповідальності за вчинення конкретних кримінальних правопорушень. Унаслідок виконуваної законодавцем копіткої та послідовної роботи щодо їх вдосконалення, аналізовані статті КК України наразі є підсистемним утворенням, здатним забезпечувати належне реагування на конкретні факти розкрадання чужого майна, що доволі переконливо доводить приклад ст. 186 КК України, якою передбачено відповідальність за відкрите викрадення чужого майна (грабіж)¹ (Vanina, & Goloshchapova, 2017, p. 17).

Зазначимо, що у вітчизняному законодавстві кримінально-правові підстави настання відповідальності за відкрите викрадення чужого майна було закріплено у введеному в дію з 15 вересня 1922 року постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВУЦВК) від 23 серпня 1922 року Кримінальному кодексі Української Соціалістичної Радянської Республіки (далі – КК УСРР 1922 року). З огляду на звичну для нинішнього часу структуризацію статей КК України (з метою забезпечення диференціації відповідальності, зважаючи на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та особу винного), зокрема й тих, що встановлюють відповідальність за викрадення чужого майна, дещо незвичним у КК УСРР 1922 року виглядало роздільне (окремими статтями) встановлення підстав настання відповідальності за простий склад грабежу (ст. 182) та його вчинення при кваліфікуючих обставинах (ст. 183).

Простим грабежем, згідно зі ст. 182, визнавалося «відкрите викрадення чужого майна в присутності особи, яка володіє, користується або відає ним, але без насильства над його особистістю» (Mikhaulyenko, 1966, p. 487). Тобто в наведеному визначенні не конкретизувалися ні власник майна (ним могла бути як фізична, так і юридична особа, але таке майно не повинно було належати винній особі), ні ступінь насильства (воно взагалі не повинно було застосовуватися). Відповідно до ст. 183 кваліфікованими визнава-

¹ До обставин, що стримували процес удосконалення аналізованої статті національного кримінального законодавства, потрібно віднести, перш за все, дві обставини. Перша полягала в тому, що первинний рівень диференціації кримінальної відповідальності за відкрите викрадення чужого майна був помітно нижчим, ніж для прикладу в статті, якою передбачено відповідальність за викрадення чужого майна таємним способом. Друга така обставина мала свій вияв у тому, що на ранньому етапі процес удосконалення аналізованої статті мав індивідуальний характер, тобто виконувався без урахування тих змін і доповнень, що вносилися, наприклад, до тієї ж статті про відповідальність за таємне викрадення чужого майна.

лися: а) грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого; б) ті самі дії, вчинені рецидивістом або групою осіб (шайкою) (Mikhaуlenko, 1966, р. 487). Одразу зазначимо, що на підставі аналізу лише наведеної інформації досить важко оцінити стан кримінально-правової протидії грабежам чужого майна згідно з КК УСРР 1922 року. Водночас нормативні прогалини, які спостерігаємо в структурі та диспозиціях ст. 182 і 183 досить повно й чітко проявляються під час їх зіставлення з аналогічними показниками ст. 180, що передбачала відповідальність за таємне викрадення чужого майна, тобто крадіжку.

По-перше, саме визначення крадіжки було виконано на найвищому рівні – «таємне викрадення майна, що знаходиться у володінні, користуванні або веденні іншої особи або установи» (Mikhaуlenko, 1966, р. 487). Таким чином було закладено правові основи роздільного настання відповідальності за крадіжку майна, що належить фізичній або юридичній особі, що й втілено в структуру аналізованої статті. Згідно з пунктом «а» ст. 180 передбачалася відповідальність за крадіжку у приватної особи без застосування будь-яких технічних прийомів (проста крадіжка) (Mikhaуlenko, 1966, р. 487), тоді як проста крадіжка з державних і громадських складів й установ підлягала кваліфікації за пунктом «г» ст. 180 (Mikhaуlenko, 1966, р. 487). Відповідно, кваліфікованою визнавалася крадіжка приватного майна, вчинена із застосуванням знарядь або інструментів, інших технічних пристроїв або прийомів, або вчинена особою, яка займалася крадіжками як професією, або коли викрадене було завідомо необхідним засобом існування для потерпілого тощо (п. «б»), чи крадіжка коней або великої рогатої худоби в трудового землеробського населення (п. «в») (Mikhaуlenko, 1966, р. 485-486).

Проста крадіжка з державних або громадських установ і складів, або з вагонів, пароплавів, барж та інших суден, і була вчинена особою, яка мала в силу свого службового становища доступ до таких місць, підлягала кваліфікації за п. «д» ст. 180, тоді як та ж крадіжка, вчинена особою, якій було доручено завідування такими сховищами, або їхня охорона кваліфікувалися за п. «е» цієї ж статті. Водночас було передбачено відповідальність за кваліфіковану крадіжку (але без виокремлення її специфічних ознак), вчинену з державних установ, складів та інших сховищ (п. «ж» ст. 180), розкрадання з державних складів, вагонів, суден та інших сховищ, які вчинялися систематично або відповідальними посадовими особами, або в особливо великих розмірах викраденого (п. «з» ст. 180) (Mikhaуlenko, 1966, р. 486). Однак за наявності досконалішої диференціації відповідальності за крадіжку майна істотних відмінностей у санкціях аналізованих статей та їхніх частин не спостерігалось. Проста крадіжка

майна в приватної особи (п. «а» ст. 180) каралася примусовими роботами на строк до шести місяців або позбавленням волі на шість місяців, тоді як проста крадіжка з державних або громадських складів і установ (п. «г» ст. 180), а також простий грабіж (ст. 182) передбачали однакові покарання у вигляді примусових робіт або позбавлення волі на строк до одного року. Не дуже суттєвою була й різниця в санкціях, що передбачали покарання за кваліфіковані крадіжки та грабежі. Наприклад, якщо за крадіжку коней або великої рогатої худоби в трудового землеробського населення (п. «в» ст. 180) було визначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше як на два роки, то за кваліфіковану крадіжку, вчинену з державних установ, складів й інших сховищ (п. «ж» ст. 180), покарання було встановлено у вигляді позбавлення волі не менше як на два роки із суворою ізоляцією, а за грабіж, поєднаний із насильством, яке не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 1 ст. 183), – позбавлення волі на строк до трьох років.

Утворення в грудні 1922 року Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийняття основних засад кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 року, настання інших перетворень в життєдіяльності країни, що певним чином обмежили повноваження союзних республік у сфері кримінально-правової регламентації суспільних відносин, зумовили потребу в розробці та прийнятті нового кримінального кодексу УРСР.

Відповідно до Постанови ВУЦВК від 8 червня 1927 року з 1 липня 1927 року було введено в дію Кримінальний кодекс УСРР в редакції 1927 року (Mikhaуlenko, 1967, р. 311). Зазнали змін, зокрема доповнень, а також включення нових складів злочинів, кримінально-правові норми, що встановлювали відповідальність як за майнові злочини, так і за діяння, що полягали у викраденні чужого майна (Mikhaуlenko, 1967, р. 355-359). Слід зазначити відмінності в змісті та значущості для правозастосовної діяльності змін, котрі були внесені до статей КК УСРР, у яких передбачено відповідальність за викрадення чужого майна. Якщо відповідальність за таємне викрадення чужого майна (крадіжку) диференціювалася вісьмома пунктами ст. 180 КК УСРР 1922 року, то за новим КК УРСР відповідальність за діяння, вчинені в такий спосіб передбачалася трьома окремими статтями (ст. 170–172). Згідно зі ст. 170, що містила шість частин, було визначено правові підстави настання відповідальності за прості, кваліфіковані й особливо кваліфіковані крадіжки приватного майна, державної та суспільної власності. Менша кількість частин (на дві частини) в структурі ст. 170 КК УСРР у редакції 1927 року пояснювалася перш за все виокремленням у самостійну ст. 171 правових підстав настання

відповідальності за крадіжку коней, волів чи іншої великої худоби (згідно з ч. 1 зазначеної статті підлягали відповідальності винні в крадіжці великої худоби, яка була у власності держави, громадської організації або трудового не землеробського населення, згідно з ч. 2 – винні в крадіжці великої худоби в трудового землеробського населення, з ч. 3 – винні у вчиненні повторно або за змовою з іншими особами злочинів, що передбачалося ч. 1, 2 вказаної статті) (Mikhaylenko, 1967, p. 355-356).

Зміни, внесені до кримінально-правових норм, якими передбачено відповідальність за відкрите викрадення чужого майна (грабіж), полягали в такому: 1) згадувані раніше ст. 182, 183 КК УСРР 1922 року було об'єднано в одну ст. 173, що за структурою мала три частини та, відповідно, диференціювала відповідальність за простий (ч. 1), кваліфікований (ч. 2) та особливо кваліфікований (ч. 3) склади відкритого викрадення чужого майна; 2) законодавець відмовився від включення в диспозиції ч. 1, 2 ст. 173 вказівки на те, що застосоване в процесі грабежу насильство не повинно було бути небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, обмежившись згадкою лише про те, що простий грабіж (ч. 1) відбувався без насильства, а згідно з ч. 2, підлягали кваліфікації відповідні протиправні діяння, поєднані з насильством (відсутність посилення на характер насильства під час грабежу пояснювалося визначенням поняття розбою (ч. 1 ст. 174) як відкритого з метою заволодіння чужим майном, нападу окремої особи, поєднаного з насильством, що загрожує смертю або каліцтвом, або з погрозою вчинення подібного насильства); 3) було внесено певні редакційні зміни до переліку особливо кваліфікуючих ознак грабежу: вчинення злочину спеціальними суб'єктами («рецидивістами») було замінено на його вчинення повторно; причому було збережено таку особливо кваліфікуючу ознаку грабежу, як його вчинення групою осіб, проте без її найменування «зграєю»; 4) покаранню за аналізовані діяння були надані певна уніфікація та послідовність, тобто ознаки системності (в усіх випадках передбачалося покарання лише у вигляді позбавлення волі зі зростанням його термінів у міру підвищення ступеня суспільної небезпеки й тяжкості вчиненого діяння, а саме: а) простий склад грабежу карався позбавленням волі на строк до одного року; б) кваліфікований склад – позбавленням волі на строк до трьох років; в) діяння, що кваліфікували за ч. 3 ст. 73 КК – позбавленням волі на строк до п'яти років) (Mikhaylenko, 1967, p. 356).

Важливими є визначення ролі й значення в розвитку національного законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення чужого майна, зокрема й шляхом грабежу, указів

Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Про посилення охорони особистої власності громадян» (далі – перший Указ від 4 червня 1947 року) ("Ukaz Prezidiuma", 1947) та «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» (далі – другий Указ від 4 червня 1947 року) ("Ukaz Prezidiuma", 1947). Зважаючи на мету прийнятих Президією Верховної Ради СРСР указів, зазначимо, що в першому з них вона була відображена безпосередньо в його назві, а метою другого Указу, як було вказано у вступній його частині, поряд із встановленням єдності законодавства про кримінальну відповідальність за розкрадання державного й громадського майна однаково акцентувалося на посиленні боротьби з цими злочинами.

Отже, закладені в КК УСРР 1922 року правові засади роздільного, залежно від форми власності, настання відповідальності за таємне викрадення чужого майна, що отримали певний розвиток в КК УСРР в редакції 1927 року, у цих указах отримали остаточне законодавче закріплення не лише щодо крадіжки, а й щодо інших способів заволодіння чужим майном.

Однак, за відсутності істотних зауважень щодо загальної форми викладу перерахованих законодавчих нововведень, саме їх викладення та зміст не були позбавлені недоліків (Lisnychenko, 2019, p. 29). По-перше, враховуючи те, що метою першого Указу від 4 червня 1947 року було посилення охорони особистої власності громадян, способи протиправного заволодіння такою власністю офіційно включали лише крадіжку та розбій, хоча фактично йшлося про відповідальність за відкрите викрадення приватного майна, зокрема із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого та без застосування такого насильства. Це законодавче регулювання було досягнуто завдяки тому, що відкрите розкрадання як спосіб протиправного заволодіння особистим майном громадян було віднесено до різновиду крадіжки (в ч. 1 ст. 1 законодавчого акту склад злочину було визначено як крадіжка, тобто таємне або відкрите (отже, без застосування насильства) розкрадання особистого майна громадян) (Kushpit, 2019, p. 96-99). Визнавши подібне визначення способу здійснення розкрадання особистого майна достатнім, у ч. 2 цієї статті законодавець виокремив ознаки кваліфікованого складу такого злочину, визначивши його як крадіжку, вчинену злодійською зграєю або повторно, тобто знову таки за обмеженого переліку кваліфікуючих ознак (Kravchuk, 2015, p. 5). Зазначені недоліки переважно компенсовано заходами реагування на факти вчинення подібних розкрадань: за ч. 1

статті було передбачено покарання у вигляді ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від п'яти до шести років, а за ч. 2 статті – на строк від шести до десяти років ("Ukaz Prezidiuma", 1947).

Водночас напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством або погрозою застосування такого насильства, що не були небезпечними для життя та здоров'я потерпілого, визнавався розбоєм, який карався згідно з ч. 1 ст. 2 Указу (покарання – ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від 10 до 15 років з конфіскацією майна). Згідно з ч. 2 ст. 2 Указу підлягав кваліфікації розбій, поєднаний з насильством, небезпечним для життя та здоров'я потерпілого, або з погрозою заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинений зграєю або повторно (покарання – ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від 15 до 20 років з конфіскацією майна) ("Ukaz Prezidiuma", 1947).

Безпосередньому посиленню охорони особистої власності громадян була підпорядкована й норма, яка містилася в ст. 3 Указу та встановлювала відповідальність за недонесення органам влади про достовірно відомий підготовлений або вчинений розбій (покарання – позбавлення волі на термін від одного до двох років або заслання на строк від чотирьох до п'яти років) ("Ukaz Prezidiuma", 1947).

Розпочинаючи дослідження нормативних положень, закріплених у другому Указі, зазначимо більш об'ємний їх зміст, свідченням чого є, перш за все, урахування в разі конструкції кримінально-правових норм усіх можливих способів викрадення державного та громадського майна. Дотримуючись раніше закріпленим у КК УСРР 1922 року, а потім і в КК УСРР у редакції 1927 року правовим основам настання кримінальної відповідальності окремо за розкрадання державного й громадського майна, законодавець визначив підстави покладення відповідальності за просте й кваліфіковане розкрадання державного майна відповідно у ст. 1, 2 Указу, а за просте й кваліфіковане розкрадання колгоспного, кооперативного або іншого громадського майна – у ст. 3, 4 Указу ("Ukaz Prezidiuma", 1947). Стосовно способів протиправного заволодіння перерахованим майном прості склади таких злочинів визначалися як крадіжка, привласнення, розтрата або інше розкрадання державного майна (ст. 1 Указу), крадіжка, привласнення, розтрата або інше розкрадання колгоспного, кооперативного або іншого громадського майна (ст. 3 Указу). Тобто до переліку способів протиправного заволодіння майном було включено не лише відомі практики на той час, але й такі, що могли виникнути пізніше. У ст. 2, 4 Указу, за якими передбачено відповідальність за кваліфіковані склади таких злочинів, як єдині кваліфіковані ознаки, були

повторність вчинення відповідного розкрадання та його вчинення організованою групою (зграєю) або у великих розмірах. Зазначимо, що розкрадання державного майна каралося суворіше (таке просте розкрадання тягло ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від семи до десяти років з конфіскацією майна або без неї, а кваліфікований склад злочину – ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від десяти до двадцяти п'яти років з конфіскацією майна), ніж розкрадання колгоспного, кооперативного чи іншого громадського майна (за простий склад такого злочину можливим було ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк лише від п'яти до восьми років з конфіскацією майна або без конфіскації, тоді як за його кваліфікований склад – ув'язнення у виправно-трудоий табір на строк від восьми до двадцяти років з конфіскацією майна). Було також передбачено кримінальну відповідальність за недонесення органам влади про достовірно відомий підготовлений або вчинений іншим способом (акцентовано нами, Володимиром Женунтієм і Русланою Запорожець) кваліфікований факт розкрадання державного та громадського майна, що й карався суворіше, ніж передбачено ст. 3 першого Указу – недонесення про достовірно відомий підготовлений або вчинений факт розкрадання особистого майна громадян шляхом розбою (каралося позбавленням волі на строк від двох до трьох років або засланням на строк від п'яти до семи років) ("Ukaz Prezidiuma", 1947).

Значущість кримінальних норм, закріплених у ч. 1–4 другого Указу, полягала в тому, що вони стали підґрунтям правових засад подальшого симетричного розвитку в національному законодавстві кримінальної відповідальності за розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу і відкритого викрадення особистого майна громадян.

Зміни, що відбулися після закінчення Великої Вітчизняної війни протягом перших 10–15 років в Українській РСР й в усій країні, а саме: соціально-економічні, політичні та інші прогресивні перетворення, – обумовили й забезпечили до кінця 50-х років XX століття підготовку нового Кримінального кодексу Української РСР, котрий був утверджений відповідно до Закону Української РСР від 28 грудня 1960 року та введений в дію з 1 квітня 1961 року (далі – КК УРСР 1960 року) (Mikhaýlenko, 1967, р. 738).

З огляду на накопичену практику систематизації національного кримінального законодавства, розділ другий Особливої частини «Злочини проти соціалістичної власності» містив і ст. 82, якою передбачено відповідальність за розкрадання державного й громадського майна (Mikhaýlenko, 1967, р. 772), а в розділі п'ятому (цієї ж Особливої частини) «Злочини проти

особистої власності громадян» містилася ст. 141, за якою відповідальності підлягали винні у відкритому викраденні особистого майна громадян (Mikhaulyenko, 1967, p. 787).

Збіги в аналізованих статтях стосувалися таких основних положень: а) самої структури статей (містили по три частини); б) самого поняття простого складу злочину (частини перші статей): відкрите викрадення відповідного чужого майна; в) переліку кваліфікуючих ознак: відповідні діяння, пов'язані з насильством, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства, чи вчинені за попередньою змовою групою осіб або повторно; г) особливо кваліфікуючої ознаки – вчинення відповідних дій особливо небезпечним рецидивістом. Відмінності ж полягали в такому: а) за ч. 3 ст. 82 належало кваліфікувати й розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу, вчинене у великих розмірах; б) кваліфікованим за ч. 2 ст. 141 визнавалося також відкрите викрадення особистого майна громадян, що завдало значної шкоди потерпілому.

Але вже менш ніж за три місяці після вступу в дію, відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 27 червня 1961 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів Української РСР», КК УРСР 1960 року було доповнено ст. 86-1, якою встановлено кримінальну відповідальність за розкрадання державного або громадського майна, вчинене в особливо великих розмірах, незалежно від способу розкрадання (ст. 81–84 і 86-1), тобто такі діяння, що були вчинені шляхом грабежу, також підпадали під ознаки злочину, передбаченого ст. 86-1 КК (Mikhaulyenko, 1967, p. 834).

Наступні доповнення в аналізованій статті КК УРСР 1960 року було внесено відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу Української РСР» від 12 січня 1983 року: а) згідно з підпунктом «б» пункту 26 Указу ст. 82 КК УРСР було доповнено після ч. 2 новою частиною такого змісту: «Грабіж з проникненням у приміщення чи інше сховище карається позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років з конфіскацією майна або без конфіскації», з огляду на вказане, ч. 3 зазначеної статті стала ч. 4; б) згідно з пп. «б» п. 45 Указу ст. 141 КК УРСР було доповнено після ч. 2 новою частиною такого змісту: «Грабіж з проникненням у житло карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з конфіскацією майна або без конфіскації», з огляду на таке доповнення ч. 3 зазначеної ст. 141 було визнано її ч. 4. Внесені до ст. 82 та 141 КК УРСР 1960 року законодавчі доповнення

ще раз підтвердили притаманну їхній структурі та включеним до їх правових норм симетричність ("Ukaz Prezidiuma", 1983).

Наукова новизна

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше детально аргументовано передумови походження й історичні умови розвитку такого суспільно-небезпечного злочину, як грабіж, та прослідковано шлях його розвитку, починаючи від входження його в інші види складів злочинів до законодавчого формування кожної юридичної структури грабежу в єдине ціле, що дало підставу виокремити грабіж і структурувати його в самостійну статтю.

Висновки

Зважаючи на вищевказане, слід зробити висновок, що загалом процес удосконалення кримінально-правових засад настання відповідальності за відкрите викрадення державного чи суспільного майна, а також відкрите викрадення індивідуального майна громадян, що тривав майже вісімдесят років (з моменту прийняття КК УСРР 1922 року і до кінця 90-х років XX століття) й ознаменувався підготовкою нового Кримінального кодексу України, виявився доволі результативним.

Першим свідченням такої результативності є включення до ст. 186 КК України 2001 року, якою передбачено відповідальність за відкрите викрадення чужого майна, раніше закріплених базових під час її розробки ст. 82 та 141 КК УРСР 1960 року, поняття викрадення державного чи суспільного майна, а також відкрите викрадення особистого майна громадян відкритим способом, переліку кваліфікуючих й особливо кваліфікуючих ознак аналізованого складу злочину, що містився в зазначених статтях. Внесені до ст. 186 на етапі підготовки КК України 2001 року інші зміни та доповнення (наприклад, виключення із запозичених ч. 4 ст. 82 та 141 КК УРСР 1960 року такої особливо кваліфікуючої ознаки, як грабіж, вчинений особливо небезпечним рецидивістом, так само як і доповнення ст. 186 КК України 2001 року ч. 6, якою передбачено відповідальність за грабіж, вчинений в особливо великих розмірах або організованою групою тощо) були обумовлені об'єктивними причинами, але не стали наслідком суб'єктивних недооцінок вимог практики боротьби з подібними викраденнями чужого майна.

Не менш переконливим є той факт, що попри внесені до КК України 2001 року зміни та доповнення, диспозиції кримінально-правових норм, включених до аналізованої статті, залишаються незмінними з моменту прийняття КК України 2001 року, що є загалом характерним для вклю-

чених до Розділу VI «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини КК ст. 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 187 (розбій), 189 (вимагання), 190 (шахрайство), 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою), а також 193 (незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї). Проте слід уточнити, що, відповідно до Закону від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», санкції частин перших (що передбачають відповідальність за прості склади відповідних викрадень) статей 185 (крадіжка), 186 (грабіж), 192 (заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою) та 193 (незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї)

додані й такими альтернативними гуманними видами покарань, як громадські роботи й арешт (санкція ч.1 ст.190, тобто при вчиненні простого шахрайства, доповнена тільки одним подібним видом покарання – громадськими роботами). У первинній редакції 2001 року залишаються статті, якими передбачено відповідальність за розбій (ст. 187), вимагання (ст. 189) та привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191) ("Zakon Ukrainy", 2008).

Отже, висновок щодо високого рівня вдосконалення національного законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення чужого майна, зокрема відкритим способом, у процесі нашого дослідження підтвердився ("Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu", 2020). Накопичений досвід може бути успішно використаний у процесі вдосконалення національного кримінального законодавства.

REFERENCES

- Khiliuta, V.V. (2019). Krazna i prisvoenie naydenogo: problemy sootnosheniia i vyjavleniia razgranichitelnykh priznakov [Theft and appropriation of what was found: the problem of correlation and identification of demarcation signs]. *Zhurnal rossiyskogo prava, Journal of Russian Law*, 2, 132-143. doi: http://doi.org/10.12737/art_2109_2_12 [in Russian].
- Kravchuk, P.Yu. (2015). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia hrabezliv i rozboiv [Use of special knowledge in the investigation of robberies and burglaries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13390/1/Kravchuk_2015.pdf [in Ukrainian].
- Kushpit, V.P. (2019). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Use of special knowledge during the investigation of crimes in the sphere of official activity]. *Pravo.ua, Right.ua*, 3, 96-99. doi: <http://doi.org/10.32782/law.2019.3.14> [in Ukrainian].
- Lenska, L.V. (2019). Psykholoho-pravova kharakterystyka hrabazhu [Psychologist-the legal characteristics of robbery]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/14259/1/dysertatsia_lenska.pdf [in Ukrainian].
- Lisnichenko, L.V. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka i zakhody zapobihannia hrabazham ta rozbiynym zakhodam [Criminological characteristics and measures to prevent robberies and robberies]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from https://web.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Lisnichenko_L_V.pdf.
- Mikhaylenko, P.P. (1966). *Borba s prestupnostiu v Ukrainskoy SSR [The fight against crime in the Ukrainian SSR]*. (Vol. 1). Kiev: MOOP USSR; Vyssh. shk. [in Russian].
- Mikhaylenko, P.P. (1967). *Borba s prestupnostiu v Ukrainskoy SSR [The fight against crime in the Ukrainian SSR]*. (Vol. 2). Kiev: MOOP USSR; Vyssh. shk. [in Russian].
- Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy stanom na 19 zhovt. 2020 r. [The project of the new Criminal Code of Ukraine as from October 19, 2020]. (n.d.). *newcriminalcode.org.ua*. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf> [in Ukrainian].
- Ukaz Prezidiuma Verkhovnoho Soveta SSSR "Ob ugolovnoy otvetstvennosti za khishcheniye gosudarstvennogo i obshchestvennogo imushchestva": ot 4 iyunia 1947 g. [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On criminal liability for theft of state and public property" from June 4, 1947]. (n.d.). *www.1000dokumente.de*. Retrieved from https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0012_eig&object=translation&l=ru [in Russian].
- Ukaz Prezidiuma Verkhovnoho Soveta SSSR "Ob usilenii okhrany lichnoy sobstvennosti grazhdan": ot 4 iyunia 1947 g. [Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR "On strengthening the protection of personal property of citizens" from June 4, 1947]. (n.d.). *www.1000dokumente.de*. Retrieved from https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0012_eig&object=translation&l=ru [in Russian].
- Ukaz Prezidiuma Verkhovnoho Soveta Ukrainskoy RSR "Pro zatverdzhennia Ukaziv Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR pro vnesennia zmin i dopovnen do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainskoi RSR": ot 12 sich. 1983 h. [Decree of the Presidium of the Supreme Council of the Ukrainian RSR "On Approval of Decrees of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on Amendments and Addenda to Certain Legislative Acts of the Ukrainian SSR" from January 12, 1983]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5466-10> [in Ukrainian].

- Vanina, T.O., & Goloshchapova, T.G. (2017). Osobennosti upotrebleniia terminov "grabezn" i "robbery" v rossiyskom i angliyskom ugovnom prave [Features of the use of the terms "robbery" and "robbery" in Russian and English criminal law]. *Vestnik luzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of the South Ural State University*, 3(17). doi: <http://dx.doi.org/10.14529/law170301> [in Russian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrayiny shchodo humanizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti": vid 15 kvit. 2008 r. No. 270-VI [Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the Humanization of Criminal Law Species" from April 15, 2008, No. 270-VI]. (n.d.). *search.ligazakon.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T080270.html [in Ukrainian].
- Zaporozhets, R.A. (2019). Osoblyvosti viktyimnoho zapobihannia hrabezham [Features of victim robbery prevention]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri, Realization of the state anti-corruption policy in the international dimension: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference*. (Vols. 1-2), (pp. 103-106). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Chernavskiy (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Хилjuta В. В. Кража и присвоение найденного: проблемы соотношения и выявления разграничительных признаков. *Журнал российского права*. 2019. № 2. С. 132–143. doi: http://doi.org/10.12737/art_2109_2_12.
- Кравчук П. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2015. 21 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13390/1/Kravchuk_2015.pdf.
- Кушпiт В. П. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Право.ua*. 2019. № 3. С. 96–99. doi: <http://doi.org/10.32782/law.2019.3.14>.
- Ленська Л. В. Психолого-правова характеристика грабежу : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 238 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/14259/1/dysertatsia_lenska.pdf.
- Лісниченко Л. В. Кримінологічна характеристика і заходи запобігання грабежам та розбійним заходам : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 272 с. URL: https://web.mvs.gov.ua/files/pdf/dissertation_Lisnitenko_L_V.pdf.
- Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Киев : МООП УССР ; Высш. шк., 1966. Т. 1 : 1917–1925 гг. 831 с.
- Михайленко П. П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Киев : МООП УССР ; Высш. шк., 1967. Т. 2 : 1926–1967 гг. 952 с.
- Проект нового Кримінального кодексу України станом на 19 жовт. 2020 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/10/21/kontrolnyj-proekt-kk-19-10-2020.pdf>.
- Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0012_eig&object=translation&l=ru.
- Об усилении охраны личной собственности граждан : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0012_eig&object=translation&l=ru.
- Про затвердження Указів Президії Верховної Ради Української РСР про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січ. 1983 р. № 5466-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5466-10>.
- Ванина Т. О., Голощапова Т. Г. Особенности употребления терминов «грабеж» и «robbery» в российском и английском уголовном праве. *Вестник Южно-Уральского государственного университета*. 2017. № 3. Т. 17. doi: <http://dx.doi.org/10.14529/law170301>.
- Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T080270.html.
- Запорожець Р. А. Особливості віктимного запобігання грабежам. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 2. С. 103–106.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2021

Zhenuntii V. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-555X>;

Zaporozhets R. – Ph.D in Law, Precinct Police Officer of the Sector of Precinct Police Officers of the Prevention Department of the Solomyansky Police Department of the Main Directorate of the National Police in Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7778-2491>

Genesis of the Criminal Legislation of Ukraine on Liability for Open Theft of Another's Property (Robbery)

*The main features of the modern concept of «robbery» as an open theft of another's property were formed for the first time in Soviet law in the Criminal Code of the USSR in 1922 (until January 30, 1937 – the Ukrainian Socialist Soviet Republic). There were periods when the concept of robbery in general dissolved into such crimes as theft and robbery (decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of June 4, 1947 «On criminal liability for theft of state and public property», «On strengthening the protection of personal property»). At the same time, the legislator, guided by the objective need to humanize punishment in post-Soviet countries, reduces the sanction for this type of crime and focuses on those who committed the crime for the first time without aggravating circumstances, so that they can be corrected and not recidivist. However, practice has shown that robbery has always been considered one of the most serious crimes, as defined in the current legislation of Ukraine. The urgent problem needs to be solved also at the scientific level. In view of this, the **purpose** of the article is to historically explain the doctrinal norms of the crime of robbery in different state periods of time, from the legislative origins of the Criminal Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic in 1922 to the present. Formulation on the basis of this quantitative and qualitative features of the actual concept of «robbery» and its legal construction at different times. The **methodological basis** of scientific research are modern postulates of the theory of cognition. A set of interrelated general scientific and historical-legal methods was used, namely: chronological – to restore the historical conditions that contributed to the development of criminal law in general and the specific composition of the crime (robbery); comparative legal analysis – a comparative approach to Soviet and modern legislation, which establishes liability for robbery; psychological and legal modeling - on the formulation of proposals to improve Art. 186 of the Criminal Code of Ukraine and elaboration of the methodology of investigation of robberies; structural – functional – the implementation of psychological and legal assessment of the object and the objective side of the robbery and analysis of the psychological characteristics of the subject and the subjective side of the robbery. The **scientific novelty** of the obtained results is that in this article for the first time the preconditions of origin, historical conditions of development and the traced way of development of socially dangerous crime of robbery, from its entering into other types of corpus delicti to legislative formation of each legal structure of robbery as a whole, which gave grounds to single out the robbery and structure it into a separate article. Thus, our initial **conclusion** about the high level of improvement of national legislation on criminal liability for theft of another's property, including in an open manner, was confirmed in the course of our study. It seems that the experience gained can be successfully used to improve national criminal law as a whole.*

Keywords: robbery; abduction; theft; someone else's property; misappropriation of violence; recidivist; stealing; state property; public property; occupation; personal property of citizens.

УДК 343.851

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.43>

Тичина Д. М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>;

Собкович О. В. – магістр права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1302-8702>

Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері страхування в Україні

Метою статті є дослідження найпоширеніших кримінальних правопорушень у сфері страхування в Україні та виявлення ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням зазначеної категорії з метою імплементації їх у правову дійсність країни. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано відповідно до поставленої мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. У процесі дослідження здійснено узагальнення, обробку й аналіз отриманих результатів. Спеціальним методом дослідження, використаним у статті, є метод системного аналізу. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що на підставі аналізу кількісних і якісних характеристик кримінальних правопорушень у сфері страхування визначено систему кримінально караних діянь, які посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони. Окреме місце в ній посідають різні види незаконного заволодіння майном страхової компанії з боку професійних учасників страхового ринку та страхувальників. **Висновки.** Ураховуючи масштаби кримінальних правопорушень у сфері страхування, страховим компаніям слід об'єднувати зусилля з метою їх уникнення. Для цього необхідно створювати асоціації, тандеми страховиків, у межах яких об'єднувати бази даних, що містять відомості щодо застрахованих, «чорні списки» недобросовісних страхувальників, спільні регіональні банки даних потенційних шахраїв тощо. Крім того, пріоритетним напрямом запобігання кримінальним правопорушенням у цьому сегменті є налагодження взаємодія правоохоронних органів зі службами безпеки страхових компаній у виявленні шахрайства, інших протиправних діянь, спрямованих на незаконне одержання страхового відшкодування. Вважаємо, що застосування на практиці перелічених вище заходів сприятиме розвитку вітчизняного ринку страхування та підвищенню ефективності інституту страхування загалом.

Ключові слова: страхування; страховий ризик; криміналізація; кримінальні правопорушення; запобігання; шахрайство.

Вступ

Вітчизняна страхова галузь як важлива частина фінансової індустрії країни розвивається невідривно від національного і глобального контексту. Міжнародний фінансовий, а отже, і страховий ринок в умовах сьогодення відчуває на собі вплив різноспрямованих тенденцій. З одного боку, вибухове зростання нових технологій сприяє посиленню фінансових взаємозв'язків і доступності послуг між країнами, підприємствами, фізичними особами. З іншого боку, політичне втручання призводить до створення нових торгових бар'єрів і фінансового протекціонізму (Nedzhheria, 2020).

Розвиток страхового ринку – важливий чинник становлення вітчизняної економіки. Водночас зростання тіньового сектору економіки та криміналізація практично всіх сфер господарювання стримує розвиток ринкових відносин в Україні, загрожуючи національним інтересам та національній безпеці держави, підриває довіру громадян до демократичних інститутів і цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. Доступні умови страхування створюють підґрунтя для вчинення кримінальних правопорушень з метою

незаконного одержання страхових виплат, унаслідок чого цей сегмент фінансового ринку останнім часом є одним із найпривабливіших для шахраїв.

Мета і завдання дослідження

Метою та завданням публікації є дослідження ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у галузі страхування в Україні.

Виклад основного матеріалу

Кримінальні правопорушення у сфері страхування визначаються низкою кримінально караних діянь, що посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони. Поряд із кримінальними правопорушеннями у сфері господарської діяльності особливе місце у цій системі посідають різні види неправомірного заволодіння чужим майном, передусім шахрайства з боку професійних учасників страхового ринку (страховиків) і страхувальників.

Ринок страхування в Україні перебуває на етапі становлення. За часів незалежності вже пройдено кілька етапів, протягом яких змінювалося правове, організаційне й економічне підґрунтя

страхових відносин. Історично склалося так, що сфера страхування в колишньому СРСР була жорстко централізованою в єдиному страховому органі – Держстрахові. У свідомості людей страхування не закріпилося як обов'язковий компонент організації життя, а життєвий уклад був таким, що громадяни навіть не замислювалися над потребою страхування життя чи майна від нещасних випадків і стихійних лих. Професія страхових агентів не була привабливою та прибутковою.

Ситуація суттєво змінилася через демонополізацію страхової справи, легалізацію підприємств, унаслідок чого відбулося зростання кількості альтернативних недержавних комерційних страхових організацій, діяльність яких охоплювала, окрім традиційних видів страхування, страхування комерційних, фінансових, господарських ризиків, ризиків відповідальності за заподіяння шкоди на території інших держав, експортних кредитів й іноземних інвестицій, котрі стали повсякденною реальністю для десятків тисяч людей.

На думку фахівців, нині в Україні сформувалася нова страхова галузь, призначена для надання широкого спектра послуг як юридичним особам різної форми власності, так і безпосередньо громадянам (Stelmakh et al., 2001).

Потенційна можливість настання стихійного лиха та нещасних випадків становить сутність *страхового ризику*. Поняття «ризик» має кілька значень. Його ототожнюють з небезпекою, що загрожує тому чи іншому суб'єктові або об'єктові. Насправді не кожна небезпека з погляду страхування є ризиком. До страхових ризиків належать лише такі випадки небезпеки, виникнення яких можна прогнозувати й оцінювати на підставі історичного досвіду та за допомогою математичних і статистичних методів.

Страхування як економічна категорія перебуває в підпорядкованому зв'язку з категорією фінансів і є сукупністю особливих перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових коштів цільового страхового фонду, який призначений для відшкодування можливої шкоди (Furman, 2005; Osadets, 2012).

З юридичної позиції страхування – це правовідносини (страхові відносини) між страховиком і страхувальником, що полягають в обов'язку першого сплатити останньому страхову виплату в разі настання страхового випадку. Правова сутність страхування визначена в ст. 1 Закону України «Про страхування» – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та

юридичними особами страхових платежів ("Zakon Ukrainy", 1996). Зазначений Закон охоплює права й обов'язки учасників страхового ринку: страховиків і страхувальників, а також інших фізичних та юридичних осіб: одержувачів страхового відшкодування, страхових посередників, державних регуляторів тощо.

Страховий ринок – це система економічних відносин із приводу купівлі-продажу специфічного товару – страхового покриття внаслідок настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством. У територіальному аспекті виокремлюють місцевий (регіональний), національний (внутрішній) і світовий (зовнішній) страхові ринки. За галузевою ознакою – ринки особистого та майнового страхування. Кожна із названих ланок має свою структуру (сегментацію) (Furman, 2005; Osadets, 2012).

За формою страхування буває добровільним й обов'язковим. *Добровільне страхування* – це страхування, що здійснюється на підставі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови та порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог законодавства.

Різновидами добровільного страхування є: особисте страхування (життя, від нещасних випадків, здоров'я); страхування засобів транспорту (наземного, повітряного, водного); страхування вантажів і багажу (вантажобагажу); страхування іншого майна; страхування кредитів, інвестицій, фінансових ризиків тощо. Предметом договору страхування (ст. 980 ЦК України) є майнові інтереси, які не суперечать закону й пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності) ("Tsyvilnyi kodeks", 2003).

Нині основний сегмент страхового ринку України посідає *майнове страхування* – галузь страхування, у якій об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з володінням, розпорядженням та користуванням майном, а також випадки, коли ризик пов'язаний із втратою майна (90,5 % сукупного валового доходу від виплачених страхових премій) ("Informatsiia pro stan", 2021).

Найпопулярнішими мотивами здійснення страхового шахрайства є: бажання скористатися випадком для здобуття максимуму компенсації; бажання повернути гроші, витрачені на страхові внески; користь, коли здобуття відшкодування є єдиним джерелом заробітку; додаткове джерело прибутку для самих страховиків; інші причини матеріального або морального характеру (Nedzheria, 2020).

Структура кримінальних правопорушень у сфері страхування визначається низкою кримінально караних діянь, які посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони. Особливе місце в цій системі посідають різні види незаконного заволодіння чужим майном, передусім шахрайства з боку професійних учасників страхового ринку (страховиків) та страхувальників.

Питання фінансового шахрайства є досить актуальними для вітчизняного ринку страхування. В Україні на страхове шахрайство припадає 21 % або 1,5 млрд грн валових виплат, зокрема: 25 % – на добровільне медичне страхування, 23 % – на страхування КАСКО, 18 % – на ОСАГО, 16 % – на страхування відповідальності, 14 % – на страхування туристів, 12 % – на страхування майна та 10 % – на страхування нещасних випадків (Petrushka, 2019).

В умовах сьогодення в різних країнах премії з автотранспортного страхування мають найбільшу питому вагу в структурі страхових премій загальних видів страхування. З огляду на зазначене, автотранспортне страхування є одним із найпопулярніших видів страхування на європейському страховому ринку й у світі загалом (Prykaziuk, & Motashko, 2015).

Отже, переважну більшість шахрайств на страховому ринку вчиняють у сфері страхування автотранспортних засобів. За експертними оцінками, до 70 % – припадає на автострахування, а деякі великі компанії заявляють, що на виплати аферистам витрачається до 10 % усіх автомобільних зборів. Питома вага шахрайств на ринку автострахування в загальній структурі страхового ринку, на думку експертів, становить не менше 60 % ("Informatsiia pro stan", 2021; Cherniei, 2014).

Певне зменшення кількості виявлених шахрайств у сфері автострахування пояснюється передусім високим рівнем їх латентності. Випадки з метою одержання страхових виплат реєструють лише в поодиноких випадках (24 %) або взагалі не реєструють (69 %). На високий рівень латентності кримінальних правопорушень впливають об'єктивні чинники, передусім: загальна криміналізація окремих об'єктів страхового бізнесу, зокрема автомобільного ринку (19 %); недбалість або особиста зацікавленість представників страхових компаній (24 %); відсутність належної взаємодії страховиків між собою та із правоохоронними органами (12 %); неадекватне кримінальне переслідування за вчинення кримінальних правопорушень (7 %); намагання страхових організацій, які виявили ознаки шахрайства, розв'язати питання в досудовому порядку без звернення до правоохоронних органів (20 %); доступність умов страхування та легкість одержання страхової виплати (9 %); неефективна робота правоохоронних органів (9 %).

За результатами проведених досліджень, саме автострахування стало найпопулярнішим у шахраїв через низку чинників. По-перше, доступність. Для укладення договору страхування необхідно придбати автомобіль і мати відносно невелику суму грошей (до 10 % від вартості страховки) для сплати першого внеску. Натомість страхування, приміром, засобів виробництва здійснюється лише великими підприємствами. Інший аспект – мобільність і легкість реалізації застрахованого автомобіля. Після інсценування страхового випадку приховати або продати його набагато легше, ніж, скажімо, залізничний склад з вантажем. По-друге, загальна криміналізація автомобільного ринку. Під «дахом» організованих злочинних груп, до складу яких залучають і працівників органів внутрішніх справ, перебуває значна частка збуту нових й уживаних машин. Вони контролюють ринки, на яких продають викрадений автотранспорт. Діють підпільні майстерні, що здійснюють підготовку до реалізації транспортних засобів. Налагоджена індустрія легалізації автомобілів, здобутих злочинним шляхом (зміна ідентифікаційних номерів, зовнішнього вигляду, підроблення документів тощо). Ці умови найбільш сприятливі для злочинців, які мають можливість підготувати інсценування страхового випадку та швидко збути застрахований автомобіль. Адже, за матеріалами оперативно-розшукових справ, більшість шахраїв – це представники саме «кримінального автобізнесу». По-третє, недбалість та корислива зацікавленість страховика чи третіх осіб. На різних етапах страхових правовідносин не виключається можливість злочинної змови шахраїв із представниками страхової компанії щодо оцінки вартості майна, ступеня ризиків та інших обставин, що впливають на умови договору. Неправомірне сприяння діям шахраїв можливе також з боку працівників органів поліції, оціночних організацій, експертних служб, СТО тощо. По-четверте, відсутність належної взаємодії та обміну інформацією як між самими страховими компаніями, так і страховиків із правоохоронними органами та банками.

Велика прибутковість шахрайства у сфері автострахування сприяла високим темпам його розвитку, що змусило страхові компанії переглянути типові умови страхування транспортних засобів від незаконного заволодіння. Більшість страховиків почали страхувати ризик викрадання лише в комплексі з іншими ризиками. Крім того, вартість такого страхування значно підвищилася, було запроваджено чималі величини безумовної франшизи, вимоги до обов'язкового встановлення на застрахованих автомобілях захисних пристроїв. Страховик залишив за собою право періодично перевіряти технічний стан автотранспорту (Cherniavskyi et al., 2008).

Термін «страхове шахрайство» в юридичній літературі розуміють неоднозначно. Прихильники широкого тлумачення відносять до страхового шахрайства всі види протиправних діянь у сфері страхування. Термін «страхове шахрайство», на думку Н. А. Лопашенко, є умовним та не може визнаватися вдалим. Правильніше вести мову про шахрайство, що вчиняється у сфері страхування або у сфері страхової діяльності (Lopashenko, 2002). Під страховим шахрайством розуміють протиправну поведінку суб'єктів страхових відносин, спрямовану на одержання страховальником страхового відшкодування шляхом обману або зловживання довірою; внесення меншої, ніж необхідно при правильній оцінці ризику, страхової премії (страхового внеску); приховування важливої інформації під час укладання чи протягом дії договору страхування; відмову страховика від виплати страхового відшкодування без достатніх підстав (Mitrokhin, 1995; Algazin, Galaguz, & Larichev, 2003).

Тобто до страхових шахрайств належать усі види протиправних дій у сфері страхування незалежно від їх суб'єктів, наявності складу кримінального правопорушення тощо. Основним недоліком цієї позиції, на наш погляд, є намагання авторів охопити всі можливі правопорушення попри їх юридичну оцінку. Вважаємо цей підхід не зовсім обґрунтованим, принаймні у кримінально-правовому аспекті. До того ж, як показує дослідження, перерахувати в одному визначенні способи вчинення страхового шахрайства вбачається неможливим унаслідок різноманіття їх виявів і рівнів розподілу.

Інші вчені страховим шахрайством вважають умисний злочин, спрямований на обман страхової компанії, що вчиняє страховальник з метою незаконного збагачення коштом страховика шляхом перекручення інформації щодо об'єкта страхування, інсценування страхового випадку, штучного збільшення суми страхового відшкодування, а також вчинення інших протиправних дій (ZNilkina, 2005). Це визначення, на нашу думку, є більш вдалим.

У юридичній науці сформовано і третій підхід, за яким до страхового шахрайства належить будь-яке шахрайство, що стосується страхового бізнесу (Mitrokhin, 1995). На наш погляд, це також не зовсім правильно, оскільки таким чином до страхового шахрайства необґрунтовано віднесено фіктивне підприємництво та випадки створення фінансових пірамід, що не мають прямого зв'язку зі страховими правовідносинами.

На підставі досліджених джерел зарубіжних країн, які вже накопили значний досвід у визначенні правового змісту, кваліфікації та протидії правопорушенням у сфері страхування, вбачаємо за доцільне запропонувати визначити

«шахрайство у сфері страхування» як протиправну поведінку суб'єктів договору страхування, спрямовану на отримання суб'єктом страхових правовідносин страхового відшкодування шляхом обману або зловживання довірою (Dorokhina, & Iliashko, 2019).

Водночас аферисти намагаються застрахувати вантаж у контейнерах у разі його перевезення, організовуючи під час слідування пошкодження або зрив пломби з контейнерів, імітуючи таким чином викрадення вантажу. Страхова компанія вимушена виплатити страхову суму за втрату майна, якого насправді в контейнері не було. Для протидії такому шахрайству страхові компанії направляють своїх представників, які повинні контролювати правильність завантаження товару та пломбування контейнерів. Але заробітна плата у таких представників невелика, що полегшує шахраям їх підкуп. Крім того, злочинці фальсифікують документи про втрату, псування продукції, завищують вартість вантажу та вдаються до інших видів обману. Аналогічно здійснюється обман у разі страхування будинків, цінних колекцій, картин відомих художників, предметів антикваріату та іншого майна (Zaiats, 2019).

Особливості страхового шахрайства, порівняно із шахрайством в інших сферах фінансових відносин, полягають у такому: об'єктом страхового шахрайства є кошти страхового фонду, що перебуває у віданні страховика; страхове шахрайство пов'язане з використанням специфіки страхового бізнесу (злочинець діє в межах правового поля, регламентованого нормами цивільного й господарського законодавства); винний у страховому шахрайстві порушує відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб під час настання певних подій (страхових випадків), які штучно створює (інсценує, провокує) чи незаконно використовує; як правило, страхове шахрайство містить низку інших (підпорядкованих) кримінальних правопорушень.

Завдяки класифікації шахрайських дій у сфері страхування уся сукупність злочинних зазіхань розподілено на взаємопов'язані ланцюги, що перебувають в ієрархічній підпорядкованості. Розглянемо основні класифікаційні ряди:

1. Залежно від мети шахрайських дій: що вчиняються з метою незаконного одержання страхових виплат; з метою одержання страхових виплат у більшому обсязі, ніж належить при зазначеній страховій події; спрямовані на одержання страхових виплат за шкоду, завдану об'єкту страхування, що не перебував під страховим захистом.

2. Залежно від суб'єкта шахрайства (за ступенем участі зацікавлених працівників страхових компаній): що вчиняються страховальниками; страховальниками спільно з працівниками страхових компаній; представниками страхових

організацій: керівниками страхової компанії або страховими посередниками.

3. Залежно від етапу страхових правовідносин: на стадії укладання договору страхування; під час дії договору страхування; на етапі звернення за страховою виплатою.

У кримінально-правовому аспекті шахрайство у сфері страхування є окремим випадком незаконного заволодіння чужим майном. Проте механізм розкрадань (у порівнянні з радянською практикою) зазнав суттєвих змін. В умовах ринкових відносин основним елементом його новизни стало використання у злочинних цілях організаційно-правового статусу суб'єктів підприємництва, інститутів господарського та фінансового права.

Шахрайство у сфері страхування як злочинна технологія поєднує низку кримінальних правопорушень, що передбачені різними розділами Кримінального кодексу України ("Kriminalnyi kodeks", 2001), але пов'язані єдиною метою незаконного одержання страхового відшкодування. Це дає підстави розглядати шахрайство як системоутворювальну складову відповідної технології злочинної діяльності. Розгорнута кримінально-правова класифікація важлива для врахування в комплексі ознак усіх елементів криміналістичної характеристики відповідних злочинів. У технології шахрайства можна визначити три пов'язані між собою елементи:

1. Кримінальні правопорушення, що спрямовані на безпосереднє одержання страхової виплати: *шахрайство (ст. 190 КК України); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України).*

2. Дії, що є способом або необхідною умовою вчинення страхового шахрайства: *знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України); введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (ст. 384 КК України)* тощо.

3. Дії, спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів: *легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України).*

4. Дії, пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб: *службові кримінальні правопорушення, передбачені ст. 364, 366–370 КК України.*

Однак, необхідність ефективного державного регулювання розвитку національної економіки та формування інститутів управління в умовах ринкового середовища зумовлює створення дієвої системи контролю, стратегічна мета якої – забезпечення стабільності економічного зростання країни шляхом запобігання злочинам у сфері надання фінансових послуг і неефективному використанню фінансових ресурсів. Розв'язання проблем запобігання шахрайству на страховому ринку потребує визначення конкретних дій на законодавчому рівні та використання правоохоронними органами всього арсеналу повноважень, наданих їм законодавством. Вивчення слідчої та судової практики доводить, що зазвичай у виявленні та запобіганні кримінальних правопорушень у сфері страхування беруть участь працівники служб безпеки страхових компаній, попри те, що їхня діяльність з виявлення та документування злочинних дій (самостійно та у взаємодії з правоохоронними органами) має виключно організаційний характер і законодавчо не регламентована (закріплений лише обов'язок фінансових установ захищати безпеку зберігання коштів клієнтів), що, на нашу думку, потребує врегулювання як на законодавчому рівні шляхом прийняття давно очікуваного Закону України «Про приватну детективну діяльність» ("Proekt Zakonu", 2020), так і на підзаконному рівні шляхом розроблення й прийняття за участю МВС України, Офісу Генерального прокурора України, Бюро економічної безпеки України та інших зацікавлених відомств міжвідомчої інструкції з питань взаємодії у сфері забезпечення безпеки страхової діяльності.

Отже, більшість завдань стосовно запобігання кримінальних правопорушень, які посягають на інтереси страхових компаній, належить до сфери відповідальності недержавних служб безпеки. Законодавчих заборон на виявлення зазначених ознак під час нашого дослідження не виявлено, проте в законодавстві немає й прямих приписів, які б визнавали уповноважені підрозділи фінансових установ банків суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням.

Вивчення «внутрішніх» інструкцій деяких страхових компаній свідчить про те, що більшість з них встановлює такі нормативно закріплені обов'язки служб безпеки: виявлення ознак страхового шахрайства та вжиття заходів щодо їх попередження й припинення; підготовку матеріалів для правоохоронних органів для розв'язання питання щодо початку кримінального провадження; участь у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень; направлення правоохоронним органам інформації, що стосу-

ється розслідування; вжиття у межах компетенції заходів щодо відшкодування завданих збитків.

Відтак обов'язком працівників служб безпеки страхових компаній є: здійснення розшукової діяльності; участь у планових і позапланових внутрішніх перевірках діяльності підрозділів страхових компаній, що проводять із застосуванням адміністративного та фінансового контролю; проведення внутрішніх (службових) розслідувань за фактами заподіяння шкоди власності та порядку функціонування компанії; організацію та здійснення взаємодії з правоохоронними органами, сприяння їм у проведенні передбачених законом заходів слідчого, розшукового й організаційного характеру; розроблення та здійснення заходів щодо запобігання злочинним посяганням на інтереси страховика тощо.

Ефективність діяльності з запобігання страховому шахрайству значно залежить і від здійснення взаємодії на рівні правоохоронних та інших державних контролюючих органів, а також страхових організацій. Об'єднання зусиль вищезгаданих служб й організацій у боротьбі з правопорушеннями та злочинами на страховому ринку дає змогу сконцентрувати їх сили, засоби, технічні можливості, охопити пошуковою роботою більшість об'єктів, краще використовувати можливості кожного із суб'єктів з метою виявлення та викриття злочинців.

Наукова новизна

Автор уперше здійснив спробу розв'язати проблему щодо реалізації комплексного підходу,

котрий включає розробку колективних інструментів і методів протистояння протиправним діям в страхуванні, підтримання постійного діалогу з органами державної влади, зміцнення взаємодії з правоохоронними органами, активну інформаційно-просвітницьку роботу з населенням.

Висновки

Отже, слід констатувати, що попри сформовану систему державного регулювання ринку фінансових послуг, визначення та розподіл повноважень щодо регулювання, нагляду та контролю за діяльністю фінансових послуг, державне регулювання фінансового сектору економіки на сучасному етапі характеризується недостатньою ефективністю, відстає від сучасних тенденцій і вимог розвитку ринку, недостатньо враховує міжнародний досвід. Ключовою проблемою регулювання ринку фінансових послуг є недостатня координація дій між фінансовими регуляторами, що в процесі наглядової діяльності виявляється в неузгодженості їхніх дій під час прийняття нормативно-правових актів, недостатній координації дій в умовах системних фінансових криз, недостатньому обміні інформацією та невідпрацьованості механізмів взаємодії під час нагляду за діяльністю фінансових конгломератів чи пов'язаних осіб. Важливого значення набуває також подальша інтеграція України у світові структури, що визначають міжнародну політику в галузі регулювання фінансових послуг.

REFERENCES

- Algazin, A.I., Galaguz, N.F., & Larichev, V.D. (2003). *Strakhovoe moshennichestvo i metody borby s nim [Insurance fraud and methods of dealing with it]*. Moscow: Delo [in Russian].
- Cherniavskiy, S.S., Kanashuk, A.S., & Ishchuk, I.V. (et al.). (2008). *Protydiia shakhraistvu v sferi strakhuvannia zasobiv avtotransportu [Anti-fraud in the field of motor insurance]*. Kyiv: KNUVS [in Ukrainian].
- Cherniei, V.V. (2014). *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini [Criminal law and criminological principles of crime prevention in the field of non-bank financial institutions in Ukraine]*. Kyiv: Tsentr. uchb. lit. [in Ukrainian].
- Dorokhina, Yu.A., & Iliashko, A.O. (2019). Okremi problemy rozmezhuвання shakhraistva ta shakhraistva z finansovymy resursamy [Some problems of distinguishing fraud and fraud with financial resources]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriia National University named after V.I. Vernadsky*, 30(69), 3, 91-94. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/16> [in Ukrainian].
- Furman, V.M. (2005). Strakhuvannia ta yoho rol v sotsialno-ekonomichnykh protsesakh [Insurance and its role in socio-economic processes]. *Finansy Ukrainy, Finance of Ukraine*, 8, 145-149 [in Ukrainian].
- Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy [Information on the state and development of the insurance market of Ukraine]. (2021). *Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi ryнкiv finansovykh posluh (Natskomfinposluh), National Commission for State Regulation of Financial Services Markets (Natskomfinposlug)*. Retrieved from <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Lopashenko, N.A. (2002). Moshennichestvo v sfere strakhovaniia [Fraud in insurance]. *Zakon, Law*, 2, 81-87 [in Russian].
- Mitrokhin, V.K. (1995). *Vnimanie! Strakhovoe moshennichestvo [Attention! Insurance fraud]*. Moscow: Liuks-art [in Russian].
- Nedzheria, V.I. (2020). Ryzyky strakhovoho shakhraistva ta metody borotby z nymy [Risks of insurance fraud and methods of combating them]. *Efektivna ekonomika, Efficient economy*. doi: 10.32702/2307-2105-2020.3.150 [in Ukrainian].

- Osadets, S.S. (Ed.). (2012). *Strakhuvannia [Insurance]* (3rd ed., rev.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Petrushka, O.V. (2019). Finansovi shakhraistva u strakhovii sferi [nancial fraud in the insurance sector]. *Prychornomorski ekonomichni studii, Black Sea Economic Studies*, 47-2, 16-110. doi: <https://doi.org/10.32843/bses.47-54> [in Ukrainian].
- Proekt Zakonu pro pryvatnu detektyvnu diialnist vid 4 liut. 2020 r. No. 3010 [Draft Law on Private Detective Activity from February 4, 2020, No. 3010]. (n.d.). w1.c1.rada.gov.ua. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051 [in Ukrainian].
- Prykaziuk, N., Motashko, T. (2015). Novi vektory rozvytku avtotransportnoho strakhuvannia v Ukraini [New vectors of motor insurance development in Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 3(168), 37-47. doi: [dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6](https://doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6) [in Ukrainian].
- Stelmakh, V.S. (et al.). (ED.). (2001). *Entsyklopediia bankivskoi spravy Ukrainy [Encyclopedia of Banking of Ukraine]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> [in Ukrainian].
- Zaiats, K. (2019). Kryminalistychna kharakterystyka shakhraistv, shcho maskuiutsia obolonkoiu hospodarskykh pravovidnosyn [Forensic characteristics of fraud disguised by the shell of economic relations]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo, Enterprise, economy and law*, 9, 262-266. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.45> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro strakhuvannia": vid 7 berez. 1996 r. No. 85/96-VR [Law of Ukraine "About insurance" from March 7, 1996, No 85/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- ZNilkina, M.S. (2005). *Strakhovoe moshennichestvo. Pravovaia otsenka, praktika vyavleniia i metody presecheniia [Insurance fraud. Legal assessment, practice of detection and methods of suppression]*. Moscow: Volter Kluver [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алгазин А. И., Галагуза Н. Ф., Ларичев В. Д. Страхование мошенничества и методы борьбы с ним : учеб.-практ. пособие. М. : Дело, 2003. 512 с.
- Протидія шахрайству в сфері страхування засобів автотранспорту : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. С. Канащук, І. В. Іщук та ін.]. Київ : КНУВС, 2008. 52 с.
- Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2014. 456 с.
- Дорохіна Ю. А., Іляшко А. О. Окремі проблеми розмежування шахрайства та шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 3. С. 91–94. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.3/16>.
- Фурман В. М. Страхування та його роль в соціально-економічних процесах. *Фінанси України*. 2005. № 8. С. 145–149.
- Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)*. 2021. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Лопашенко Н. А. Мошенничество в сфере страхования. *Закон*. 2002. № 2. С. 81–87.
- Митрохин В. К. Внимание! Страхование мошенничества. М. : Люкс-арт, 1995. 92 с.
- Неджеря В. І. Ризики страхового шахрайства та методи боротьби з ними. *Ефективна економіка*. 2020. doi: [10.32702/2307-2105-2020.3.150](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.150).
- Страхування : підручник / кер. авт. кол. С. С. Осадець. Вид. 3-тє, переробл. і доповн. Київ : КНЕУ, 2012. 599 с.
- Петрушка О. В. Фінансові шахрайства у страховій сфері. *Прийчорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 47-2. С. 106–110. doi: <https://doi.org/10.32843/bses.47-54>.
- Проект Закону про приватну детективну діяльність від 4 лют. 2020 р. № 3010. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051.
- Приказюк Н., Моташко Т. Нові вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. 2015. № 3 (168). С. 37–47. doi: [dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6](https://doi.org/10.17721/1728-2667.2015/168-3/6).
- Енциклопедія банківської справи України / [за ред. В. С. Стельмаха та ін.]. Київ : Ін Юре, 2001. 300 с.
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.
- Заяць К. Криміналістична характеристика шахрайств, що маскуються оболонкою господарських правовідносин. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 9. С. 262–266. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.45>.
- Про страхування : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Жилкина М. С. Страхование мошенничества. Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения. М. : Волтерс Клувер, 2005. 192 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.02.2021

Tychyna D. – Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>;

Sobkovych O. – Master of Laws
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1302-8702>

Prevention of Insurance' Criminal Offenses in Ukraine

*The **purpose** of this article is to study the most common criminal offenses in the field of insurance in Ukraine and identify effective measures to prevent criminal offenses of this category, in order to implement them into the legal reality of Ukraine. **Methodology.** Methodological tools are selected in accordance with the purpose, specifics of the object and subject of research. In the course of the research the generalization, processing and analysis of the obtained results were carried out. A special research method used in the article is the method of systems analysis. The **scientific novelty** of the publication is that based on the analysis of quantitative and qualitative characteristics of criminal offenses in the field of insurance, the system of criminally punishable acts that encroach on various objects of criminal law protection is determined. A special place in it is occupied by various types of illegal seizure of the insurance company's property by professional insurance market participants and policyholders. **Conclusions.** Given the scale of criminal offenses in the field of insurance, insurance companies need to work together to avoid them. This requires the creation of associations, tandems of insurers, in which to combine databases containing information about the insured, «blacklists» of unscrupulous policyholders, joint regional data banks on potential fraudsters and other information. In addition, the priority of crime prevention in this segment is the interaction of law enforcement agencies with the security services of insurance companies in detecting fraud and other illegal acts aimed at illegally obtaining insurance compensation. We believe that the practical application of the above measures will contribute to the development of the domestic insurance market and increase the efficiency of the insurance institution in general.*

Keywords: insurance; insurance risk; criminalization; criminal offenses; prevention; fraud.

УДК 343.192:343.102:343.14:343.346:343.71

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.51>

Богатиков О. В. – здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5264-421X>

Окремі види процесуальних порушень під час проведення огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, що призвели до визнання доказів недопустимими

Мета статті – на підставі вивчення вироків Єдиного державного реєстру судових рішень, аналізу матеріалів слідчої практики та науково-теоретичних поглядів учених проаналізувати питання щодо найпоширеніших процесуальних порушень під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, що призвели до визнання доказів недопустимими. **Методологічне підґрунтя** наукової статті становить цілісна й узгоджена система методів, що дала змогу належно проаналізувати предмет дослідження, зокрема використано наукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції. Теоретичним підґрунтям цієї публікації стали праці вітчизняних учених щодо критеріїв у разі визнання чи невизнання доказу недопустимим. **Наукова новизна** публікації полягає в системному аналізі найпоширеніших процесуальних порушень під час проведення огляду в процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами. На підставі здійсненого аналізу визначено найпоширеніші процесуальні порушення норм і порядку, що встановлено Кримінальним процесуальним кодексом України під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду, що призвели до визнання доказів недопустимими. **Висновки.** Вивчення питання щодо видів процесуальних порушень, допущених під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, які суд визнає недопустимими, сприяє виокремленню найпоширеніших, характерних для цієї слідчої дії. Для уникнення визнання доказів недопустимими, доцільно орієнтуватися на судову практику щодо найпоширеніших процесуальних порушень, які найчастіше трапляються під час проведення відповідних процесуальних дій. Цілковите дотримання норм, положень Кримінального процесуального кодексу України, порядку проведення, фіксації слідчої (розшукової) дії огляду працівником правоохоронного органу є надзвичайно важливою обставиною для подальшого вирішення судом питання щодо допустимості отриманих доказів.

Ключові слова: недопустимий доказ; слідча (розшукова) дія; огляд; порядок; норми; положення; Кримінальний процесуальний кодекс; незаконне заволодіння транспортним засобом; розслідування; процесуальні порушення.

Вступ

Успішність і швидкість досудового розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом переважно залежить від своєчасної та вмілої організації роботи з огляду місця події, організації, планованості, ефективності використання науково-технічних засобів і методів, оскільки саме кваліфікований аналіз і синтез інформації про об'єкти, причетні до події злочину, отриманої з різноманітних джерел, її інтерпретація та вміле використання є підґрунтям розкриття злочинів (Biriukov, 2009, p. 5).

Слід зазначити, що, відповідно до аналізу матеріалів слідчої практики, на якість виявлення, дослідження та фіксацію зазначених слідів під час проведення слідчого огляду в процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, впливає цілковите недотримання положень кримінального процесуального законодавства працівником правоохоронного органу.

Ця обставина є вкрай важливою для подальшого розв'язання судом питання щодо допустимості отриманих доказів. Згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому

цим кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд установлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Тобто фактичні дані, отримані в порядку, не передбаченому КПК України, доказами в принципі бути не можуть (Leonov, 2020).

Кримінальна процесуальна діяльність пов'язана з доказовою діяльністю суб'єктів кримінального провадження. Визначення підстав визнання відомостей недопустимими полегшує правозастосування та сприяє реалізації завдань кримінального провадження (Keane, & McKeown, 2020). Попри легальне визначення поняття допустимості доказу й переліку випадків визнання доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини недопустимими, слід констатувати, що правила допустимості (недопустимості) доказів не систематизовано в КПК України (Ponomarenko, 2020, p. 247; Stoianov).

Питання допустимості доказів у кримінальному судочинстві вивчали такі вітчизняні вчені, як: Н. М. Басай, В. В. Вапнярчук, М. А. Верещагіна, А. С. Гуменюк, Я. П. Зейкан, В. А. Іщенко,

Н. М. Кіпніс, А. А. Козленко, А. М. Лазебний, П. А. Лупинська, В. О. Малярова, О. С. Осетрова, Н. С. Рогатинська, В. В. Рожнова, Д. Б. Сергєєва, Д. О. Синицина, О. В. Смирнов, М. М. Стоянов, М. С. Строгович, О. С. Ткачук, В. В. Тютюнник, І. Л. Чупрікова, С. А. Шейфер, Н. В. Юріян та ін.

Науковці вивчали зазначене питання загально, визначаючи суть, властивості доказів, розробляючи наукові критерії та підстави визнання їх недопустимими. Акцентування на характерних підставах визнання доказів недопустимими під час проведення окремої слідчої (розшукової) дії в процесі розслідування відповідного злочину не було, тому такі проблемні питання потребують додаткового вивчення.

Перелік підстав визнання доказів недопустимими є орієнтовним, оскільки не цілком враховує такі підстави, як неналежний суб'єкт доказування, порушення процесуальної форми тощо (Osetrova, Syzonenko, & Bruskovska, 2017, p. 342). Критерії недопустимості доказів напрацьовуються судовою практикою (Klymchuk, 2020, p. 234).

З метою успішної реалізації проваджень з розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами на підставі вивчення вироків єдиного державного реєстру судових рішень у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України, проаналізовано та конкретизовано найпоширеніші підстави визнання доказів недопустимими під час проведення першочергової слідчої (розшукової) дії огляду.

Саме тому під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України, з метою запобігання юридичним наслідкам щодо визнання доказів недопустимими (закриття кримінального провадження; зміни кваліфікації діяння; винесення виправдовувального вироку; зміни або скасування вироку в касаційному порядку) (Osetrova, Syzonenko, & Bruskovska, 2017, p. 348), доцільно орієнтуватися на судову практику щодо найпоширеніших процесуальних порушень, які найчастіше трапляються під час проведення відповідних процесуальних дій.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – на підставі вивчення вироків єдиного державного реєстру судових рішень, аналізу матеріалів слідчої практики та науково-теоретичних поглядів учених вивчити питання щодо найпоширеніших процесуальних порушень, які траплялися під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, що призвели до визнання доказів недопустимими.

Для реалізації цієї мети поставлено такі завдання:

– розглянути процесуальні порушення слідчого огляду в процесі розслідування незаконного

заволодіння транспортними засобами, що призвели до визнання доказів недопустимими;

– виокремити найпоширеніші порушення норм, порядку дотримання Кримінального процесуального кодексу України під час проведення слідчого огляду з розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, що призвели до визнання доказів недопустимими;

– визначити положення кримінального законодавства, яких не цілком дотримувався працівник правоохоронного органу під час проведення гласної слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами.

Виклад основного матеріалу

На початковому етапі розслідування щодо слідчих (розшукових) дій доцільно виокремити різні види оглядів. Так, С. Є. Петров окреслює такі види огляду: огляд місця незаконного заволодіння транспортним засобом (далі – ТЗ) (стоянка, гараж, відкрита місцевість); огляд знайденого автомобіля чи його частин; огляд предметів і документів, залишених на місці події (Petrov, 2010, p. 3).

На нашу думку, доцільно виокремити такий вид огляду, як виявлення місця укриття, так звані місця «відстою» транспортних засобів, якими незаконно заволоділи. До них належать: особистий або орендований гараж; «глухі місця», куди доступ сторонніх осіб обмежений (автостоянки, закриті території різних організацій і установ, двори приватних будинків), занедбані підприємства, окремі ділянки окружних доріг, лісові масиви тощо (Mishutochkin, 2004, p. 168).

З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей і документів (ч. 1 ст. 237 КПК України). Згідно зі ст. 223 КПК України огляд є слідчою дією, спрямованою на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, яке проводиться в межах досудового розслідування кримінального провадження.

Підставою для проведення огляду місця події є інформація про вчинення незаконного заволодіння ТЗ, зафіксована в певній процесуальній формі. Без наявності такої інформації проведення огляду місця події не допускається. Таку позицію відображено й у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 7 червня 2018 року в справі № 740/5066/15-к, пр. № 51-3331км18. Невідкладність огляду місця події спричинено необхідністю оперативного отримання інформації з метою організації розшуку злочинців, а також проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття злочину. Метою такого огляду є:

виявлення слідів і речових доказів, з'ясування обставин події, висунення версій про подію злочину та його учасників, отримання даних про осіб, які могли бачити вчинення злочину, з метою організації наступних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (Shepitko et al., 2019, p. 298).

Огляд місця незаконного заволодіння транспортним засобом (місце стоянки ТЗ; шляхи підходу злочинців до предмета посягання; засідка, де злочинці спостерігали за ТЗ і діями водія; шляхи виїзду ТЗ з місця стоянки; інші приміщення чи ділянки місцевості, котрі можуть слугувати носіями слідів незаконного заволодіння ТЗ, проводився в 75 % випадків (Kononenko, 2020, p. 255).

Огляд місця події має свої особливості. Залежно від місця вчинення незаконного заволодіння ТЗ (гараж, охоронювана стоянка, прибудинкова територія, двір домоволодіння, стоянка ТРЦ, кінотеатрів, кафе тощо), пори доби (ранок, обід, ніч), характеристики транспортного засобу (марка автомобіля, рік випуску, ступінь зношеності, протиугінні засоби), можливо встановити спосіб проникнення до автотранспортного засобу та до місця його зберігання, що, зокрема, характеризує спосіб вчинення кримінального правопорушення та визначає професійні здібності, навички, особливості виконуваних дій зловмисників, які мають вияв у матеріальній обстановці місця події. Таким чином, з огляду на факт вчинення незаконного заволодіння ТЗ у відповідному місці, визначають різні конкретні пошукові завдання.

Проаналізувавши вироки єдиного державного реєстру судових рішень щодо незаконних заволодінь ТЗ, можна виокремити процесуальні порушення досудового розслідування під час проведення огляду, що призвели до визнання доказів недопустимими, а саме:

- у процесі оцінки допустимості доказів, отриманих під час огляду місця події, враховується те, що в кожному конкретному випадку є можливість зрештою втратити таку нагоду й своєчасно не зафіксувати сліди злочину ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 541/655/15-k);

- огляд виявлених місць укріття ТЗ, якими незаконно заволоділи (орендовані гаражі, приватні гаражі, бокси, ангари) без ухвали слідчого судді ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No 623/4131/15-k);

- звернення до слідчого судді за впливом тривалого строку після вчинення слідчої дії, яка здійснювалась як невідкладна, має наслідком недопустимість доказів, отриманих під час такої слідчої дії ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 310/4839/17).

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою інакше як лише за добровільною згодою особи,

яка ним володіє або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, встановлених ч. 3 цієї статті. Інше володіння особи – транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо. Огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє, за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою справжню думку в разі надання такої згоди.

Відсутність заперечень обвинуваченого щодо проведення огляду його володіння не свідчить про добровільну згоду на проведення зазначеної слідчої дії та не є процесуальною гарантією забезпечення права обвинуваченого на захист, що зумовлює недопустимість доказів, отриманих під час слідчої дії ("Constitutional Law", 1951).

У ст. 13 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) зазначено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України. Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

Слідчий не повинен звертатися до суду із клопотанням на отримання дозволу на огляд гаражу як місця події злочину, якщо має згоду хоча б одного зі співвласників домоволодіння ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No 671/1486/17; "Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 740/1347/16-k).

Згода іншого чи всіх непотрібна. У матеріалах провадження є письмова згода одного зі співвласників на такий огляд і сам огляд проводився в присутності цього співвласника хоча й у нічний час. Отже, отримані докази – протокол огляду місця події та похідні від нього висновки експертиз вилучених матеріалів біологічного походження та речові докази є допустимими. Виклик поліції та повідомлення інших осіб про вчинення злочину на території домоволодіння особи свідчить про добровільну згоду на проникнення до домоволодіння та виключає визнання отриманих доказів недопустимими з підстави відсутності такої згоди.

Відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Таким чином, згідно з ч. 2 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

Відповідно до ч. 1 ст. 107, п. 10 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо та відео-запису.

Відсутність додатка, зокрема в протоколі відеофіксації огляду місця події, що передбачено вимогами ч. 2 ст. 104, ст. 105 КПК України, унеможливорює безпосереднє дослідження в порядку, передбаченому ст. 23 КПК України, та дає суду обґрунтовані підстави вважати, що така фіксація не проводилася.

Згідно з ч. 6 ст. 107 КПК України, незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою невідповідності відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів. Відповідно до ст. 105 КПК України особа, яка провадила процесуальну дію, до протоколу долучає додатки, таким додатком можуть бути фототаблиці. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні таких додатків: протокол огляду місця події не містить підпису слідчого, який проводив процесуальну дію, що унеможливорює ідентифікацію особи, яка складала цей протокол, або наявний підпис без зазначення прізвища особи.

У вступній частині протоколу повинні міститися відомості про місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада), а також усіх осіб, присутніх під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання). Порушенням п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України є відсутність відомостей про всіх осіб, присутніх під час проведення процесуальної дії.

На практиці слідчий, прокурор для проведення огляду використовують загальну норму, якою передбачено їх право доручити проведення слідчої дії співробітникам оперативних підрозділів.

Трапляються випадки, коли в кримінальних провадженнях відсутні письмові доручення слідчого (прокурора) щодо проведення слідчих дій ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 676/7748/14-k):

– огляд виявлених місць укриття ТЗ, якими незаконно заволоділи (орендовані гаражі, приватні гаражі, бокси, ангари), проводили оперативні співробітники, проте доручення на них не були надані (неуповноважені особи, ч. 2 ст. 234);

– порушенням ч. 2 ст. 234 КПК України є огляд іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаража, інших будівель чи приміщень побутового, службового, госпо-

дарського, виробничого й іншого призначення тощо), здійснений особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення огляду.

Згідно з ч. 2 ст. 237 КПК України огляд житла чи іншого володіння особи відбувається згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Працівники оперативних підрозділів не належать, відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, до учасників кримінального провадження, а тому не можуть бути запрошені слідчим для проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України. У матеріали кримінального провадження слід долучати письмове доручення слідчого, дізнавача на їх залучення до відповідної слідчої дії, як того вимагають ст. 40, 40¹, 41 КПК України.

Під час проведення огляду на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручають керівнику або представникові підприємства, установи або організації. Порушенням ч. 9 ст. 236 КПК України при проведенні огляду на підприємстві, в установі або організації є невручення другого примірника протоколу керівнику або представникові підприємства, установи або організації.

Такий огляд здійснюють за обов'язковою участю не менше як двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Порушенням ч. 7 ст. 223 КПК України є здійснення огляду за участю менше як двох понятих.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, зацікавлені в результатах кримінального провадження (Hopkins, & Washbourne, 2013). Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Порушенням є: у понятих не перевірено документи, що посвідчують особу (ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус».

До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії.

Згідно з ч. 3 ст. 105 КПК України додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Порушенням ч. 3 ст. 105 КПК України є виготовлення, упакування додатків до протоколів неналежним чином, а також незасвідчення підписами усіх осіб, які брали участь у

проведенні слідчої дії: слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, що брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Допустимим доказом визнається доказ, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 86 КПК України). Критерієм загальної недопустимості доказу, який може бути визнаний недопустимим, є порушення порядку його отримання.

Критерієм, яким суд керується в разі визнання чи невизнання доказу недопустимим на стадії судового розгляду, є критерій очевидності недопустимості, який полягає у відсутності сумніву в тому, що було порушено КПК України, і таке порушення може бути встановлено судом одразу під час огляду доказу та не потребує проведення додаткових дій, зокрема дослідження всіх доказів (D. Lieberman, Arndt, & Vess, 2016, p. 69). Будь-які сумніви щодо фактичних висновків і доказів, а також щодо тлумачення та застосування правових положень повинні бути вирішені на користь підозрюваного. Це абсолютне правило за директивою, тобто всі винятки опущено (Gontarski, 2020, p. 170).

Отже, розглянувши питання щодо процесуальних порушень під час проведення огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, які суд переважно визнає недопустимими, є порушення норм і порядку, що встановлені КПК України щодо їх отримання.

Наукова новизна

Виконано системний аналіз найпоширеніших процесуальних порушень під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами. На підставі здійсненого аналізу встановлено найчастіші процесуальні порушення норм і порядку, закріплені КПК України під час проведення слідчої (розшукової) дії огляду, що призвели до визнання доказів недопустимими, а саме:

- несвоєчасно зафіксовані сліди злочину ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 541/655/15-k);

- проведення без ухвали слідчого судді огляду виявлених місць укриття ТЗ, якими незаконно заволоділи (орендовані гаражі, приватні гаражі, бокси, ангари) ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 623/4131/15-k);

- звернення до слідчого судді за впливом тривалого строку після вчинення слідчої дії, яка здійснювалася як невідкладна, як наслідок має недопустимість доказів, отриманих у процесі такої слідчої дії ("Postanova Verkhovnoho Sudu", No. 310/4839/17);

- слідчий не повинен звертатися до суду з клопотанням на отримання дозволу на огляд

гаражу як місця події злочину, якщо має згоду хоча б одного зі співвласників домоволодіння;

- відсутність додатку, зокрема в протоколі відеофіксації огляду місця події, що передбачено вимогами ч. 2 ст. 104, ст. 105 КПК України, унеможливорює безпосереднє дослідження в порядку, передбаченому ст. 23 КПК України, та дає суду обґрунтовані підстави вважати, що така фіксація не проводилася;

- протокол огляду місця події не містить підпису слідчого, який проводив зазначену процесуальну дію, що унеможливорює ідентифікацію особи, яка складала цей протокол, або наявний підпис без зазначення прізвища особи;

- порушення п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України – відсутність в протоколі огляду відомостей про всіх осіб, присутніх під час проведення процесуальної дії;

- проведення огляду виявлених місць укриття ТЗ, якими незаконно заволоділи (орендовані гаражі, приватні гаражі, бокси, ангари), оперативними співробітниками, без надання на них доручення (не уповноважені особи, ч. 2 ст. 234);

- порушення ч. 2 ст. 234 КПК України – огляд іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаража, будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо) здійснений особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення огляду;

- порушення ч. 9 ст. 236 КПК України – невручення другого примірника протоколу під час проведення огляду на підприємстві, в установі або організації керівнику або представникові підприємства, установи або організації;

- порушення ч. 7 ст. 223 КПК України – під час здійснення огляду були присутні менше як двоє понять;

- у понятях не перевірено документи, що посвідчують особу (ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»);

- порушення ч. 3 ст. 105 КПК України – додатки до протоколів неналежним чином виготовлено, упаковано, а також не засвідчено підписами всіх осіб, які брали участь у проведенні слідчої дії: слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, що брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

Варто зауважити, що, відповідно до аналізу матеріалів слідчої практики, на якість виявлення, дослідження та фіксацію зазначених слідів під час проведення слідчого огляду в процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами впливає цілкове недодержання положень кримінального процесуального законодавства працівником правоохоронного органу. Ця обставина є надзвичайно важливою для подальшого

вирішення судом питання щодо допустимості отриманих доказів (Liu, 2019, p. 120). Правова норма I. D. P. R. («У разі сумніву для обвинуваченого») – це норма рішення сучасного кримінального права, згідно з якою в разі сумнівів суддів оцінці доказів, повинна тлумачитися на користь обвинуваченого, або передбачено менш серйозне покарання, або має бути виправдальний вирок як центральний принцип верховенства права. У кримінальному провадженні цитата має принципове значення вищого принципу кримінального права та кримінально-процесуального права ("In dubio pro reo").

Висновки

Розглянувши питання щодо видів процесуальних порушень, допущених під час проведення

слідчої (розшукової) дії огляду в процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом, які визнано судом недопустимими, дає можливість виокремити найпоширеніші з них, що характерні для цієї слідчої дії.

Для уникнення визнання доказів недопустимими, доцільно орієнтуватися на судову практику щодо найпоширеніших процесуальних порушень, які найчастіше трапляються під час проведення відповідних процесуальних дій. Цілковите дотримання норм, положень Кримінального процесуального кодексу України, порядку проведення, фіксації слідчої (розшукової) дії, огляду працівником правоохоронного органу є надзвичайно важливою обставиною для подальшого вирішення судом питання щодо допустимості отриманих доказів.

REFERENCES

- Biriukov, V.V. (2009). *Informatsiino-dovidkove zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [Information and reference support for the investigation of crimes]*. Luhansk: Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav im. E.O. Didorenko [in Ukrainian].
- Constitutional Law. (1951). Searches and Seizures. Contraband Obtained by Unlawful Search Inadmissible as Evidence against Defendant Although Premises Searched Were Not His Own. *Harvard Law Review*, 64(6), 1002-1003. doi: 10.2307/1336635.
- D. Lieberman, J., Arndt, J., & Vess, M. (2016). Inadmissible Evidence and Pretrial Publicity: The Effects (and Ineffectiveness) of Admonitions to Disregard. *Jury Psychology: Social Aspects of Trial Processes*, 67-95. doi: 10.4324/9781315590790-4.
- Gontarski, W. (2020). Ciężar dowodu i in dubio pro reo w prawie Unii Europejskiej. *Studia Prawnoustrojowe*, 42, 163-171. doi: 10.31648/sp.5016.
- Hopkins, B., & Washbourne, E. (2013). Evidence Obtained by Illegal or Unfair Means. *Key Cases: Evidence*, 160-170. doi: 10.4324/9780203754597-16.
- In dubio pro reo. (n.d.). *Encyclopedia of Early Modern History Online*. doi: 10.1163/2352-0272_emho_sim_021289.
- Keane, A., & McKeown, P. (2020). 11. Evidence obtained by illegal or unfair means. *The Modern Law of Evidence*, 320-348. doi: 10.1093/he/9780198848486.003.0011.
- Klymchuk, V.P. (2020). Vpiznannia dokaziv, nedopustymykh u kryminalnomu protsesi Ukrainy: istorychno-pravovy henezys [Recognition of evidence inadmissible in the criminal process of Ukraine: historical and legal genesis]. *Nauka i pravoohorona, Science and law enforcement*, 2(48), 234-245. doi: 10.36486/np.2020.2(48).24 [in Ukrainian].
- Kononenko, N. (2020). Osoblyvosti provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia nezakonnogo zavolodinnia transportnymy zasobamy [Peculiarities of conducting investigative (search) actions at the initial stage of investigation of illegal seizure of vehicles]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 11, 254-259. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.43 [in Ukrainian].
- Leonov, A. (2020). Vtruchannia v pryvatne spilkuvannia [Interference in private communication]. *Sait "Zakon i biznes", Site "Law and business"*. Retrieved from https://zib.com.ua/ua/142223-yak_dovesti_scho_protokol_oglyadu_mobilnogo_e_nedopustymim_d.html [in Ukrainian].
- Liu, J. (2019). The Procedure of Excluding Illegal Evidence. *Masterpieces of Contemporary Jurisprudents in China*, 115-181. doi: 10.1007/978-981-13-3756-7_4.
- Mishutochkin, A.L. (2004). Osobennosti doprosa podozrevaemogo pri rassledovanii krazn avtotransportnykh sredstv, sovershaemikh organizovannymi prestupnymi gruppami [Features of the interrogation of a suspect in the investigation of vehicle thefts committed by organized criminal groups]. *Problemy kriminalisticheskoy nauki, sledstvennoy i ekspertnoy praktiki, Problems of forensic science, investigative and expert practice: Interuniversity collection of scientific papers*, 3, 167-171 [in Russian].
- Osetrova, O.S., Syzonenko, A.S., & Bruskovska, O.M. (2017). Systema pidstav vyznannia dokaziv nedopustymykh v kryminalnomu provadzhenni [System of grounds for declaring evidence inadmissible in criminal proceedings]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(14), 340-351. Retrieved from <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/753/758> [in Ukrainian].
- Petrov, S.Ye. (2010). Rozsliduvannia nezakonnogo zavolodinnia avtotransportnymy zasobamy [Investigation of illegal seizure of vehicles]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

- Ponomarenko, A. (2020). Procedure for recognition of evidence inadmissible under the criminal procedural legislation of successive countries science and law enforcement. *Nauka i pravookhorona*, 2(48), 246-254. doi: 10.36486/np.2020.2(48).25.
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 berez. 2018 r. u spravi No. 541/655/15-k (provadzhennia No. 51-1021km18) [The decision of the Supreme Court of March 13, 2018 in the case No. 541/655/15-k (proceedings No. 51-1021km18)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850659> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 25 veres. 2018 r. u spravi No. 623/4131/15-k (provadzhennia No. 51-3509km18) [The decision of the Supreme Court of September 25, 2018 in the case No. 623/4131/15-k (proceedings No. 51-3509km18)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7681212> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26 lystop. 2019 r. u spravi No. 310/4839/17 (provadzhennia No. 51-9943km18) [The decision of the Supreme Court of November 26, 2019 in case No. 310/4839/17 (proceedings No. 51-9943km18)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84152931> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 3 hrud. 2019 r. No. 676/7748/14-k (provadzhennia No. 51-1405km19) [The decision of the Supreme Court of December 3, 2019 in case No. 676/7748/14-k (proceedings No. 51-1405km19)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505793> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 30 zhovt. 2018 r. u spravi No. 671/1486/17 (provadzhennia No. 51-4273km18) [The decision of the Supreme Court of October 30, 2018 in the case No. 671/1486/17 (proceedings No. 51-4273km18)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77590154> [in Ukrainian].
- Postanova Verkhovnoho Sudu vid 4 veres. 2019 r. u spravi No. 740/1347/16-k (provadzhennia No. 51-2606km) [The decision of the Supreme Court of September 4, 2019 in case No. 740/1347/16-k (proceedings No. 51-2606km)]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84120915> [in Ukrainian].
- Shepitko, V.Yu., Zhuravel, V.A., & Konovalov, O.V. (et al.). (2019). *Kryminalistyka [Forensics]*. V.V. Tishchenko, M.E. Shumylo (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Stoianov, M.M. *Systema pravyl dopustymosti dokaziv u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [The system of rules of admissibility of evidence in the criminal proceedings of Ukraine]*. Retrieved from <http://pravoznavec.com.ua/period/article/68821/%CC> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

- Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів : навч. посіб. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 112 с.
- Constitutional Law. Searches and Seizures. Contraband Obtained by Unlawful Search Inadmissible as Evidence against Defendant Although Premises Searched Were Not His Own. *Harvard Law Review*. 1951. No. 64 (6). P. 1002–1003. doi: 10.2307/1336635.
- D. Lieberman J., Arndt J., Vess M. Inadmissible Evidence and Pretrial Publicity: The Effects (and Ineffectiveness) of Admonitions to Disregard. *Jury Psychology: Social Aspects of Trial Processes*. 2016. P. 67–95. doi: 10.4324/9781315590790-4.
- Gontarski W. Ciężar dowodu i in dubio pro reo w prawie Unii Europejskiej. *Studia Prawnoustrojowe*. 2020. No. 42. P. 163–171. doi: 10.31648/sp.5016.
- Hopkins B., Washbourne E. Evidence Obtained by Illegal or Unfair Means. *Key Cases: Evidence*. 2013. P. 160–170. doi: 10.4324/9780203754597-16.
- In dubio pro reo. *Encyclopedia of Early Modern History Online*. doi: 10.1163/2352-0272_emho_sim_021289.
- Keane A., McKeown P. 11. Evidence obtained by illegal or unfair means. *The Modern Law of Evidence*. 2020. P. 320–348. doi: 10.1093/he/9780198848486.003.0011.
- Климчук В. П. Впізнання доказів, недопустимих у кримінальному процесі України: історично-правовий генезис. *Наука і правоохорона*. 2020. № 2 (48). С. 234–245. doi: 10.36486/np.2020.2(48).24.
- Кононенко Н. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 254–259. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.43.
- Леонов А. Втручання в приватне спілкування. *Закон і бізнес* : [сайт]. 2020. URL: https://zib.com.ua/ua/142223-yak_dovesti_scho_protokol_oglyadu_mobilnogo_e_nedopustimim_d.html.
- Liu J. The Procedure of Excluding Illegal Evidence. *Masterpieces of Contemporary Jurisprudents in China*. 2019. P. 115–181. doi: 10.1007/978-981-13-3756-7_4.
- Мишуточкин А. Л. Особенности допроса подозреваемого при расследовании краж автотранспортных средств, совершаемых организованными преступными группами. *Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики*. 2004. Вып. 3. С. 167–171.
- Осетрова О. С., Сизоненко А. С., Брисковська О. М. Система підстав визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (14). С. 340–351. URL: <https://lawjournal.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/753/758>.
- Петров С. Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.
- Ponomarenko A. Procedure for recognition of evidence inadmissible under the criminal procedural legislation of successive countries science and law enforcement. *Nauka i pravookhorona*. 2020. No. 2 (48). P. 246–254. doi: 10.36486/np.2020.2(48).25.

- Постанова Верховного Суду від 13 берез. 2018 р. у справі № 541/655/15-к (провадження № 51-1021км18).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72850659>.
- Постанова Верховного Суду від 25 верес. 2018 р. у справі № 623/4131/15-к (провадження № 51-3509км18).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7681212>.
- Постанови Верховного Суду від 26 листоп. 2019 р. у справі № 310/4839/17 (провадження № 51-9943км18).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84152931>.
- Постанова Верховного Суду від 3 груд. 2019 р. у справі № 676/7748/14-к (провадження № 51-1405км19).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505793>.
- Постанова Верховного Суду від 30 жовт. 2018 р. у справі № 671/1486/17 (провадження № 51-4273км18).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77590154>.
- Постанова Верховного Суду від 4 верес. 2019 р. у справі № 740/1347/16-к (провадження № 51-2606км19).
URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84120915>.
- Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, О. В. Коновалов та ін.] ; за ред. В. В. Тіщенко, М. Є. Шумоло. Харків : Право, 2019. 456 с.
- Стоянов М. М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України.
URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/68821/%CC>.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2021

Bohatykov O. – Postgraduate Student of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5264-421X>

Separate Types of Procedural Violations during the Inspection during the Investigation of the Illegal Takeover of Vehicles, which Led to the Recognition of the Evidence Inadmissible

*The **purpose** of the article is to study the verdicts of the unified state register of court decisions, analysis of materials of investigative practice, scientific and theoretical views of scientists, to study the issue of widespread procedural violations during the investigative (search) inspection actions during the investigation of illegal seizure of a vehicle, which led to determination of the evidence as inadmissible. The **methodological basis** of a scientific article is an integral and consistent system of methods, which made it possible to properly analyze the subject of research, in particular, scientific methods of analysis, synthesis, induction and deduction were used. The theoretical basis for this publication was the works of domestic scientists, regarding the criteria for establishing or not recognizing evidence as inadmissible. The **scientific novelty** of the publication lies in the systematic analysis of the most common procedural violations during the inspection during the investigation of vehicle thefts. On the basis of the analysis, the most frequent procedural violations of the norms and procedures were established, which were established by the Criminal Procedure Code of Ukraine during the investigative (search) actions of the inspection, which led to the recognition of the evidence as inadmissible. **Conclusions.** Studying the issue of the types of procedural violations committed during the investigative (search) inspection actions during the investigation of illegal seizure of a vehicle, which are determined by the court to be unacceptable, makes it possible to single out the most common of them that are characteristic of this investigative action. In order to avoid the establishment, by the court, of evidence inadmissible, it is advisable to focus on judicial practice considering the widespread procedural violations that are most often encountered during the relevant procedural actions. Compliance in full with the norms, instructions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the procedure for conducting, fixing the investigative (investigative) action of the inspection by a law enforcement officer is an extremely important circumstance for the further decision by the court of the issue of the admissibility of the evidence obtained.*

Keywords: inadmissible evidence; investigative (search) review; inspection; order; norms; provisions; the Criminal Procedure Code; illegal seizure of a vehicle; investigation, procedural violations.

УДК 343.97:343.122:343.226

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.59>

Беленок В. П. – здобувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8214-0522>

Кримінологічна характеристика потерпілих від погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу

Мета статті – на підставі наявної емпіричної бази, а також досліджень учених узагальнити кримінологічні ознаки потерпілих від погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу. У статті використано комплекс **наукових методів**, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських й іноземних учених, положення Кримінального кодексу України, а також практика його застосування. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній: 1) схарактеризовано потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 Кримінального кодексу України, за ознаками статі, віку, громадянства, сімейного стану, відомостями про взаємини з кримінальним правопорушником, про службу, посаду, обов'язки; 2) визначено категорії правоохоронців, які стають жертвами погроз або насильства; 3) окреслено позитивні й негативні ознаки та риси цих осіб; 4) розроблено класифікацію потерпілих правоохоронців за видом їх поведінки, що передувала кримінально противним посяганням на них у формі погроз або насильства. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі **висновки**: 1) серед правоохоронців, які стали потерпілими від погроз або насильства, переважають особи чоловічої статі молодого віку (від 25-ти до 45 років) з незначним стажем роботи; 2) злочини, передбачені ст. 345 Кримінального кодексу України, найчастіше вчиняють стосовно поліцейських, значно рідше – щодо працівників інших правоохоронних органів (прикордонної служби, органів й установ виконання покарань, органів державної лісової охорони тощо); 3) найбільшою є кількість жертв серед працівників патрульної поліції (рідше потерпілими стають слідчі, оперативні працівники, дільничні офіцери поліції, інспектори сектору ювенальної превенції, працівники інших служб); 4) негативні ознаки та риси потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 Кримінального кодексу України, які переважають на практиці, можна поділити на такі групи: а) негативні риси характеру; б) брак необхідного рівня знань, умінь і навичок; в) зневіра в ефективному захисті працівників правоохоронних органів; г) стан (алкогольного сп'яніння або перевтоми); д) регіональний менталітет, світогляд, сформований у певній місцевості; е) низький рівень доходу, життя та матеріального забезпечення; 5) не завжди певні риси характеру правоохоронця, його соціальний статус, демографічні ознаки, інші особливості безпосередньо чи опосередковано пов'язані з учиненням злочину, передбаченого ст. 345 Кримінального кодексу України; 6) потерпілих правоохоронців можна умовно об'єднати в такі групи: а) особи, у діях яких наявна суспільно корисна (правомірна, позитивна) поведінка; б) необачні (легковажні); в) особи, які діяли неправомірно; г) особи з асоціальною (аморальною) поведінкою.

Ключові слова: погроза; насильство; працівник правоохоронного органу; потерпілий; жертва злочину; віктимність; віктимологія.

Вступ

Україна як правова держава європейського зразка не може функціонувати без ефективної системи захисту інтересів особи, суспільства та держави. Створена з цією метою система правоохоронних органів потребує правового захисту своїх представників, оскільки правоохоронці досить часто стають об'єктами кримінально протиправних посягань.

Аналіз кількості облікованих фактів кримінальних правопорушень проти авторитету правоохоронних органів за період 2016–2020 роки свідчить про те, що в їхній структурі переважають погрози або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України).

Питома вага погроз або насильства стосовно працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) серед кримінальних правопорушень за статтями, у яких встановлено підстави кримінальної відповідальності за посягання на авторитет

правоохоронних органів, 2013 року складала 55,3 %, 2014 – 20,2 %, 2015 – 26,5 %, 2016 – 53,5 %, 2017 – 62,1 %, 2018 – 58,8 %, 2019 – 60 %, 2020 – 65, %. У середньому впродовж 2014–2020 роки злочин, передбачений ст. 345 КК України, становив 50,2 %.

Створення ефективної системи запобігання цим кримінально протиправним діям неможливе без вивчення особи потерпілого (жертви кримінального правопорушення).

Окремі кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні особливості осіб, які вчинили погрози або насильство щодо працівників правоохоронних органів, досліджено в працях А. В. Бойка, Л. П. Брич, О. О. Кирбятєва, В. А. Клименка, І. Д. Метельського, В. І. Осадчого, М. В. Сийплові, А. М. Удода та інших науковців. Водночас чимало питань кримінологічної характеристики потерпілих від погрози або

насильства щодо працівника правоохоронного органу залишаються недостатньо дослідженими.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – на підставі наявної емпіричної бази, а також досліджень учених узагальнити кримінологічні ознаки потерпілих від погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу

Кримінально-правовий статус потерпілого від злочину в кримінальному праві є досить неоднозначним. Кримінальне законодавство не містить визначення потерпілого, однак у кримінальному праві особа стає потерпілою від злочину з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним (Vozniuk, & Kuzmichova-Kyslenko, 2017).

Вивчення особи потерпілого має важливе кримінологічне значення в процесі запобігання злочинам, передбаченим ст. 345 КК України. Цей процес має тричленну структуру й охоплює: 1) профілактику – усунення причин й умов їх учинення; 2) відвернення – недопущення суспільно небезпечних діянь особами, у яких виник умисел, однак вони не вчинили жодних підготовчих дій; 3) припинення – зупинення (переривання) тих суспільно небезпечних діянь, що вже розпочалися, але ще не завершилися (стосується готування, замаху, а також продовжуваного й триваючого злочинів) (Vozniuk, 2016, р. 159-160). На кожному із зазначених етапів розвитку кримінально протиправної діяльності проти правоохоронців мають бути враховані віктимологічні аспекти суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. 345 КК України.

Віктимологія як вчинення (наука) про жертву злочину надає необхідний арсенал для: 1) визначення рис, властивостей та особливостей особистості правоохоронців, які підвищують імовірність вчинення посягань на них у формі погроз або насильства; 2) виокремлення відповідних типів їх поведінки; 3) виявлення основних груп ризику серед правоохоронців; 4) розширення уявлення про детермінанти злочинів, передбачених ст. 345 КК України. Отже, вивчення віктимологічних аспектів погроз або насильства щодо працівників правоохоронних органів дає змогу розробити ефективну систему заходів запобігання відповідним посяганням, яка містить необхідні інструменти превентивного впливу на цих представників державної влади з метою недопущення або ж принаймні мінімізації фактів погроз чи насильства щодо них.

Насамперед варто зауважити віктимність правоохоронців, тобто соціально-психологічну сукупність рис особи, що зумовлює високу ймовірність стати об'єктом злочинного посягання (Sokurenko et al., 2021, р. 198).

Серед характеристик правоохоронців, які стали потерпілими від погроз або насильства, зокрема й тих, що мають певне віктимологічне значення, слід виокремити відомості про стать, вік, громадянство, сімейний стан цих жертв, взаємини з кримінальним правопорушником, а також інформацію про службу, посаду, обов'язки.

Стать. Характеризуючи стать жертв досліджуваних злочинів, варто зауважити, що серед них переважають особи чоловічої статі. Однак це обумовлено не стільки особливостями чоловічої статі, скільки тим фактом, що в правоохоронних органах частка чоловіків значно перевищує частку жінок, тобто існує певний гендерний дисбаланс. Водночас правоохоронці чоловічої статі за загальним правилом витриваліші, підготовленіші, сильніші, а тому можуть активно протидіяти насамперед фізичному насильству. Окрім того, якщо серед напарників чоловік і жінка, то зазвичай саме чоловік здійснює найбільш активні дії (наприклад, намагається розв'язати конфлікт між громадянами, припинити правопорушення, затримати особу, яка його вчинила). Це ще один аргумент на користь того, чому чоловіки значно частіше стають потерпілими від злочинів, передбачених ст. 345 КК України, ніж жінки. Характеризуючи риси потерпілих, опитані працівники Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України (далі – ДВБ НП України) акцентують на недостатньому рівні підготовки осіб жіночої статі.

Вік. Вікові особливості потерпілих від цих злочинів не можна розкрити цілком, оскільки відсутні необхідні відомості в матеріалах офіційної статистичної звітності та матеріалах з Єдиного державного реєстру судових рішень, які відкриті для загального доступу. Попри це, варто зауважити, що вік потерпілого зазвичай безпосередньо пов'язаний з досвідом правоохоронця. Серед потерпілих правоохоронців трапляються як особи молодого віку з невеликим стажем роботи, що мають незначний досвід і низький рівень професіоналізму, так й особи старшого віку, що навпаки мають значний стаж та є досить досвідченими в професійному плані. Опитані працівники ДВБ НП України, характеризуючи потерпілих від цих злочинів, визначають дві вікові категорії потерпілих (до 30 років і від 25 до 45 років), а також акцентують на невеликому стажу роботи. Об'єктивним фактором граничного віку потерпілих 45 років є те, що саме в цьому віці переважна більшість працівників правоохоронних органів звільняється у зв'язку з досягненням

пенсійного віку, припиняючи фактичне виконання правоохоронних функцій.

Громадянство. Вивчення судової практики свідчить про те, що потерпілими є виключно громадяни України. Це обумовлено тим фактом, що однією з вимог до посади правоохоронця є наявність громадянства України. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції та якому присвоєно спеціальне звання поліції.

Сімейний стан. Серед потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 КК України, трапляються як одружені, так і розлучені особи. Певних закономірностей чи особливостей щодо цієї ознаки встановити не вдалося з огляду на те, що у вироків за ст. 345 КК України така інформація відсутня.

Взаємини з кримінальним правопорушником. Переважно потерпілий правоохоронець й особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 345 КК України, між собою не знайомі. Фактично до дня його вчинення між зазначеними особами зазвичай відсутня будь-яка конфліктна ситуація, яка виникає, як правило, незадовго до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 345 КК України, і триває зазвичай не більше як годину. Їй здебільшого передуює адміністративно чи кримінально протиправна поведінка особи, яка згодом вдається до погроз або насильства щодо працівників правоохоронних органів.

Служба, посада, обов'язки. Вивчення практики свідчить про те, що дійсно певні віктимологічні характеристики підвищують імовірність правоохоронців, яким вони притаманні, стати в майбутньому жертвою погроз або насильства. Однак така схильність наявна не завжди. У певних випадках окремі віктимологічні характеристики не відіграють майже ніякої ролі. За таких обставин правоохоронець є заручником ситуації та без варіантів стає жертвою відповідного злочину лише через те, що він є представником правоохоронного органу і має виконувати покладені на нього обов'язки. Мають рацію вчені в тому, що правоохоронна функція як напрям діяльності держави, спрямована на вирішення основних завдань, пов'язаних із забезпеченням охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності та правопорядку, що проголошується Конституцією України (Dietochka, 2021, p. 123).

Саме дії правоохоронців під час виконання своїх службових обов'язків у значній частині випадків стали умовами, які сприяли вчиненню злочину, передбаченого ст. 345 КК України.

Рівень віктимності серед працівників правоохоронних органів залежить від виду право-

охоронного органу¹ та категорії працівників (їхньої належності до певної служби). Серед усіх правоохоронних органів жертвами погроз або насильства найчастіше стають поліцейські. Це спричинено очевидно тим, що Національна поліція України, з одного боку, – найчисельніший правоохоронний орган, а з іншого – її працівники найчастіше контактують з правопорушниками та пересічними громадянами. Вони несуть основний тягар у протидії адміністративним і кримінальним правопорушенням.

За результатами вивчення судової практики встановлено, що злочини, передбачені ст. 345 КК України, вчиняють також щодо працівників прикордонної служби, органів й установ виконання покарань, органів державної лісової охорони.

Найбільша кількість жертв характерна для працівників патрульної поліції. Рідше потерпілими стають слідчі, оперативні працівники, дільничні офіцери поліції, інспектори сектору ювенальної превенції, працівники інших служб.

Найуразливішими до погроз або насильства є працівники поліції, які найчастіше контактують з населенням (патрульна поліція, ГРПП, ДОП, поліцейські офіцери громади), а також поліцейські, які здійснюють слідчу й оперативну діяльність (слідчі, оперативні працівники, дізнавачі).

Формений одяг. На погрози або насильство кримінальних правопорушників певним чином провокує формений одяг працівників поліції. Як слушно зауважують учені, для винних він є особливим подразником і створює імпульс, що впливає на прийняття відповідного рішення (Gamidov, 2010, p. 6-7). Наприклад, учасник АТО Особа_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, побачив поліцейського Особа_4, який повертався додому із денної зміни у форменому одязі. На думку Особа_1, поліцейський мав неохайний одяг. Тому він підізвав поліцейського Особа_4 до себе й почав ображати його грубою нецензурною лайкою, знущатися з нього та принижувати, діставши газовий балончик, умисно розбризкував його вміст в обличчя потерпілому Особа_1, чим спричинив останньому тілесні ушкодження, які належать до легких тілесних ушкоджень як такі, що мають незначні скороминучі наслідки ("Vyrok Zhovtnevoho", 2021).

Характеризуючи потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 КК України, опитані працівники ДВБ НП України виокремлюють різні їхні ознаки та риси, які умовно можна поділити на позитивні (ті, якими повинен володіти правоохоронець) та негативні (ті, які повинні бути в нього відсутні).

¹ Слід зазначити, що в теорії та на практиці немає єдиного розуміння поняття «правоохоронний орган» (Ustrytska, 2019, p. 356).

До позитивних рис належать сумлінність, відповідальність і наполегливість у виконанні службових обов'язків, загострене почуття справедливості, наявність специфічних навичок, принциповість у прийнятті рішень згідно з чинним законодавством, а також той факт, що правоохоронці не погоджувалися на отримання неправомірної вигоди.

Натомість переважна більшість ознак, названих опитуваними, належить до негативних. Серед них можна виділити такі групи:

1) негативні риси характеру (недостатній рівень стресостійкості, надмірна довірливість, імпульсивність, нерозсудливість, легка передбачуваність, емоційна (надмірна) нестриманість, недостатня моральна стійкість, низька соціальна відповідальність, агресивність, неухажливість, легко-важність, невихованість, занижена самооцінка, надмірна м'якість у критичних ситуаціях);

2) відсутність необхідного рівня знань, вмінь і навичок¹ (недостатній рівень фізичної підготовки, відсутність досвіду й навичок спілкування з правопорушниками, недостатня обізнаність, погана орієнтація в ситуації, що склалася, неможливість оперативного прийняття рішення щодо вжиття дієвих заходів із припинення протиправних діянь, недостатнє знання нормативно-правових актів, які регулюють правоохоронну діяльність, своїх прав і обов'язків, непрофесійність, нездатність об'єктивно оцінити обстановку та взяти під контроль поведінку правопорушника, тактична непередбачуваність, психологічна непередбачуваність для протидії провокаціям у конфліктних ситуаціях);

3) зневіра в ефективному захисті працівників правоохоронних органів (правоохоронці не відчувають належного законодавчого захисту, окремі працівники не вірять, що провадження щодо осіб, які вчиняють погрози або насильство, дійдуть до розгляду в суді, бояться застосувати фізичну силу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю за наявності необхідних підстав через можливі негативні наслідки з боку контролюючих органів²);

4) стан (алкогольного сп'яніння або перевтоми);

¹ Відсутність необхідного рівня знань, вмінь та навичок стосується насамперед заходів щодо затримання правопорушника, застосування спеціальних засобів, значно рідше – вогнепальної зброї (невміння або страх їх застосовувати в необхідних випадках).

² Попри зазначене на практиці застосування фізичної сили та спеціальних засобів у необхідних випадках є досить поширеним явищем. Натомість вивчення судової практики свідчить про те, що застосування вогнепальної зброї є вкрай рідкісним явищем (наприклад, вона застосовувалася з метою зупинки транспортного засобу ("Vyroky Novoproskovo", 2021).

5) регіональний менталітет, світогляд, сформований у певній місцевості роками щодо терпимості до загальноприйнятого негативного ставлення й відповідної реакції на будь-які дії правоохоронця, з огляду на несприйняття/ігнорування інституту державного управління як такого (притаманний правоохоронцям, які працюють і постійно мешкають у місцевостях компактного проживання етнічних національностей або ж місцях розселення осіб, що раніше відбували кримінальні покарання, пов'язані з позбавленням волі, так звані «виселення» (значного поширення набули за часів СРСР);

6) низький рівень доходу, низький рівень життя та матеріального забезпечення. Варто погодитися з В. Плекан у тому, що «держава не може надати можливості представникам влади жити гідно в матеріальному плані. Як наслідок, відбувається дегенерація, виродження моральних принципів у виконанні службових обов'язків, а високі моральні принципи й етичні норми здебільшого не реалізуються і залишаються декларативними» (Plekan, 2021, p. 235).

Окремі опитані працівники ДВБ НП України серед жертв погроз або насильства щодо правоохоронців називають осіб зі слабким характером – це працівники, які намагаються вибирати простий і легкодоступний шлях розв'язання проблеми, не створюючи собі зайвих перешкод, труднощі вони намагаються не долати, а уникати їх, невпевнені в собі, не здатні відстояти свою позицію, легко піддаються впливові правопорушників.

Саме наявність негативних рис найбільше провокує вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, і саме їх слід насамперед враховувати у віктимологічній профілактиці цих кримінально протиправних діянь.

Певним чином можна погодитися з опитаними в тому, що схарактеризувати потерпілих за рисами характеру, соціальним статусом або демографічними ознаками не можливо, оскільки кожна подія є індивідуальною та виникає за обставин, не пов'язаних із працівником правоохоронного органу, а залежить від особи правопорушника, його низької соціальної відповідальності та моральних якостей особи.

Один із респондентів також зазначив, що не можна дати однозначну відповідь щодо характеристики потерпілих від погроз або насильства. На його думку, зазвичай це громадяни, що мають переважно юридичну освіту та специфічні навички, пов'язані з родом виконуваних обов'язків, які мають загострене почуття справедливості (принциповий слідчий, який, усвідомлюючи ризики, все одно чесно виконує обов'язок) або навпаки, вважають незмінною та сталою природою речей у суспільстві

(пасивний патрульний, який, попри зухвальство фігуранта, навпаки намагається уникнути загострення конфлікту, тим самим спричиняючи безперешкодне вчинення відносно себе насильства). Однак, переважна більшість таких потерпілих – особи, які попри потенційні ризики та загрози, продовжують незмінно й систематично виконувати свої прямі функції працівника правоохоронного органу з метою відвернення суттєвішої шкоди, забезпечення суспільної безпеки та правопорядку, нормального існування й функціонування всіх без винятку суспільних відносин. Саме тому працівники правоохоронного органу перебувають під особливим, окремо передбаченим, кримінально-правовим захистом держави.

Опитані виокремили певні особливості віктимологічних рис деяких категорій поліцейських. Наприклад, характеризуючи працівників патрульної поліції, що потерпіли від погроз або насильства, респонденти зазначають недостатній рівень їхньої фізичної та психологічної підготовки, невміння спілкуватися із затриманими, а також наявність серед них представників жіночої статі. У потерпілих-слідчих опитані виокремлюють наявність принципової позиції під час розслідування кримінальних проваджень, недостатній рівень професійної підготовки, небажання працювати, халатність, недостатній рівень вербальної підготовки, схильність до отримання неправомірної вигоди, невиконання домовленостей з обвинуваченими, від яких вже отримали неправомірну вигоду, фальсифікація доказів.

До віктимної поведінки правоохоронців, яка обумовлює вчинення відносно них погроз або насильства, слід віднести: незастосування заходів фізичного впливу, спецзасобів і вогнепальної зброї у необхідних випадках; недотримання правил безпеки; надмірний ризик (доволі часто правоохоронці діють самостійно, не чекаючи прикриття, у ситуаціях, де потрібна допомога колег); переоцінка своїх можливостей щодо розуміння небезпеки від правопорушника; втрата пильності; вчинення непродуманих, неузгоджених, непрофесійних, неправомірних дій.

Схильність окремих правоохоронців стати жертвою погроз або насильства переважно пов'язана з їхньою професійно-психологічною деформацією, проявом якої є такі негативні характеристики працівників правоохоронних органів, як грубість, зверхність, амбітність щодо громадян, які звертаються до них по допомогу, а також щодо затриманих за вчинення правопорушень (Makotchenko, 2019, p. 164).

На думку В. В. Корольова, об'єктивними детермінантами професійної деформації є недоліки в підборі кадрів на посади, пов'язані з виконанням обов'язків з охорони громадського

порядку; їх підготовці до виконання зазначених обов'язків; організації цієї роботи та її матеріально-технічному забезпеченні. Суб'єктивні детермінанти поділяються на ті, що сформувалися поза службою, і ті, що сформувалися в умовах роботи в правоохоронних органах. До перших належать особливості вроджених і набутих особистих якостей, що перешкоджають належному виконанню обов'язків з охорони громадського порядку. Другі полягають у втраті ділових якостей через негативний вплив службового оточення або відсутність практики перебування в екстремальних ситуаціях (Korolev, 2005, p. 9). Натомість О. О. Кирбят'єв суб'єктивними причинами професійної деформації працівників правоохоронних органів також називає низький рівень професійних знань; відсутність відповідних ціннісних орієнтацій; неадекватну професійну мотивацію; відсутність нормальних умов для здійснення професійної діяльності; невідповідність між службовими функціями та обов'язками працівника і його повноваженнями та правами; напруженість стосунків, яка спричинена конфліктами з керівництвом, працівниками, громадянами (Kyrbiatiev, 2019, p. 207).

Одним із факторів погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу є віктимна поведінка правоохоронців, яку можна класифікувати на суспільно корисну (правомірну, позитивну), необачну (легковажну), неправомірну, асоціальну (аморальну).

З огляду на особливості жертв злочинів, передбачених ст. 345 КК України, до погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу найчастіше призводить його суспільно корисна (правомірна, позитивна) поведінка жертви. Вона трапляється найчастіше через те, що, з одного боку, входить до компетенції правоохоронців (наприклад, виявлення та припинення правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, забезпечення публічного порядку та громадської безпеки тощо), а з іншого – здається правопорушнику небезпечною, оскільки може спричинити негативні наслідки (наприклад, адміністративне стягнення чи кримінальне покарання). Слушно зауважує М. Б. Моховий, що своє негативне ставлення до представників влади винні висловлювали у відповідь на пред'явлення законних вимог припинити правопорушення, пред'явити документи, що засвідчують особу, а також на спробу затримання та доставлення правопорушників (Mokhovou, 2004). Наприклад, відповідно до пояснень підсудного, причиною погрози вбивством патрульному стало одягнення кайданок на підсудного ("Vyrok Vinnytskoho", 2021).

Досить часто така поведінка має вигляд репресій щодо громадян, а не надання допомоги

суспільству та державі (як приклад – події 2013–2014 років, що мали місце у м. Києві, під час «Революції гідності»). Тому не дивно, що значна частина громадян переконана в розповсюдженні в поліції насильства щодо правопорушників (в окремих випадках воно дійсно трапляється).

Необачна (легковажна) поведінка відбувається у випадках недотримання правоохоронцями елементарних правил особистої безпеки, здійснення занадто ризикових дій, невжиття відповідних заходів (наприклад, неодягання кайданок затриманому, коли цього вимагають обставини, втрата пильності під час спілкування із порушником).

До погроз або насильства щодо працівника правоохоронного органу у певних випадках призводить неправомірна поведінка жертви, що полягає у вчиненні нею правопорушення – перевищення влади, вимагання неправомірної вигоди, перебування у стані алкогольного сп'яніння під час виконання службових обов'язків, їх невиконання або неналежне виконання тощо.

Приводом до вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України, у певних випадках стає асоціальна (аморальна) поведінка правоохоронців, що полягає в приниженні та ображанні громадян, зневажливому ставленні до них, надмірному прояві агресії тощо.

Неправомірну й асоціальну (аморальну) поведінку правоохоронців можна назвати провокаційною, оскільки ці типи поведінки провокують осіб на вчинення злочину, передбаченого ст. 345 КК України.

У діяльності правоохоронців зазначені види поведінки можуть перетинатися, тобто існувати у, так би мовити, змішаному вигляді. На практиці трапляються прояви як окремих видів такої віктимної поведінки, так і їх поєднання. Поєднуватися можуть, наприклад, асоціальна (аморальна) та неправомірна¹ або суспільно корисна (правомірна, позитивна) та необачна (легковажна)² поведінки жертви.

Кожен із зазначених видів поведінки має певні характеристики, пов'язані з особливостями як правоохоронного органу, так і його підрозділу та окремої посади правоохоронця.

Зазначені види поведінки можуть стати підґрунтям розробки типології жертв досліджуваних злочинів. З огляду на зазначене,

¹ Наприклад, правоохоронець спочатку поводиться аморально, а потім переходить до вчинення кримінального правопорушення щодо громадянина, у результаті чого останній чи його колеги погрожують правоохоронцю чи завдають йому тілесних ушкоджень.

² Наприклад, правоохоронець намагається припинити правопорушення чи затримати особу, яка його вчинила, однак виявляє неувважність, не дотримується необхідних заходів безпеки, внаслідок чого правопорушник завдає йому фізичного насильства.

потерпілих правоохоронців можна поділити на: 1) осіб, у діях яких наявна суспільно корисна (правомірна, позитивна) поведінка; 2) необачних (легковажних); 3) осіб, які діяли неправомірно; 4) осіб з асоціальною (аморальною) поведінкою.

Теоретичне значення типології жертв злочинів полягає у визначенні ролі жертви злочину в механізмі злочинної поведінки, а також природи причин й умов, що сприяють виникненню та збільшенню рівня віктимності. Потребують відповіді питання, чому деякі люди частіше стають жертвами злочинів, ніж інші, і яку роль відіграють взаємини між жертвою та злочинцем у генезисі кримінологічних механізмів. У практичній діяльності типологія жертв злочинів необхідна для розробки та впровадження заходів протидії віктимізації, спрямованих на потенційних жертв злочинів, а також для захисту від вторинної віктимізації реальних жертв злочинів (Lutsenko, 2021, p. 198).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній: 1) схарактеризовано потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 КК України, за ознаками статі, віку, громадянства, сімейного стану, відомостями про взаємини з кримінальним правопорушником, про службу, посаду, обов'язки; 2) визначено категорії правоохоронців, які стають жертвами погроз або насильства; 3) розкрито позитивні та негативні ознаки та риси цих осіб; 4) розроблено класифікацію потерпілих правоохоронців за видом їх поведінки, що передувала кримінально противним посяганням на них у формі погроз або насильства.

Висновки

1. Серед правоохоронців, які стали потерпілими від погроз або насильства, переважають особи чоловічої статі молодого віку (від 25-ти до 45 років) з невеликим стажем роботи. У більшості випадків потерпілий правоохоронець та особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 345 КК України, між собою не знайомі.

2. Рівень віктимності серед працівників правоохоронних органів залежить від виду правоохоронного органу та категорії працівників (їх належності до певної служби). За результатами вивчення судової практики встановлено, що злочини, передбачені ст. 345 КК України, найчастіше вчиняють стосовно поліцейських, значно рідше – щодо працівників інших правоохоронних органів (прикордонної служби, органів й установ виконання покарань, органів державної лісової охорони тощо). Найбільша кількість жертв характерна для служби патрульної поліції. Рідше потерпілими стають слідчі, оперативні працівники,

дільничні офіцери поліції, інспектори сектору ювенальної превенції, працівники інших служб.

3. Ознаки та риси потерпілих від злочинів, передбачених ст. 345 КК України, умовно можна поділити на позитивні (ті, якими повинен володіти правоохоронець) та негативні (ті, які повинні бути в нього відсутні). На практиці переважають негативні ознаки та риси, які можна поділити на такі групи: 1) негативні риси характеру; 2) відсутність необхідного рівня знань, вмінь і навичок; 3) зневіра в ефективному захисті працівників правоохоронних органів; 4) стан (алкогольного сп'яніння або перевтоми); 5) низький рівень доходу, низький рівень життя та матеріального забезпечення; 6) регіональний менталітет, світогляд, сформований у певній місцевості роками щодо терпимості до загальноприйнятого негативного ставлення та відповідної реакції на будь-які дії правоохоронця, у зв'язку з несприйняттям/ігноруванням інституту державного управління як такого.

4. У значній частині випадків певні віктимологічні особливості працівників правоохоронних органів мають важливе значення у детермінації погроз або насильства щодо них, оскільки

провокують такі суспільно небезпечні діяння, полегшують їх вчинення. Однак не завжди певні риси характеру правоохоронця, його соціальний статус, демографічні ознаки, інші особливості перебувають у прямому чи непрямому причинному зв'язку з учиненням злочину, передбаченого ст. 345 КК України. Тобто потерпілим може стати й ідеальний з погляду віктимологічної профілактики правоохоронець (наприклад, добре підготовлений поліцейський, який діє правомірно на високому професійному рівні). Тому не слід ідеалізувати віктимологічний напрям запобігання погрозам або насильству щодо працівників правоохоронних органів, хоча, безумовно, він має важливе, а в певних випадках, і вирішальне значення в недопущенні цих кримінально протиправних діянь.

5. Потерпілих правоохоронців можна поділити на: 1) осіб, у діях яких наявна суспільно корисна (правомірна, позитивна) поведінка; 2) необачних (легковажних); 3) осіб, які діяли неправомірно; 4) осіб з асоціальною (аморальною) поведінкою.

REFERENCES

- Dietochka, A.Yu. (2021). Do kharakterystyky zavdan derzhavnoi sluzhby pravookhoronnoho kharakteru [To the characteristic of tasks of public service of law enforcement character]. *Yurydychna nauka, Legal science*, 2(104), 123-129. doi: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.15 [in Ukrainian].
- Gamidov, R.T. (2010). Primenenie nasiliia v otnoshenii predstavitelia vlasti: ugovovno pravovoe i kriminologicheskoe issledovanie na primere respubliky Dagestan [Application of violence against a government official: criminal law and criminological research (on the example of the Republic of Dagestan)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Korolev, V.V. (2005). Kriminologicheskaiia kharakteristika i preduprezhdenie poshiagatelstv na znizn sotrudnikov pravookhranitelnykh organov [Criminological characteristics and prevention of encroachments on the life of law enforcement officers]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- Kyrbiatiev, O. (2019). Profesiina deformatsiia osobystosti pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu yak prychyna nenalezhnogo vykonannia svoikh oboviazkiv [Professional deformation of the identity of a law enforcement officer as a reason for improper performance of their duties]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 4, 204-210. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.992> [in Ukrainian].
- Lutsenko, I.H. (2021). *Typolohizatsiia zhertv zlochyniv: kryminolohichniy analiz [Typology of victims of crimes: criminological analysis]*. Czestochowa, Republic of Poland: Baltija Publishing. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-074-2-51> [in Ukrainian].
- Makotchenko, L.M. (2019). Determinatsiia perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu [Determination of excess of power or official authority by a law enforcement officer]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 162-166. doi: 10.31733 / 2078-3566-2019-2-162-166 [in Ukrainian].
- Mokhovoy, M.B. (2004). Kriminologicheskaiia kharakteristika i preduprezhdenie prestupleniy poshiagaiushchikh na predstaviteley vlasti [Criminological characteristics and prevention of crimes encroaching on government officials]. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
- Plekan, V. (2021). Osoblyvosti ta prychyny vynykennia koruptsii v pravookhoronnykh orhanakh Ukrainy [Features and causes of corruption in law enforcement agencies of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 4, 231-238. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.36> [in Ukrainian].
- Sokurenko, V.V., & Bandurka, O.M. (et al.). (2021). *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia [Great Ukrainian criminological encyclopedia]*. (Vols. 1-2)., O.M. Litvinov (Ed.). Kharkiv: Fakt [in Ukrainian].
- Ustrytska, N.I. (2019). Kryminalno-pravova kharakterystyka poterpylykh vid zlochynu, peredbachenoho st. 347 KK Ukrainy [Criminal-legal characteristics of victims of a crime under Art. 347 of the Criminal Code of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 5, 355-357. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.91> [in Ukrainian].

- Vozniuk, A.A. (2016). Kontseptualni zasady zapobihannia suspilno nebezpechnym dianniam [Conceptual principles of prevention of socially dangerous acts]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(99), 156-165 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A., & Kuzmichova-Kyslenko, Ye.V. (2017). Problemy vstanovlennia poterpiloho vid porushennia pravyl bezpeky dorozhnogo rukhu chy ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy [Problems of identification of the victim from violation of rules of traffic safety or operation of transport by the persons driving vehicles]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(104), 210-218 [in Ukrainian].
- Vyrok Novopkovskoho raionnoho sudu Luhanskoï oblasti vid 13 sich. 2021 r. u spravi No. 417/5504/18 [The verdict of the Novopkovsky district court of the Luhansk region from January 13, 2021 in the case No. 417/5504/18]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94159025> [in Ukrainian].
- Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoï oblasti vid 26 sich. 2021 r. u spravi No. 127/18389/20 [The verdict of the Vinnytsia City Court of the Vinnytsia region of January 26, 2021 in the case No. 127/18389/20]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94401920> [in Ukrainian].
- Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kryvoho Rohu vid 15 liut. 2021 r. u spravi No. 212/8903/20 [The verdict of the Zhovtnevy District Court of Kryvyi Rih of February 15, 2021 in the case of No. 212/8903/20]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94152537> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Деточка А. Ю. До характеристики завдань державної служби правоохоронного характеру. *Юридична наука*. 2021. № 2 (104). С. 123–129. doi: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.15.
- Гамидов Р. Т. Применение насилия в отношении представителя власти: уголовно-правовое и криминологическое исследование (на примере Республики Дагестан) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2010. 30 с.
- Королев В. В. Криминологическая характеристика и предупреждение посягательств на жизнь сотрудников правоохранительных органов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2005. 204 с.
- Кирбят'єв О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. 2019. № 4 С. 204–210. doi: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i4.992>.
- Луценко І. Г. Типологізація жертв злочинів: криминологічний аналіз. Czestochowa, Republic of Poland : Baltija Publishing, 2021. С. 197–201. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-074-2-51>.
- Макотченко Л. М. Детермінація перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 162–166. doi: 10.31733/2078-3566-2019-2-162-166.
- Моховой М. Б. Криминологическая характеристика и предупреждение преступлений, посягающих на представителей власти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2004. 230 с.
- Плекан В. Особливості та причини виникнення корупції в правоохоронних органах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 231–238. doi: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.36>.
- Велика українська криминологічна енциклопедія : у 2 т. / [редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (сівголова) та ін.] ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 1 : А-Л. 853 с.
- Устрицька Н. І. Кримінально-правова характеристика потерпілих від злочину, передбаченого ст. 347 КК України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 355–357. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.91>.
- Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156–165.
- Вознюк А. А., Кузьмичова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
- Вирок Новопковського районного суду Луганської області від 13 січ. 2021 р. у справі № 417/5504/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94159025>.
- Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 26 січ. 2021 р. у справі № 127/18389/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review94401920>.
- Вирок Жовтневого районного суд м. Кривого Рогу від 15 лют. 2021 р. у справі № 212/8903/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94152537>.

Стаття надійшла до редколегії 22.02.2021

Belenok V. – Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8214-0522>

Criminological Characteristics of Victims of Threats or Violence against a Law Enforcement Officer

The **purpose** of the article is to summarize the criminological features of victims of threats or violence against a law enforcement officer on the basis of the available empirical basis, as well as research by scientists. The article uses a set of scientific **methods**, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study are the works of Ukrainian and foreign scientists, the provisions of the Criminal Code of Ukraine, as well as the practice of its application. The **scientific novelty** of the article is that it: 1) describes the victims of crimes under Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine, on the grounds of sex, age, citizenship, marital status, information about the relationship with the criminal offender, the service, position, responsibilities; 2) the categories of law enforcement officers who become victims of threats or violence are determined; 3) positive and negative signs and traits of these persons are revealed; 4) the classification of the victims of militiamen on a kind of their behavior which preceded criminally disgusting encroachment on them in the form of threats or violence is developed. **Conclusions.** According to the results of the study, the following conclusions were drawn: 1) among law enforcement officers who have become victims of threats or violence, males, young people (25 to 45 years) with little work experience predominate; 2) crimes under Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine, most often committed against police officers, much less often - against employees of other law enforcement agencies (border service, bodies and institutions of execution of punishments, state forest protection bodies, etc.); 3) the largest number of victims is typical for the patrol police service (less often the victims are investigators, operatives, district police officers, inspectors of the juvenile prevention sector, employees of other services); 3) negative signs and features of victims of crimes under Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine, which prevail in practice can be divided into the following groups: a) negative character traits; b) lack of the required level of knowledge, skills and abilities; c) disbelief in the effective protection of law enforcement officers; d) condition (alcohol intoxication or fatigue); e) regional mentality, worldview, formed in a certain area; f) low level of income, low standard of living and material security; 4) not always certain features of character of the militiaman, his social status, demographic signs, other features are in direct or indirect causal connection with commission of the crime provided by Art. 345 of the Criminal Code of Ukraine; 5) victims of law enforcement can be divided into: a) persons whose actions are socially useful (lawful, positive); b) reckless (reckless); c) persons who acted illegally; d) persons with antisocial (immoral) behavior.

Keywords: threat; violence; law enforcement officer; victim; victim of crime; victimhood; victimology.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 343.85:351.74

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.68>

Вознюк А. А. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>;

Грига М. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>;

Дуда А. В. – кандидат юридичних наук, викладач циклу загальних та кримінально-правових дисциплін Київського центру первинної професійної підготовки «Академія поліції» навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7745-6829>

Порядок проникнення до житла або іншого володіння особи: актуальні проблеми теорії та практики

Метою статті є аналіз проблемних питань кримінального процесуального порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи та формування на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного законодавства і практики його застосування. **Методологія.** У статті використано комплекс наукових методів, а саме: термінологічний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці українських та іноземних учених, положення Кримінального процесуального кодексу України, а також практика його застосування. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній: 1) висвітлено особливості передбачених у Кримінальному процесуальному кодексі України порядків проникнення до житла чи іншого володіння особи (за добровільною згодою особи, яка ними володіє чи користується; на підставі ухвали слідчого судді; без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення до житла чи іншого володіння особи); 2) сформульовано рекомендації щодо їх застосування на практиці, а також визначено напрямки вдосконалення. За результатами дослідження сформульовано комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення положень КПК України, що регламентують порядки проникнення до житла або іншого володіння особи, і практики їх застосування, зокрема: 1) сформульовано рекомендації щодо одержання та процесуального оформлення добровільної згоди на таке проникнення; 2) встановлено, що проникнення за добровільною згодою можливе під час затримання уповноваженою службовою особою та огляду місця події; 3) аргументовано, що визнання протоколу огляду місця події, проведеного за наявності добровільної згоди судом, відповідних положень КПК України (така ситуація є сприятливим середовищем для реалізації корупційних практик); 4) визнано необґрунтованою позицію Верховного Суду, відповідно до якої, якщо слідчий суддя видає ухвалу про надання певному слідчому дозволу на проведення обшуку, то обшук має проводити лише цей слідчий, який не має права доручати проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії оперативним працівникам; 5) запропоновано розширити перелік невідкладних випадків для проведення огляду чи обшуку в житлі або іншому володінні особи або ж чітко регламентувати в КПК України можливість проведення огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи за наявності добровільної згоди власника чи користувача та без подальшого звернення до суду за одержанням відповідної ухвали; 6) висловлено пропозицію стосовно доповнення КПК України положеннями, які надади б можливість проведення не лише огляду та обшуку, а й інших слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи (наприклад, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи).

Ключові слова: проникнення до житла або іншого володіння особи; обшук; огляд; затримання особи; слідчі (розшукові) дії; слідчий.

Вступ

Виконання такого завдання кримінального провадження, як охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників, неможливе без дотримання загальних засад кримінального провадження, які є гарантією здійснення законного правосуддя. Однією з таких засад є недоторкан-

ність житла чи іншого володіння особи: «не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України» (ч. 1 ст. 13 КПК України). Ця засада впливає зі ст. 30 Конституції України, у якій зазначено, що «кожному гарантується недоторканність

житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку».

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а також здійснення заходів щодо припинення та подальшого реагування на такі делікти в правоохоронців доволі часто постає потреба у втручанні у права й свободи людини та громадянина, зокрема шляхом проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення огляду, обшуку, затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Працівники правоохоронних органів, здійснюючи проникнення, повинні обов'язково дотримуватися встановлених законодавством вимог, інакше докази, одержані в такий спосіб, може бути визнано недопустимими, а особа, що вчинила кримінальне правопорушення, уникне кримінальної відповідальності. Натомість правоохоронців може бути притягнуто до відповідальності.

У зв'язку із цим є потреба в забезпеченні оптимального балансу приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи. Однак на практиці такого балансу не завжди вдається досягти, зокрема через надмірно ускладнений порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, суперечливий характер окремих положень КПК України, що його регламентують, а також неоднозначне тлумачення відповідних кримінальних процесуальних норм. Унаслідок цього правоохоронці стають заручниками ситуації: з одного боку, необхідність виконання своїх повноважень щодо протидії кримінальним правопорушенням, а з другого – не цілком зрозумілими є правила проникнення, які кожен суб'єкт (слідчий, прокурор, суддя, захисник) може тлумачити по-різному. Певну ясність у цю ситуацію вносять рішення Верховного Суду, однак і вони не надають можливості сформулювати усталену судову практику щодо проникнення до житла чи іншого володіння особи, а в певних випадках суперечать буквальному тлумаченню положень КПК України. Тож іноді намагання максимально оперативно реагувати на вчинене кримінальне правопорушення спонукає суб'єктів правозастосування до тлумачення приписів КПК України, які регламентують порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, на свою користь або ж узагалі до їх ігнорування.

Проблеми кримінального процесуального регулювання підстав і порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи неодноразово досліджували вчені, зокрема: О. М. Атаманов, В. І. Галаган, В. Ю. Калугін, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, О. П. Кучинська, В. В. Породько, С. М. Тарасюк, В. А. Ташматов, Л. Д. Удалова, С. С. Чернявський та ін. Попри це, чимало проблем у цій сфері залишилися нерозв'язаними. З огляду на зазначене, актуальним є дослідження питань кримінальних процесуальних підстав і порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз проблемних питань кримінального процесуального порядку проникнення до житла або іншого володіння особи й формування на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу

Проникненням правоохоронців до житла чи іншого володіння особи слід вважати вхід до цих об'єктів. У контексті застосування положень КПК України проникнення стосується здебільшого проведення слідчих (розшукових) дій – огляду й обшуку, а також затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Водночас проникнення до житла чи іншого володіння може бути не пов'язаним із проведенням певних кримінальних процесуальних дій (наприклад, для отримання певної інформації, складання протоколу про адміністративне правопорушення, надання допомоги громадянам тощо).

Для проникнення до житла чи іншого володіння особи в КПК України передбачено три способи (порядки):

- 1) за добровільною згодою особи, яка ними володіє чи користується (*добровільний поза-судовий*);
- 2) на підставі ухвали слідчого судді (*судовий*);
- 3) без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення до житла чи іншого володіння особи (*невідкладний*).

1. *Проникнення до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою особи, яка ними володіє чи користується.* Відповідно до цього порядку перед проникненням працівник правоохоронного органу звертається до особи, яка володіє (користується) житлом чи іншим володінням, за отриманням згоди (дозволу) на проникнення і подальше вчинення певних процесуальних дій.

Добровільна згода на проникнення. Право на проведення таких дій виникає лише після

одержання згоди особи, яка володіє житлом чи іншим володінням особи. У законодавстві не визначено, у якій формі має бути одержано цю згоду (усній чи письмовій). У випадку виїзду за викликом патрульної поліції можливе проникнення до житла чи іншого володіння особи для надання допомоги, одержання необхідної інформації, складання протоколу про адміністративне правопорушення. У таких випадках добровільну згоду в письмовій формі здебільшого не беруть. Однак для проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій згоду має бути зафіксовано в письмовій формі. Її оформляє власноручно власник (користувач) у письмовій формі, вона є доказом його добровільного волевиявлення. Власноручне написання такої згоди фіксує ту обставину, що людина з власної волі надає дозвіл на вчинення певних дій у її житлі чи іншому володінні. Дозвіл оформляють у довільній формі, зокрема у вигляді згоди/заяви на ім'я керівника певного органу чи підрозділу правоохоронного органу з обов'язковим зазначенням дати складання цього документа, відомостей про власника (користувача), виду житла чи іншого володіння, точної адреси або місця розташування. Бажано зазначати в ньому і точний час надання такої згоди. Це дасть змогу надалі оцінити правомірність дій правоохоронців й уникнути певних складнощів (наприклад, якщо власник (користувач) не надасть добровільної згоди під час досудового слідства, судового розгляду).

У судовій практиці сформульовано певні рекомендації стосовно добровільності згоди:

1) не свідчить про добровільну згоду на проникнення до житла та проведення огляду відсутність заперечень з боку особи щодо проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 569/3708/15-k);

2) той факт, що особа спочатку надає добровільний дозвіл на проникнення та проведення огляду, а надалі в суді першої інстанції заперечує це, не дає підстав констатувати відсутність добровільної згоди власника ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 199/7005/18);

3) для з'ясування допустимості доказів, отриманих під час огляду в житлі чи іншому володінні особи, якщо наявність та/або добровільність згоди володільця ставиться стороною під сумнів, суд має керуватися сукупністю всіх обставин, що супроводжували цю слідчу дію, ураховуючи, але не обмежуючись наявністю письмового підтвердження такої згоди ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 159/451/16-k);

4) не можна стверджувати про надання добровільної та інформованої згоди на огляд житла, якщо особа її надавала після того, як була затримана, їй не було роз'яснено її права як підозрюваного, не було забезпечено правової

допомоги ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 266/4000/14-k; "Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 159/451/16-k);

5) виклик поліції та повідомлення інших осіб про вчинення злочину на території домоволодіння особи свідчить про добровільну згоду на проникнення до домоволодіння та виключає визнання отриманих доказів недопустимими з підстави відсутності такої згоди¹.

До яких процесуальних дій можна застосувати проникнення за добровільною згодою?
До обшуку цей порядок не застосовують, оскільки в ч. 2 ст. 234 КПК України безпосередньо зазначено, що його проводять на підставі ухвали слідчого судді. Не викликає особливих заперечень і використання добровільного порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи під час затримання уповноваженою службовою особою (Vozniuk et al., 2019). Водночас найдискусійнішим є питання про проведення за добровільною згодою огляду в житлі чи іншому володінні особи. Відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України, такий огляд здійснюють згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Натомість одним із правил обшуку є проведення його на підставі ухвали слідчого судді, якщо немає невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України. Тому й огляд житла чи іншого володіння особи мають проводити на підставі ухвали слідчого судді, якщо, звісно, немає підстав для проведення його в

¹ Наприклад, обвинувачений Особа_2 повідомив про подію сільського голову Особа_5 та свого сусіда Особа_8. Він був ініціатором того, щоб викликати швидку допомогу та правоохоронців, а тому, згідно з ч. 1 ст. 233 КПК України, це розцінюють як його добровільну згоду на проникнення до домоволодіння ("Postanova Kasatsiinoho", 2018, No. 399/273/16-k).

В іншому випадку суд зазначав, що якщо потерпілий викликає правоохоронців для розслідування злочину, вчиненого в межах його володіння, виникає обґрунтована презумпція того, що потерпілий погоджується і з тим, що місце події буде оглянуто, принаймні для того, щоб пересвідчитися, що злочинна подія справді відбулася. У цій справі дії потерпілого свідчили про його зацікавленість у розслідуванні вчиненого проти нього злочину та про намір сприяти правоохоронним органам у цьому. Обставини огляду й будь-які інші відомості в матеріалах провадження не свідчать про його відмову надати доступ до автомобіля, у якому відбулися події, що спонукали його викликати правоохоронців. Також і під час досудового розслідування та розгляду справи в судах першої, апеляційної чи касаційної інстанцій жодних скарг на те, що огляд його автомобіля було проведено всупереч його волі, потерпілий не заявляв. За таких обставин сукупність дій потерпілого свідчить про його згоду на огляд автомобіля, і сторона захисту не надала будь-яких доказів, які ставили б під сумнів добровільність цієї згоди ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 159/451/16-k).

невідкладних випадках¹. В окремих випадках такий огляд не можна провести навіть на підставі ухвали слідчого судді. Наприклад, огляд житла чи іншого володіння, що є місцем події, якщо його слід провести в невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Таких висновків можна дійти на підставі буквального й системного тлумачення кримінальних процесуальних норм.

З огляду на зазначене, закономірно, що в разі проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи за її добровільною згодою без ухвали слідчого судді та за умови відсутності невідкладних випадків суб'єкти правозастосування по-різному тлумачать КПК України: в одних випадках вважають такий огляд законним, в інших – ні².

¹ Таку позицію поділяють деякі вчені. Наприклад, С. В. Давиденко, Д. О. Мавдрик зазначають, що «за загальним правилом, встановленим у ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд та обшук житла чи іншого володіння особи здійснюються на підставі ухвали слідчого судді» (Davidenko, & Mavdryk, 2021, p. 56). У зв'язку із цим не цілком зрозуміло, чому огляд житла чи іншого володіння особи, яке є місцем події, не визнають оглядом житла чи іншого володіння особи й не застосовують правила обшуку житла чи іншого володіння особи. Якщо не використовувати цей спосіб, то не очевидно, як мають учиняти практики.

² Цікаві аргументи висловив Верховний Суд щодо співвідношення понять «огляд місця події» та «огляд житла чи іншого володіння особи».

Сторона обвинувачення наполягає на тому, що «огляд місця події» відрізняється від «огляду житла чи іншого володіння особи», а тому проведення огляду місця події не вимагає дотримання вимог ст. 233, 234 і 237 КПК України. Відмінність цих слідчих дій випливає, зокрема, з частини третьої ст. 214 КПК України, відповідно до якої огляд місця події можуть проводити до внесення відомостей до ЄРДР і вимагає лише негайного внесення відомостей до ЄРДР після його завершення, а для огляду житла чи іншого володіння особи необхідно дотримуватися певних умов, передбачених ст. 233, 234, 237 КПК України, що неможливо до внесення відомостей до ЄРДР.

Позиція сторони обвинувачення зводиться до того, що огляд місця події може відбуватися в порядку, який не тільки не потребує попереднього судового рішення, а й звернення до суду постфактум. Однак це тлумачення суперечить ст. 30 Конституції України й ст. 13 КПК України, які, навіть дозволяючи невідкладне проникнення в певних випадках, не звільняють від подальшого судового контролю для перевірки виправданості проникнення без попереднього судового рішення.

Крім того, огляд місця є елементом розслідування в більшості випадків, коли в правоохоронного органу з'являється інформація про вчинений злочин. І якщо прийняти позицію, висловлену стороною обвинувачення, це означало б, що потреба в розслідуванні завжди виправдовує проникнення до житла чи іншого володіння особи без будь-якого судового контролю. Однак ст. 30 Конституції України спрямована на запобігання ситуації,

Попри такі істотні вади кримінального процесуального порядку проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи, на практиці серед слідчих, прокурорів і суддів допустимим визнається проведення за добровільною згодою в таких місцях огляду місця події. Однак не завжди. Цей спосіб проникнення до житла чи іншого володіння особи застосовують здебільшого у випадку звернення власника (користувача) житла чи іншого володіння особи, а також інших осіб до правоохоронців у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення та виникненням необхідності в проведенні огляду місця події. Добровільний порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, зважаючи на буквальне тлумачення ч. 1 ст. 233 КПК України, не потребує дозволу суду, оскільки в цій частині статті використано сполучник «або», що свідчить про альтернативність відповідних варіантів. Попри це, слідчі в певних випадках (зокрема за наявності «рекомендації» прокурора) звертаються до суду з клопотанням про дозвіл на проведення огляду.

Ураховуючи зазначене вище, слідчі часто йдуть на ризик і проводять огляд житла чи іншого володіння особи за наявності її добровільної згоди без ухвали слідчого судді й за відсутності невідкладних випадків. Однак наявність добровільної згоди особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, не є безумовною підставою для задоволення клопотання слідчого (прокурора) про надання дозволу на проведення огляду й не впливає на рішення слідчого судді. Намагаючись легалізувати одержані докази, слідчі звертаються з

коли будь-яка правомірна мета діяльності держави може виправдати втручання в право особи на житло. З огляду на мету цього конституційного положення, жодне законодавство не можна тлумачити так, щоб взагалі звільнити державний орган від судового контролю за правомірністю проникнення до житла чи іншого володіння особи.

На підставі викладеного Суд дійшов висновку, що, якщо подія, з приводу якої проводять огляд, відбулася в житлі чи іншому володінні особи, на проведення такого огляду місця події поширюються вимоги, передбачені ст. 30 Конституції та відповідними положеннями ст. 13, 233, 234 та 237 КПК України.

Посилання прокурора на той факт, що огляд місця події може відбуватися в невідкладних випадках до внесення відомостей в ЄРДР, а звернення до суду можливе лише після такого внесення, не змінює цього висновку. Суд не вбачає жодних логічних суперечностей у цих нормах або практичних складнощів у виконанні вимог негайно після огляду місця події внести відомості в ЄРДР і невідкладно звернутися до слідчого судді, якщо такий огляд було проведено в житлі чи іншому володінні особи без попереднього дозволу суду ("Postanova Kasatsiynoho", 2019, No. 159/451/16-k). До Суду, який не вбачає в цьому жодних практичних складнощів, постає одне логічне питання: який сенс слідчому звертатися до слідчого судді у випадку відсутності невідкладних випадків?

клопотанням до слідчого судді за отриманням відповідної ухвали. Унаслідок такого отримання ухвали всі докази, зібрані під час слідчої (розшукової) дії є допустимими, а отже, їх долучають до доказової бази (зібраних доказів, на підставі яких приймають законне рішення в кримінальному провадженні), а дії слідчого визнають законними. Тобто втручання в права та свободи людини й громадянина відбулося без порушень законодавства.

Водночас така легалізація відповідно до закону можлива лише за наявності невідкладних випадків для проведення огляду, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України. Тому в разі відсутності невідкладних випадків слідчі одержують відмову в задоволенні клопотання про проведення огляду. Наприклад, слідчий за добровільною згодою власниці житла провів огляд будинку, під час якого виявлено та вилучено певні речі, які надалі визнано речовим доказом і приєднано до кримінального провадження. Після цього слідчий звернувся до суду з клопотанням про надання ухвали на проведення огляду за ч. 3 ст. 233 КПК України, однак не зазначив про наявність невідкладних випадків, передбачених цією кримінальною процесуальною нормою. На думку суду, зазначені в клопотанні підстави як «необхідність отримання допустимих доказів та невідкладної слідчої дії, з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення цього кримінального правопорушення, отримання та вилучення предметів, які використовують у злочинній діяльності, наявності ризику знищення чи приховування речей, які використовували злочинній діяльності» не є законною підставою для проникнення до житла чи іншого володіння особи, передбаченою ч. 3 ст. 233 КПК України. Тому суд відмовив у задоволенні клопотання слідчого ("Ukhvala Desnianskoho", 2020).

Тому в разі проведення огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи за її добровільною згодою або без такої, якщо відсутні невідкладні випадки, суб'єкти правозастосування по-різному тлумачать КПК України:

1) захисники в апеляційних і касаційних скаргах часто посилаються на те, що огляд місця події в житлі чи іншому володінні особи за добровільною згодою та без подальшої легалізації (звернення до слідчого судді за ухвалою) є незаконним;

2) прокурори «рекомендують» слідчому, який провів такий огляд за добровільною згодою особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, здійснити подальшу легалізацію;

3) судді, в одних випадках, підтримують слідчих з їх легалізацією, а в інших – захисників з їхніми скаргами. Натомість Верховний Суд змушений усіляко обґрунтовувати допустимість

проведення огляду місця події за добровільною згодою без подальшої легалізації.

Приклад 1. Суд першої інстанції, обґрунтовуючи допустимість протоколу огляду місця події, зазначив, що проведення такого огляду відбувалося з огляду на нагальність у розкритті злочину та можливості заподіяння шкоди особі, яка повідомила про тяжкий злочин. Крім того, свідки повідомили, що до приміщення квартири їх запросив засуджений Особа_1, який був присутній під час огляду. Апеляційний суд погоджується з висновком суду першої інстанції та акцентує на тому, що під час вирішення питання про допустимість доказів, отриманих у процесі огляду місця події, ураховують те, що в кожному конкретному випадку є можливість зрештою втратити таку нагоду та своєчасно не зафіксувати сліди злочину, тому колегія суддів дійшла правильного висновку, що ухвала слідчого судді під час отримання дозволу на огляд помешкання засудженого Особа_1 в цьому випадку була непотрібною ("Postanova Kasatsiinoho", 2018, No. 541/655/15-k).

Приклад 2. Верховний Суд дійшов висновку, що суди правильно встановили: підставою для проведення огляду місця події (житла) стало повідомлення про смерть Особа_2. З метою перевірки такої інформації та з'ясування події, що відбулася, було здійснено огляд житлового будинку, у процесі якого виявлено труп потерпілої з ознаками насильницької смерті. Місцем виявлення трупа завжди вважають місцем події незалежно від того, де настала смерть певної людини. Отже, зазначена слідча дія була невідкладною, її здійснювали з метою перевірки отриманої інформації, вона не потребувала попереднього дозволу суду, про що слушно зазначено в судових рішеннях ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 518/203/17).

На практиці поширеними є ситуації, коли правоохоронці, намагаючись здійснити ефективне розкриття та розслідування кримінального правопорушення, замість огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи фактично проводять обшук. Необхідність у проведенні обшуку може постати з початку проведення слідчої (розшукової) дії або ж виникнути під час її проведення. У таких ситуаціях обшук маскують під огляд місця події. У такому випадку огляду місця події слід легалізувати (узаконити) шляхом звернення з клопотанням до слідчого судді за ухвалою про дозвіл на огляд. До такого огляду добровільний порядок не застосовують. Огляд місця події фактично в таких випадках перетворюється на обшук у невідкладних випадках, однак назву свою слідча (розшукова) дія не змінює.

Верховний Суд неодноразово визнавав неприпустимість проведення обшуку під виглядом огляду місця події, оскільки так нівелюються

вимоги судового контролю, передбачені ст. 233, ч. 2 ст. 234 КПК України.

Зазначене обумовлено тим, що огляд місця події та обшук – схожі слідчі (розшукові) дії.

У контексті розмежування огляду й обшуку цікавим є рішення, у якому зазначено, що огляд житла не мав характеру обшуку, оскільки виявлені речі відкрито знаходилися на підлозі під столом у спальній кімнаті ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 521/13711/15-k). Під час огляду, на відміну від обшуку, не можуть застосовувати активні примусові пошукові дії (Luchko, 2020, 119). Наприклад, Верховний Суд, оцінивши огляд місця події у домоволодінні Особа_3 (справа № 266/4000/14-k), зазначив, що під час цієї слідчої дії відкривали панелі, розміщені на стелі, оглядали вбудовані в стіну шафки й інші меблі, що є ознакою обшуку. Тому за обставин цієї справи проведений органами досудового розслідування огляд місця події фактично є обшуком ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 266/4000/14-k).

З огляду на те, що на практиці добровільний порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи не поширюється на обшук, робота слідчих у певних випадках паралізована. Вони не можуть проникнути до житла чи іншого володіння особи з метою обшуку за наявності добровільної згоди особи, яка володіє житлом або іншим володінням без ухвали слідчого судді або за відсутності невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення.

2. Проникнення до житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді. Його здійснюють переважно тоді, коли відповідна особа не надає добровільну згоду на проникнення або є висока ймовірність того, що не надасть, а також коли немає підстави для проникнення до житла в невідкладних випадках, або коли слідча (розшукова) дія повинна чи може бути проведена на підставі ухвали слідчого судді, незалежно від згоди власника на її проведення в його житлі чи іншому володінні (обшук, огляд).

У такому випадку перед проникненням необхідно обов'язково отримати ухвали слідчого судді на проведення огляду чи обшуку житла або іншого володіння особи. Для отримання такої ухвали слідчий (дізнавач) за погодженням із прокурором або прокурор складає клопотання про проведення огляду чи обшуку. У клопотанні обґрунтовує необхідність проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів й інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з

Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання (ст. 234 КПК України).

Якщо необхідно провести невідкладний обшук і дозволяють обставини, слідчий може винести постанову про його проведення в порядку, передбаченому ст. 100, 233 КПК України. У такій постанові обов'язково зазначають мету обшуку й невідкладний випадок, що спонукав до проведення цієї слідчої (розшукової) дії без ухвали слідчого судді. Таку постанову пред'являють особі, у приміщенні чи володінні якої мають проводити обшук. Після проведення обшуку складають протокол і готують клопотання про його легалізацію.

У тому випадку, коли отримано ухвалу слідчого судді на проведення огляду місця події, однак на місці події постає необхідність у проведенні обшуку слідчий має після його проведення підготувати клопотання та отримати ухвалу на проведення обшуку, для легалізації (узаконолення) таких дій, що пов'язані з проникненням до житла чи іншого володіння особи. У клопотанні слідчий повинен обов'язково зазначити, який невідкладний випадок спонукав його до проведення слідчої (розшукової) дії в такий спосіб.

Водночас, якщо огляд певного володіння особи не пов'язаний з проникненням до нього, то не потрібно ні ухвали слідчого судді, ні добровільної згоди цієї особи. Наприклад, як убачається з матеріалів кримінального провадження, зокрема протоколу огляду місця події (ДТП), слідчий провів огляд автомобілів, унаслідок якого було встановлено зовнішні пошкодження цих автомобілів. Під час огляду автомобілів з них нічого не вилучали. Зазначене свідчить, що метою цього огляду була фіксація слідів кримінального правопорушення шляхом візуального обстеження обох транспортних засобів як предметів, що зберегли на собі його сліди, без проникнення до них чи вилучення з цих автомобілів будь-яких предметів. За таких обставин зазначені огляди не мали ознак примусової слідчої дії, не були пов'язані з проникненням в інше володіння особи, не порушували недоторканості іншого володіння особи (у цьому випадку – транспортних засобів), а тому одержання ухвали слідчого судді, а також згоди власників транспортних засобів на їх проведення не було потрібно ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 734/3592/17).

На підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК України, можна також провести таку негласну слідчу (розшукову) дію, як обстежити публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи шляхом таємного проникнення в

них, зокрема з використанням технічних засобів (ст. 267 КПК України).

3. *Проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення.* Третій спосіб проникнення можливий за наявності невідкладних випадків, пов'язаних із:

1) врятуванням життя людей та майна (наприклад, у випадку підтвердженого факту захоплення заручників, позбавлення волі або викрадення людини, погрози вбивством, загрози знищення майна, яке може бути предметом, знаряддям чи засобом вчинення кримінального правопорушення тощо);

2) з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення (наприклад, переслідування злочинця, який щойно вчинив злочин (ст. 207–208 КПК України) або під час виконання ухвали про затримання особи з метою доставки її до суду для обрання міри запобіжного заходу (ст. 188 КПК України).

У випадку використання третього способу проникнення до житла чи іншого володіння особи, прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно¹, уже після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку або огляду, однак не інших процесуальних дій². Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи справді були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України (ч. 3 ст. 233 КПК України).

Спочатку складають протокол про проведення огляду чи обшуку, до якого надалі мають бути додані клопотання та ухвала про

¹ Невідкладно означає негайно, тобто одразу після проникнення та проведення у зв'язку з цим необхідних процесуальних дій. Слідчий одразу після складання, наприклад, протоколу огляду чи обшуку повинен підготувати відповідне клопотання та звернутися з ним до слідчого судді. На практиці підготовка такого клопотання потребує певного часу – від декількох годин до доби.

² Наприклад, клопотання про тимчасовий доступ до володіння особи, подане до суду після обшуку, проведеного без ухвали слідчого судді, не є виконанням обов'язку звернутися з клопотанням про проведення обшуку, що зумовлює недопустимість протоколу обшуку як доказу ("Postanova Kasatsiinoho", 2018, No. 623/4131/15-k).

дозвіл на проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Ці процесуальні документи додають до матеріалів кримінального провадження.

Однією з помилок, які призводять до неприйняття судом результатів обшуку як доказу в провадженні через недоліки й помилки в оформленні та складанні протоколу цієї слідчої дії, є відсутність вказівки на конкретні підстави, які надають право проведення обшуку без ухвали слідчого судді (відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України) (Нryha, 2020, p. 196).

Допустимість проникнення до житла в позасудовому порядку зумовлена його невідкладним характером, тобто умовою крайньої необхідності, за якою шкода, що відвертається, є більшою або співмірною шкоді, яка завдається проникненням. Якщо позитивного результату можна досягти іншим способом, не пов'язаним із застосуванням обмеження конституційного права людини, то реалізують останній (Porodko, 2020, p. 61-62).

Лише наявність встановлених і перевірених фактів, що вказують на невідкладність таких випадків, а також упевненість у тому, що, провівши відповідні процесуальні дії в певному житлі чи іншому володінні особи, безсумнівно буде отримано необхідний результат є сигналом до того, що можна починати невідкладний огляд чи обшук. *Наприклад, до чергової частини Шепетівського ВП ГУНП в Хмельницькій області надійшло повідомлення про те, що в приміщенні за адресою: АДРЕСА_4, виявлено зал для заняття гральним бізнесом, у якому функціонують ігрові автомати. На підставі ч. 3 ст. 233 КПК України, з метою збереження майна, яке є знаряддям, засобом і предметом злочину та яке могло бути знищене, слідчий, у провадженні якого знаходилося кримінальне провадження за фактом заняття гральним бізнесом, увійшов у приміщення за вказаною адресою, у якому виявлено комп'ютери, ігрові столи, гральні карти, грошові кошти й інше майно, за допомогою якого незаконно функціонував гральний бізнес, і провів огляд. Після цього слідчий звернувся до суду з клопотанням про проведення огляду в порядку здійснення обшуку на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України, яке було задоволене слідчим суддею ("Ukhvala Shepetivskoho", 2020).*

Однак досить часто трапляються випадки, коли слідчі ігнорують зазначені вимоги, а тому після проведення огляду чи обшуку не можуть отримати ухвалу слідчого судді. Як результат – отримані докази визнають недопустимими, може йтися про притягнення винних до кримінальної відповідальності.

У цьому сенсі цілком справедливою видається думка В. В. Породька про те, що обов'язковим для здійснення проникнення до житла за відсутності судового рішення є формування та обґрунтування висновку, що саме

із цим житлом пов'язані загрози життю людей чи майну або що саме в ньому знаходиться особа, яку переслідують за підозрою у вчиненні злочину. У кожному випадку вчинення дій, пов'язаних із проникненням, така підстава має бути встановлена, обґрунтована й відображена в документах фіксації, якими в кримінальному провадженні є протокол обшуку (або огляду) та подальше клопотання до суду про його проведення (Porodko, 2020, p. 61).

Загалом на законодавчому рівні не надано чітких роз'яснень для визначення поняття «невідкладні випадки», про які йдеться у ч. 3 ст. 233 КПК України.

Один із невідкладних випадків пов'язаний із врятуванням майна. Його тлумачення на практиці є неоднозначним. В одному випадку слідчий послався на необхідність «збереження майна, яке є знаряддям, засобом і предметом злочину та яке могло бути знищене», і його клопотання слідчий суддя задовольнив ("Ukhvala Shepetivskoho", 2020), а в другому випадку слідчий з-поміж іншого зазначив про «ризик знищення речей, які використовувались у злочинній діяльності» і в задоволенні такого клопотання було відмовлено ("Ukhvala Desnianskoho", 2020). У зв'язку із цим постає питання, чи охоплюється невідкладним випадком ризик знищення речей, які використовували в злочинній діяльності. Якщо врахувати факт, що особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, часто намагаються знищити речі, що були предметом, знаряддям чи засобом вчинення кримінально протиправного діяння і надалі можуть бути визнані речовими доказами, то така загроза безумовно є.

Ще один невідкладний випадок пов'язаний «з метою безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються в учиненні злочину». Сумнівною видається позиція О. М. Атаманова, відповідно до якої під час визначення мети для проникнення до житла чи іншого володіння особи у вигляді «з метою безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються в учиненні злочину», непоодинокими є факти ігнорування законодавчої вимоги щодо «безпосередності». Обшуки на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України проводять через день, тиждень і навіть місяці після вчинення злочину. Зазначене трапляється попри те, що «безпосереднє» переслідування можливе тільки одразу після того, як відповідна особа вчинила злочин, а особа, яка її переслідує, нашоується на перепони в процесі її затримання, оскільки підозрюваний переховується у відповідному житлі чи іншому володінні особи (Atamanov, 2019). Таку позицію ми не поділяємо з огляду на таке. У ч. 3 ст. 233 КПК України йдеться про «безпосереднє переслідування осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення». У цьому випадку безпосередність стосується

переслідування особи, а не часу, який минув з моменту вчинення кримінального правопорушення. Особу можуть переслідувати як одразу після вчинення кримінального правопорушення, так і значно пізніше – через декілька днів, тижнів чи навіть місяців, наприклад, у разі необхідності затримання з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. У таких випадках затримання відбувається на підставі ухвали про дозвіл на затримання підозрюваного з метою приводу. Щодо затримання осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, без ухвали, то воно справді має бути «безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні» (п. 2 ч. 2 ст. 207 КПК України), або «якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення» (п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України), або «якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин» (п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України). Усе залежить від того, чи є ухвала на затримання особи.

Затримання особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, без ухвали можливе в будь-якому місці, зокрема й житлі, однак лише безпосередньо після вчинення злочину чи під час безперервного її переслідування. Водночас за наявності дозволу суду на затримання у формі ухвали таке затримання може відбуватися в будь-який час незалежно від часу, який минув з моменту вчинення кримінального правопорушення. Тобто правоохоронці через певний проміжок часу (тиждень, місяць) могли встановити особу, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, і розпочати її переслідування під час якого вона сховалася в житлі чи іншому володінні особи. Не маючи часу отримати дозвіл на проникнення до житла, оскільки особа може втекти, правоохоронці на підставі ч. 3 ст. 233 КПК України можуть проникнути до житла, затримати там особу й провести обшук.

Проведення обшуку в невідкладних випадках може бути здійснене як за добровільної згоди власника або користувача житла чи іншого володіння особи, так і без неї. Водночас навіть за відсутності добровільної згоди власника житла суд може надати ухвалу на проведення обшуку, який вже відбувся, якщо вважатиме, що в наданих слідчим матеріалах достатньо обґрунтовано є невідкладність проведення слідчої (розшукової) дії.

На практиці під час застосування зазначених порядків проникнення до житла чи іншого володіння особи виникають й інші проблеми,

пов'язані з неоднозначним тлумаченням кримінальних процесуальних норм.

1. *Момент одержання добровільної згоди власника житла чи іншого володіння.* Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 233 КПК України засвідчує, що законодавець чітко не визначає момент одержання добровільної згоди: до проникнення чи після. Однак логічне тлумачення цієї статті дає підстави стверджувати, що така згода має бути отримана до проникнення.

Проникнення до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках з одержанням добровільної згоди власника чи користувача житла чи іншого володіння особи, не перетворює невідкладний порядок у добровільний. Тому неприйнятними є випадки, коли слідчий проникає в житло чи інше володіння особи в невідкладних випадках, а потім намагається одержати чи одержує добровільну згоду відповідної особи на проникнення. Фактично в цьому випадку може йтися лише про проникнення в невідкладних випадках. Якщо таких випадків не було, то одержання добровільної згоди на проникнення після проникнення є незаконним, як і всі процесуальні дії, вчинені в житлі чи іншому володінні особи. Для підтвердження факту відсутності порушень порядку проникнення до житла чи іншого володіння особи варто допитати осіб, які були присутні під час проведення огляду.

2. *Хто має право проникати до житла чи іншого володіння особи?* Щодо перших двох варіантів проникнення слід зазначити про відсутність будь-яких вказівок на суб'єкта проникнення, оскільки законодавець у ч. 1 ст. 233 КПК України використовує термін «ніхто». Клопотання про обшук, відповідно до вимог ст. 235 КПК України, має право подати прокурор та слідчий. Розглядаючи третій варіант проникнення до житла чи іншого володіння особи слід спрямувати увагу на те, що буквальне тлумачення ч. 3 ст. 233 КПК України дає підстави стверджувати: право ввійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках мають лише слідчий, дізнавач, прокурор.

Однак у певних випадках постає потреба в проникненні до житла чи іншого володіння особи, інших осіб, наприклад, членів слідчо-оперативної групи, працівників спецпідрозділів, понятих, спеціалістів, свідків, потерпілих тощо. Для затримання групи озброєних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, працівники спецпідрозділів взагалі можуть проникати в житло чи інше володіння особи навіть раніше за слідчого. У зв'язку із цим зазначену норму слід тлумачити розширено, тобто до житла чи іншого володіння особи разом зі слідчим, дізнавачем, прокурором можуть проникати й інші особи. Тут слід розрізняти того, хто вповноважений на проведення певних процесуальних дій у житлі чи іншому володінні особи, і того, хто може надавати

допомогу чи бути присутнім під час проведення таких дій. Водночас з метою недопущення різного тлумачення цієї норми слід внести відповідні зміни до КПК України, передбачивши можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи, інших осіб.

Верховний Суд у постанові від 29 січня 2019 року (справа № 466/896/17) обстоює позицію, відповідно до якої, якщо слідчий суддя видає ухвалу про надання певному слідчому дозволу на проведення обшуку, то обшук має проводити лише цей слідчий, який не має права доручати проведення цієї слідчої (розшукової) дії оперативним працівникам.

Як обґрунтування такої позиції Верховний Суд навів такі аргументи. За змістом ст. 234–236 КПК України проведення обшуку в межах кримінального провадження здійснюють на підставі ухвали слідчого судді. Ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи виконують слідчий або прокурор. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку мають право запросити спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особистого виконання обшуку.

Як убачається з матеріалів кримінального провадження, ухвалою слідчого судді Галицького районного суду міста Львова від 10 листопада 2016 року дозвіл на проведення обшуку у квартирі АДРЕСА_1 було надано слідчому СВ Галицького відділу поліції ГУНП у Львівській області Особа_1. Тобто саме Особа_1 згідно з умовами дозволу був уповноважений на проведення цієї слідчої дії. Попри це, обшук у житлі Особа_2 23 листопада 2016 року фактично був проведений оперативним підрозділом Карпатського управління кіберполіції ГУНП у Львівській області без участі слідчого Особа_1.

Оцінюючи ці обставини, апеляційний суд послався на наявність у матеріалах кримінального провадження доручення на проведення обшуку, виданого слідчим на підставі п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, відповідному оперативному підрозділу, у зв'язку з чим вказав на законність проведеної слідчої дії.

Водночас, на думку колегії суддів Верховного Суду, такий висновок не узгоджується з приписами ч. 1 ст. 236 КПК України, яка не передбачає можливості виконання ухвали про дозвіл на обшук ніким іншим, окрім слідчого чи прокурора. Крім того, згідно з умовами ухвали слідчого судді від 10 листопада 2016 року, дозвіл на проведення обшуку надано саме слідчому Особа_1, а не оперативним підрозділам.

На думку суду касаційної інстанції, положення п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України про наявність у слідчого права доручати проведення слідчих дій оперативним підрозділам у цьому випадку не підлягають застосуванню, оскільки

прямо суперечать вимогам закону щодо порядку проведення обшуку ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 466/896/17).

Така позиція Верховного Суду видається недостатньо обґрунтованою, оскільки:

1. Слідчий діяв правомірно, адже, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, мав право доручати проведення слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України, під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого, а проведення обшуку належить до повноважень слідчого. Тому співробітник оперативного підрозділу також діяв правомірно й фактично під час обшуку виконував роль слідчого.

3. Аналіз положень глави 20 «Слідчі (розшукові) дії» засвідчує, що про співробітників оперативних підрозділів там не йдеться жодного разу. Чого не можна сказати про главу 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії», зокрема у ч. 6 ст. 246 КПК України безпосередньо зазначено, що «проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи...».

Згідно з логікою зазначеного вище рішення Верховного Суду (тобто за аналогією), оперативний працівник не може проводити жодну слідчу (розшукову) дію за дорученням, якщо в передбачених КПК України умовах цієї слідчої (розшукової) дії йдеться про її проведення слідчим. Водночас у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» переважно йдеться про право на проведення слідчих (розшукових) дій слідчим і прокурором. Наприклад, «слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб...» (ч. 9 ст. 224 КПК України), «перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує...» (ч. 1 ст. 228 КПК України), «з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів» (ч. 1 ст. 237 КПК України). Слова «слідчий, прокурор» використовуються постійно. Не є винятком і ч. 1 ст. 236 КПК України (ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором), щодо якої відбувається дискусія. У КПК України немає прямих заборон на проведення огляду чи обшуку працівниками оперативних підрозділів.

Складно зрозуміти, що зумовило прийняття такого судового рішення (непрофесіоналізм суддів, корумпованість судової системи чи просто надмірний суб'єктивізм служителів Феміди), однак

такі прецеденти є вкрай небезпечним явищем, оскільки завдяки їм особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, уникають кримінальної відповідальності, а робота правоохоронців із захисту інтересів особи, яка потерпіла від кримінального правопорушення, суспільства й держави, зводиться нанівець.

Слушно зауважує С. М. Тарасюк, що така практика в деяких випадках перешкоджає досягненню справедливого результату кримінального провадження, не сприяє захисту конституційних прав осіб, які є власниками житла, чи тих, які в ньому перебувають (Tarasiuk, 2019, p. 124).

3. Чи можливе проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення інших слідчих (розшукових) дій, крім огляду й обшуку?

У слідчій практиці часто трапляються випадки, коли постає необхідність провести слідчу (розшукову) дію в житлі чи іншому володінні особи, однак у законодавстві немає чітких вказівок із цього приводу. Тому незрозуміло, як саме має діяти слідчий, коли ця слідча (розшукова) дія не пов'язана ні з оглядом, ні з обшуком. Наприклад, є потреба в проведенні слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи. Звичайно, нічого не заважає в цьому випадку отримати добровільну згоду власника на проведення таких процесуальних дій. Однак, якщо власник не погоджується, імовірно, доцільно було б доповнити КПК України положеннями, які дозволяли б проведення таких слідчих (розшукових) дій за ухвалою слідчого судді, за аналогією з обшуком.

4. Хто уповноважений надавати добровільну згоду на проникнення до житла чи іншого володіння особи?

Відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України, добровільну згоду на проникнення до житла чи іншого володіння особи може надавати особа, яка володіє таким житлом чи іншим володінням. Слід з'ясувати, що означає «особа, яка володіє»? Термін «володіти» у тлумачному словнику має декілька значень: 1) мати що-небудь у своїй власності. // Мати певну обдарованість, відзначатися чимось (голосом тощо); 2) те саме, що володарювати; 3) мати можливість підкоряти когось своєму впливові, своїй волі. // Опановувати, охоплювати когось (про думки, почуття); 4) уміти діяти, користуватися чим-небудь. // Добре знати що-небудь; 5) бути спроможним рухати частинами свого тіла (Busel, 2009, p. 200). Отже, «володіти» означає «мати у власності, користуватися». Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном (ст. 317 ЦК України).

Правом володіння власністю визнано юридично забезпечену можливість фактичного панування власника над майном, що не пов'язана з використанням його властивостей (лист Вищого спеціалізованого суду України з

розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» від 28 січня 2013 року № 24-150/0/4-13). З огляду на те, що володіння не пов'язують з використанням властивостей майна, логічніше було б говорити про користування житлом чи іншим володінням. Однак і одного користувача недостатньо, оскільки особа може володіти житлом, однак не проживати там. На практиці трапляються різні випадки, зокрема, коли власник не лише володіє, а й користується житлом, або ж надав його в користування іншим особам. Не випадково ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна містити відомості про особу, якій належить житло чи інше володіння, й особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться (п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України). Фактично згоду на проникнення до житла чи іншого володіння особи повинна надати особа, яка користується житлом чи іншим володінням, тобто користувач. Зазвичай так відбувається на практиці, оскільки правоохоронців здебільшого викликають на місце події користувачі, які й надають відповідний дозвіл.

У судовій практиці сформульовано певні рекомендації стосовно досліджуваного питання, зокрема:

1. Огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє (є власником чи користується на праві оренди, іншому праві оплатного чи безоплатного передання в користування та володіння), за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою думку ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 606/1595/17).

2. Закон у ч. 1 ст. 233 КПК України вимагає добровільної згоди особи, яка володіє житлом, а не власника ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 281/422/18).

3. Огляд місця події є законним, якщо він проведений за добровільною згодою законного користувача, а не власника, який помер ("Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 233/1006/20). Підстав для визнання недопустимими доказів, отриманих на підставі огляду місця події, немає, якщо дозвіл на доступ до домоволодіння померлої особи було надано потерпілим, який діяв як правонаступник майнових прав своєї померлої матері й потенційний власник цього майна ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 390/1056/16-k).

4. Власник житла не має права давати дозвіл на огляд тієї частини помешкання, яку винаймає інша особа та фактично користується ним ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 346/7477/13-k; "Postanova Kasatsiinoho", 2021, No. 281/422/18). Проведення огляду частини житла, що

знаходиться в наймі, за згодою його власника, але за відсутності згоди користувача, є безумовним порушенням права цієї особи на недоторканість житла, що має наслідком недопустимість доказів, здобутих під час цієї слідчої дії ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 346/7477/13-k. Недотримання приписів ст. 233, 237 КПК України під час огляду персональної шафи для одягу, обладнаної особистим замком, яка передана роботодавцем у користування працівника, зумовлює недопустимість доказів, отриманих під час огляду, оскільки така шафа відповідає критеріям іншого володіння особи, яке не пов'язується законом із наявністю в цієї особи права власності на таке володіння ("Postanova Kasatsiinoho", 2019, No. 264/7200/13-k).

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній: 1) висвітлено особливості передбачених у КПК України порядків проникнення до житла чи іншого володіння особи (за добровільною згодою особи, яка ними володіє чи користується; на підставі ухвали слідчого судді; без ухвали слідчого судді в невідкладних випадках із подальшим отриманням такої ухвали після проникнення до житла чи іншого володіння особи); 2) сформульовано рекомендації щодо їх застосування на практиці, а також визначено напрями вдосконалення.

Висновки

За результатами дослідження сформульовано комплекс пропозицій, спрямованих на вдосконалення положень КПК України, що регламентують порядки проникнення до житла або іншого володіння особи, і практики їх застосування, зокрема: 1) сформульовано рекомендації щодо одержання та процесуального оформлення добровільної згоди на таке проникнення; 2) встановлено, що проникнення за добровільною згодою можливе під час затримання уповноваженою службовою особою та огляду місця події; 3) аргументовано, що визнання протоколу огляду місця події, проведеного за наявності добровільної згоди особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, допустимим доказом залежить від результатів тлумачення судом відповідних положень КПК України (така ситуація є сприятливим середовищем для реалізації корупційних практик); 4) визнано необґрунтованою позицію Верховного Суду, відповідно до якої, якщо слідчий суддя видає ухвалу про надання певному слідчому дозволу на проведення обшуку, то обшук має проводити лише цей слідчий, який не має права доручати проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії оперативним працівникам; 5) запропоновано розширити перелік невідкладних випадків для

проведення огляду чи обшуку в житлі або іншому володінні особи або ж чітко регламентувати в КПК України можливість проведення огляду чи обшуку в житлі чи іншому володінні особи за наявності добровільної згоди власника чи користувача та без подальшого звернення до суду за одержанням

відповідної ухвали; 6) висловлено пропозицію стосовно доповнення КПК України положеннями, які дозволяли б проведення не лише огляду та обшуку, а й інших слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи (наприклад, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи).

REFERENCES

- Atamanov, O.M. (2019). Pronyknennia zarady dokaziv [Penetration for the sake of evidence]. *Zakon i biznes, Law and business*, 38(1440). Retrieved from https://zib.com.ua/ua/print/139378-chomu_kozhen_7-iy_nevidkladny_obshuk_mozhe_bude_pidstavoyu_.html [in Ukrainian].
- Busel, V.T. (Ed.). (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Davydenko, S.V., & Mavdryk, D.O. (2021). Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання protsedury provedennia obshuku slidchym, diznavachem, prokurorom [Problems of improving the legal regulation of search procedure by an investigator, coroner, prosecutor]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Current issues of state and law*, 90, 51-63 [in Ukrainian].
- Hryha, M.A. (2020). Deiaki protsesualni ta taktychni nedoliki pid chas orhanizatsii i provedennia obshuku [Some procedural and tactical shortcomings during the organization and conduct of the search]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law*, 2, 195-197 [in Ukrainian].
- Luchko, O.A. (2020). Spivvidnoshennia ohliadu z obshukom u kryminalnomu dosudovomu provadzhenni [Correlation of inspection with search in criminal pre-trial proceedings]. *Yevropeiski perspektivy, European perspectives*, 3, 117-121. doi: <https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.17> [in Ukrainian].
- Porodko, V.V. (2020). Pravovi zasady pronynennia do zhytla v pozasudovomu poriadku [Legal bases of penetration into housing out of court]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 9, 59-62. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/12> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 liut. 2019 r. u spravi No. 569/3708/15-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from February 12, 2019 in the case of No. 569/3708/15-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79878883> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 18 berez. 2021 r. u spravi No. 199/7005/18 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from March 18, 2021 in the case of No. 199/7005/18]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95750290> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 liut. 2019 r. u spravi No. 159/451/16-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from February 12, 2019 in the case of No. 159/451/16-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80224144> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31 zhovt. 2018 r. u spravi No. 399/273/16-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from October 31, 2018 in the case of No. 399/273/16-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654133> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 13 berez. 2018 r. u spravi No. 541/655/15-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from March 13, 2021 in the case of No. 541/655/15-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72850659> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 5 veres. 2019 r. u spravi No. 518/203/17 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from September 5, 2019 in the case of No. 518/203/17]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152931> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 berez. 2021 r. u spravi No. 521/13711/15-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from March 17, 2021 in the case of No. 521/13711/15-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708471> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 liut. 2019 r. u spravi No. 266/4000/14-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from February 26, 2019 in the case of No. 266/4000/14-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80304896> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 6 kvit. 2021 r. u spravi No. 734/3592/17 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from April 6, 2021 in the case of No. 734/3592/17]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179805> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 veres. 2018 r. u spravi No. 623/4131/15-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from September 25, 2018 in the

- case of No. 623/4131/15-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76812124> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 29 sich. 2019 r. u spravi No. 466/896/17 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from January 29, 2019 in the case of No. 466/896/17]. (n.d.). *protocol.ua*. Retrieved from https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_29_01_2019_roku_u_spravi_466_896_17/ [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 25 trav. 2021 r. u spravi No. 606/1595/17 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from May 25, 2021 in the case of No. 606/1595/17]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286177> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 berez. 2021 r. u spravi No. 281/422/18 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from March 17, 2021 in the case of No. 281/422/18]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708347> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 lyp. 2021 r. u spravi No. 233/1006/20 [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from July 17, 2021 in the case of No. 233/1006/20]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98327462> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26 liut. 2019 r. u spravi No. 390/1056/16-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from February 26, 2019 in the case of No. 390/1056/16-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80623573> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31 zhovt. 2019 r. u spravi No. 346/7477/13-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from October 31, 2019 in the case of No. 346/7477/13-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85542842> [in Ukrainian].
- Postanova Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 sich. 2019 r. u spravi No. 264/7200/13-k [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine from January 17, 2019 in the case of No. 264/7200/13-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79250515> [in Ukrainian].
- Tarasiuk, S.M. (2019). Rol uchastnykiv kryminalnogo provadzhennia u provedenni slidchyykh (rozshukovykh) dii u zhytli chy inshomu volodinni osoby: teoriia i praktyka [The role of participants in criminal proceedings in the conduct of investigative (search) actions in the home or other property of a person: theory and practice]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 41(2), 123-127. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.28> [in Ukrainian].
- Ukhvala Desnianskoho raionnogo sudu m. Chernihova vid 11 liut. 2020 r. u spravi No. 161/2080/20 [Decision of the Desniansky district court of Chernihiv from February 11, 2020 in the case of No. 161/2080/20]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87543811> [in Ukrainian].
- Ukhvala Shepetivskoho miskraionnogo sudu Khmelnytskoi oblasti vid 2 cherv. 2020 r. u spravi No. 688/1086/20 [Decision of the Shepetivka City District Court of Khmelnytsky Region of June 2, 2020 in the case of No. 688/1086/20]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89608469> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A., Osetrova, O.S., & Khablo, O.Yu. (et al.). (2019). *Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboioiu [Detention by an authorized official]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Атаманов О. М. Проникнення заради доказів. *Закон і бізнес*. 2019. № 38 (1440). URL: https://zib.com.ua/ua/print/139378-chomu_kozhen_7-iy_nevidkladnyi_obshuk_mozhe_bude_pidstavoyu_.html.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
- Давиденко С. В., Мавдрік Д. О. Проблеми вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку слідчим, дізнавачем, прокурором. *Актуальні проблеми держави та права*. 2021. № 90. С. 51–63. doi: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3207>.
- Грига М. А. Деякі процесуальні та тактичні недоліки під час організації і проведення обшуку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 195–197.
- Лучко О. А. Співвідношення огляду з обшуком у кримінальному досудовому провадженні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 117–121. doi: <https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.17>. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76812124>.
- Породько В. В. Правові засади проникнення до житла в позасудовому порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 59–62. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/12>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 12 лют. 2019 р. у справі № 569/3708/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79878883>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 18 берез. 2021 р. у справі № 199/7005/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95750290>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 12 лют. 2019 р. у справі № 159/451/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80224144>.

- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 31 жовт. 2018 р. у справі № 399/273/16-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77654133>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 13 берез. 2018 р. у справі № 541/655/15-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72850659>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 5 верес. 2019 р. у справі № 518/203/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152931>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 17 берез. 2021 р. у справі № 521/13711/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708471>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 26 лют. 2019 р. у справі № 266/4000/14-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80304896>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 6 квіт. 2021 р. у справі № 734/3592/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179805>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 25 верес. 2018 р. у справі № 623/4131/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76812124>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 29 січ. 2019 р. у справі №466/896/17.
URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_29_01_2019_roku_u_sprav_466_896_17/.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 25 трав. 2021 р. у справі № 606/1595/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286177>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 17 берез. 2021 р. у справі № 281/422/18.
Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95708347>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 17 лип. 2021 р. у справі № 233/1006/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98327462>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 26 лют. 2019 р. у справі № 390/1056/16-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80623573>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 31 жовт. 2019 р. у справі № 346/7477/13-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85542842>.
- Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 17 січ. 2019 р. у справі № 264/7200/13-к.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79250515>.
- Тарасюк С. М. Роль учасників кримінального провадження у проведенні слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи: теорія і практика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 41. Т. 2. С. 123–127. (Серія «Юриспруденція»). doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-2.28>.
- Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 11 лют. 2020 р. у справі № 161/2080/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87543811>.
- Ухвала Шепетівського міськрайонного суду Хмельницької області від 2 черв. 2020 р. у справі № 688/1086/20.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89608469>.
- Затримання уповноваженою службовою особою : метод. рек. / [А. А. Вознюк, О. С. Осетрова, О. Ю. Хабло та ін.] ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 64 с.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2021

Vozniuk A. – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>;

Hryha M. – Ph.D in Law, Senior Researcher Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No.1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>;

Duda A. – Ph.D in Law, Teacher of the Cycle of General and Criminal-Law Disciplines of the Kyiv Center of Primary Professional Training «Police Academy» of the Education and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7745-6829>

The Order of Entrance to the House or other Property of a Person: Current Issues of Theory and Practice

*The purpose of the article is to analyze the problematic issues of the criminal procedure for penetration into housing or other property of a person and the formation on this basis of scientifically sound recommendations for improving existing legislation and practice of its application. **Methodology.** The article uses a set of scientific methods, namely: terminological, system-structural, formal-logical, comparative-legal. The theoretical basis of the study are the works of Ukrainian and foreign scientists, the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, as well as the practice of its*

application. The **scientific novelty** of the article is that it: 1) reveals the features of the CPC of Ukraine procedures for penetration into housing or other property of a person (with the voluntary consent of the person who owns or uses them, based on the decision of the investigating judge; urgent cases with the subsequent receipt of such decision after penetration into housing or other possession of the person); 2) recommendations for their application in practice are formulated, as well as areas for improvement are identified. **Conclusions.** According to the results of the study, a number of proposals aimed at improving the provisions of the CPC of Ukraine governing the procedures for penetration into housing or other property of a person, and the practice of their application, in particular: 1) formulated recommendations for obtaining and procedural registration of voluntary consent to such penetration; 2) it is established that intrusion with voluntary consent is possible during the detention by an authorized official and inspection of the scene; 3) it is argued that today the recognition of the protocol of the scene, conducted with the voluntary consent of the person who owns housing or other property, admissible evidence depends on the results of the court's interpretation of the relevant provisions of the CPC of Ukraine (this situation is a favorable environment for corruption); 4) the position of the Supreme Court is recognized as unfounded, according to which if the investigating judge issues a decision to grant a certain investigative permit to conduct a search, the search should be conducted only by the investigator, who has no right to entrust this investigative (search) action to operatives; 5) it is proposed to expand the list of urgent cases for inspection or search of housing or other property of a person or clearly regulate in the CPC of Ukraine the possibility of inspection or search of housing or other property of a person with the voluntary consent of the owner or user and without further appeal to the court. obtaining an appropriate resolution; 6) a proposal was made to supplement the CPC of Ukraine with provisions that would allow not only inspection and search, but also other investigative (search) actions in a person's home or other property (for example, an investigative experiment in a person's home or other property).

Keywords: entrance to the house or other property of a person; search; review; detention of a person; investigative (search) actions; investigator.

УДК 343.347

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.83>

Катеринчук К. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного та публічного права Навчально-наукового інституту права та сучасних технологій навчання Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>;

Грищенко А. Л. – аспірант кафедри приватного та публічного права Навчально-наукового інституту права та сучасних технологій навчання Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2677-6205>

Проблеми охорони здоров'я людини в проєкті Кримінального кодексу України

Мета дослідження – висвітлити проблемні питання, пов'язані з кримінально-правовою охороною здоров'я людини, і запропонувати відповідні зміни до чинного кримінального законодавства України. Задля її досягнення було поставлено такі завдання: проаналізувати проєкт Кримінального кодексу України щодо заподіяння шкоди плоду людини, заподіяння шкоди під час заняття спортом, тяжкої шкоди здоров'ю, страждання, насильства, домашнього насильства; здійснити порівняльну характеристику деяких положень проєкту Кримінального кодексу України з чинним кримінальним законодавством. **Методологія.** Проблеми охорони здоров'я людини є об'єктом наукових пошуків, які тривають з часу виникнення перших держав, тому вони потребують коректної методології. Вибір методології дослідження має забезпечити системне вивчення сучасних тенденцій нормотворення у сфері кримінально-правової охорони здоров'я людини. З огляду на поставлену мету, специфіку об'єкта й предмета дослідження обрано відповідний методологічний інструментарій, здійснено опрацювання, аналіз й узагальнення результатів дослідження. У процесі аналізу чинного кримінального законодавства та проєкту Кримінального кодексу України застосовано порівняльно-правовий метод, а також спеціальний метод дослідження – метод системного аналізу. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу чинного кримінального законодавства та проєкту Кримінального кодексу України обґрунтовано можливість і доцільність удосконалення кримінального законодавства у сфері охорони здоров'я людини. **Висновки.** Термінологія законодавства України про кримінальну відповідальність має бути точною, відповідати змісту й не містити зайвої деталізації. Зміна певних положень Кримінального кодексу України забезпечили б точну та повну відповідність змісту деякої термінології та її призначення; вичерпний обсяг правового регулювання, ясність і доступність.

Ключові слова: проєкт; Кримінальний кодекс України; кримінальне правопорушення; тяжка шкода; здоров'я людини; плід людини; тілесне ушкодження; домашнє насильство.

Вступ

В умовах сьогодення відбувається активне реформування кримінального законодавства, наслідком чого є обговорення проєкту КК України (далі – Проєкт). Окремі положення Проєкту стосуються таких питань: заподіяння шкоди плоду людини; заподіяння шкоди під час занять спортом; тяжка шкода здоров'ю; страждання; насильство; домашнє насильство тощо. Щодо зазначеної термінології, її ознак і визначень, які містить Проєкт, то вони потребують уточнень і роз'яснень.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є оцінка законодавства у сфері охорони здоров'я людини та внесення пропозицій щодо покращення кримінально-правової охорони здоров'я людини в Україні.

Для досягнення поставленої мети слід реалізувати такі завдання: 1) проаналізувати Проєкт Кримінального кодексу України щодо заподіяння шкоди плоду людини; заподіяння шкоди

під час занять спортом; тяжка шкода здоров'ю; страждання; насильство; домашнє насильство; 2) здійснити порівняльну характеристику деяких положень Проєкту з чинним кримінальним законодавством.

Виклад основного матеріалу

Серед розробників Проєкту (П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, В. М. Бурдін, О. П. Горох, Н. О. Гурова, В. О. Навроцький, Ю. А. Пономаренко, Є. Л. Стрельцов, М. І. Хавронюк) та інших науковців в теорії кримінального права тривають дискусії щодо оновленої термінології (Katerynychuk, & Bepal, 2020; Katerynychuk, 2020; Kovalenko, & Katerynychuk, 2021), інститутів кримінального права та інших питань. Не вперше (Katerynychuk, 2021) акцентуємо увагу наукової спільноти на факті, що до розробок окремих положень Проєкту слід залучати відповідних спеціалістів зі спеціальними знаннями.

Наприклад, до роботи над розділами Проєкту щодо злочинів проти життя (4.1) та

здоров'я людини (4.2) цілком доречним було б залучення судово-медичних експертів.

У випадку заподіяння будь-якого тілесного ушкодження, унаслідок якого відбулося переривання вагітності, кримінальна відповідальність настає за ст. 121 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Тобто, ушкодження, що спричинило переривання вагітності, не залежить від строку вагітності. Однак слід обов'язково встановити причинний зв'язок між спричиненою травмою та припиненням вагітності шляхом судово-медичної експертизи. Відповідно до п. 2.7.4 Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів бюро судово-медичної експертизи зазначає, що у випадках визначення прямого причинного зв'язку між перенесеною травмою та перериванням вагітності (розрив плідного міхура, відшарування плаценти з наступним викиднем або достроковими пологами), встановлюються тяжкі тілесні ушкодження.

За наявності об'єктивних симптомів загрози викидня (кров'янисті виділення, збудженість матки), які з'явилися незабаром після проведення медичних заходів, а вагітність була збережена, ступінь тяжкості визначається за тривалістю проведеного лікування.

У Проекті КК України визначено, що шкода, яка може бути завдана плоду людини – смерть плоду людини (ст. 4.1.10, 4.1.11), тяжке ушкодження плоду людини (ушкодження, заподіяне під час внутрішньоутробного розвитку, що спричинило тяжку шкоду здоров'ю, яка встановлюється після народження дитини (ст. 4.2.1)).

По-перше, у визначенні «тяжка шкода» (ст. 2.1.9 Проекту) йдеться про основні її складові: це – тяжка шкода здоров'ю людини (п. «г» ч. 1 ст. 1.3.4 КК України) чи плоду людини, зокрема зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою. Таким чином, пропонують поняття «тяжка шкода здоров'ю людини» та «тяжка шкода здоров'ю плоду людини». Якщо з першою термінологією все зрозуміло, то інша викликає безліч питань.

По-друге, визначення «тяжке ушкодження плоду людини» (ст. 4.2.1) також викликає питання. Що потрібно вважати об'єктом посягання – нормальний розвиток плоду людини чи здоров'я плоду людини? Чи наділений плід людини здоров'ям? Чи виключена кримінальна відповідальність за нетяжке ушкодження плоду людини? Щодо «особливостей» цього визначення, то автори Проекту намагаються вносити позитивні корективи в КК України, змінюючи термінологію «тілесні ушкодження» на «шкоду здоров'ю людини», але наразі використовують незрозумілий термін «тяжке ушкодження», якого немає ні в юриспруденції, ні в медицині; по-друге, «внутрішньоутробний розвиток» починається з

моменту зачаття (запліднення) та закінчується вилученням чи вигнанням плоду людини з тіла жінки. Тобто, розвиток починається з моменту злиття чоловічої статевої клітини з жіночою й утворенням нової клітини – зиготи, з якої починає розвиватися організм (Zavalniuk, 2016). Однак Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості (далі – Інструкція) визначає, що плід – внутрішньоутробний продукт зачаття, починаючи з повного 12-го тижня вагітності (з 84 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) до вигнання/вилучення з організму матері ("Nakaz Ministerstva", 2006). Отже, виникає неузгодженість термінології в Проекті КК України «тяжке ушкодження плоду людини» з наданим визначенням цього терміна, а також воно суперечить положеннями медичної науки щодо строку (терміна), з якого здійснюється кримінально-правова охорона.

По-третє, яким чином можна заподіяти тяжку шкоду здоров'ю плоду людини, водночас не заподіявши тяжкої шкоди здоров'ю людини-матері?

Відповідно до вищезазначеного, у чинному КК України все є зрозумілим (що стосується ознак тілесних ушкоджень та кримінально-правової охорони початку життя людини), оскільки теорія та практика кримінального права вже напрацьована роками та має логічне підґрунтя. Щодо положень Проекту, то є певні неточності в термінології, що призведе до проблем її застосування на практиці. Пропонуємо в Проекті уточнити термін «переривання вагітності» як одну із ознак тяжкої шкоди до 22 тижня вагітності, а інші терміни: «тяжка шкода здоров'ю людини», «тяжка шкода здоров'ю плоду людини» – також уточнити та деталізувати.

Дискусійним слід вважати визначення терміну «вагітна жінка» – жінка від моменту внутрішнього або екстракорпорального запліднення та до закінчення пологів, що надано у Проекті п. 5 ч. 2 ст. 1.3.1. (Значення термінів Кримінального кодексу України). По-перше, як зазначалося вище, доречно використовувати термінологію «вигнання» чи «вилучення» плоду, а не закінчення пологів; по-друге, «екстракорпоральне запліднення» – запліднення поза організмом людини (жінки) та є способом, завдяки якому здійснюється внутрішнє запліднення. У такому випадку вагітність починається з моменту «підсаджування» жінці заплідненої яйцеклітини, саме з цього моменту жінку теоретично можливо визнати вагітною. Термін вагітності визначається від першого дня останнього нормального менструального циклу. В Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості термін вагітності визначається у повних днях чи повних тижнях (наприклад, період між 280-ю та 286-ю добою від першого дня останнього

нормального менструального циклу та відповідає 40 тижням вагітності).

Підсумовуючи вищезазначене, слід наголосити, що для позитивного реформування законодавства в будь-якій сфері потрібне залучення спеціалістів, що мають відповідні знання, це буде надійним гарантом його належної якості й ефективності.

Автори Проекту намагаються уніфікувати положення майбутнього Закону про кримінальну відповідальність, однак в тексті Проекту поряд з терміном «шкода здоров'ю людини» знову міститься «тілесне ушкодження» в п. 58 ч. 2 ст. 1.3.1 та в п. «б» ч. 6 ст. 3.5.1.

У Проекті також є термінологія, тотожна за своїм змістом, а саме: «особливе фізичне, психічне чи моральне страждання» (п. «а» ч. 35 ст. 1.3.1); «особливе психічне чи моральне страждання» (п. «б» ч. 35 ст. 1.3.1); «фізичне страждання» (ст. 3.3.7; ч. 3 ст. 1.2.6); «психологічне страждання» (п. 5 ч. 1 ст. 4.7.1); «фізичне чи психологічне страждання» (п. «а» ч. 1 ст. 4.7.3) «нестерпні фізичні страждання» (п. «а» ч. 1 ст. 4.1.1).

Щодо запропонованої термінології в Проекті, то трапляється заміщення «психічного» на «психологічне» або взагалі немає чіткої межі між термінами «психічне страждання» та «моральне страждання». Доречним було б надати визначення цій термінології для усунення дискусійних питань, однак цього у Проекті не зроблено, окрім термінології «психологічне страждання» – емоційна дезадаптація та дезорієнтація, за яких потерпіла особа внаслідок насильства відчуває хронічне почуття провини, депресію, високу тривожність, песимізм, зниження самооцінки та концентрації, виникнення негативних переживань та зникнення позитивних емоцій або виникнення психосоматичних порушень – зміна ваги, алергійні реакції, виразки, неясні болі, нервово-психічні захворювання (заїкуватість, тики, енурез, енкопрез тощо) (п. 5 ч. 1 ст. 4.7.1. Роз'яснення термінів, використаних у цьому розділі).

Отже, деяка термінологія, яку використовують автори в Проекті має дискусійний характер та не має чітко визначених і встановлених наукою ознак. Насамперед це – «емоційна дезадаптація», «дезорієнтація», «нервово-психічні захворювання», які не передбачені Міжнародною класифікацією хвороб десятого перегляду (далі – МКХ-10) – Психічні розлади та порушення поведінки.

Отже, застосування поняття «дезадаптація» є досить суперечливим і неоднозначним, що можна простежити переважно в оцінюванні місця та ролі дезадаптаційних станів щодо таких категорій, як «норма» або «патологія», оскільки параметри «норми» та «патології» в психології наразі не достатньо розроблені (Hrys, & Holubniuk, 2016). Тобто, це дискусійна термінологія, що не має чітко визначених і встановлених наукою ознак. Крім

того, сукупність термінів «емоційна дезадаптація» є дещо некоректною, доречнішим було б використання терміна «дезадаптація емоційної сфери». Наступним є термін «дезорієнтація», особливістю якого є те, що не конкретизовано його види, не встановлено чи це дезорієнтація у часі, у просторі чи дезорієнтація в особистості. Ці три «стати» у психіатрії мають різний код хвороб і станів у V класі: Психічні розлади та порушення поведінки МКХ-10. Отже, подальший перелік хвороб і станів, у визначенні «психологічне страждання»: хронічне почуття провини, висока тривожність, психосоматичні порушення; зміна ваги, алергійні реакції, виразки, неясні болі; невротичні, пов'язані зі стресом, та соматоформні розлади (F40-F48) – зазначений перелік психічних розладів, розміщених в одному підрозділі. Інший перелік: депресія, песимізм, зниження самооцінки та концентрації, виникнення негативних переживань і зникнення позитивних емоцій; розлади настрою (афективні розлади) (F30-F39). Термін «нервово-психічні захворювання» не використовують у психіатрії, оскільки в МКХ-10 хвороби нервової системи (G00-G99) і психічні розлади та порушення поведінки (F00-F99) містяться в різних розділах. Запропонований перелік: заїкуватість, тики, енурез, енкопрез тощо – це психічні розлади та порушення поведінки. Тому термінологія, яку запропонували автори Проекту, потребує уточнень.

Аналіз законодавства (Порядок здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України й Інструкції про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України) та спеціальної літератури також підтверджує наведену вище думку щодо неможливості застосування термінології «нервово-психічні захворювання». Здебільшого використовують інші за значенням поняття: нервово-психічна стійкість – сукупність вроджених (біологічно обумовлених) і придбаних особистісних якостей, мобілізаційних ресурсів і резервних психофізіологічних можливостей організму, що забезпечують оптимальне функціонування особистості в несприятливих умовах професійного середовища; нервово-психічна (емоційно-вольова) нестійкість – схильність до зривів нервової системи в разі значного психічного та фізичного навантаження ("Nakaz Ministerstva", 2015; "Nakaz Ministerstva", 2008).

Отже, автори Проекту у визначенні «психологічне страждання» дають занадто обмежений перелік можливих хвороб та станів V класу «Психічні розлади і порушення поведінки» МКХ-10, без конкретизації основних рис й ознак зазначеного поняття. Тому, вважаємо за необхідне доопрацювати вказану термінологію з подальшим виключенням обмеженого переліку можливих

психічних розладів і визначенням основних ознак (рис) терміна «психологічне страждання».

Дискусійною також залишається одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження (чинний КК України) чи тяжкої шкоди здоров'ю (Проект КК України) – каліцтво статевому органу. Дана ознака може взаємозамінятися іншими ознаками – «втрата будь-якого органу або його функцій» або «розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину». У Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (п. 2.1.4) визначено, що до незагрозливих для життя ушкоджень, які належать до тяжких за кінцевим результатом і наслідками, слід відносити й втрату репродуктивної здатності – втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження). В окремих випадках каліцтво статевих органів може призвести до втрати репродуктивної здатності ("Nakaz Ministerstva", 1995).

У п. «в» ч. 1 ст. 1.3.4 Проекту міститься визначення «тяжка шкода здоров'ю» – шкода здоров'ю, для якої характерним є: втрата будь-якого органу чи його функції; каліцтво статевому органу; стійкий розлад психіки; розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою загальної працездатності (понад 33 %), або повна втрата професійної працездатності; переривання вагітності; непоправне спотворення обличчя або тіла чи інші наслідки, наявність яких становить небезпеку для життя особи. Отже, намагання «врегулювати» ознаки тяжких тілесних ушкоджень (чинна термінологія) в Проекті призведе до ще більшої неузгодженості, оскільки одна з ознак «непоправним спотворенням обличчя чи тіла» повною мірою охоплює іншу ознаку – «каліцтво статевому органу», якщо це не призводить до втрати репродуктивної здатності.

Чинний КК України до обставин, що виключають протиправність діяння, не відносить заподіяння шкоди під час занять спортом, що також є передумовою для наукових дискусій. У ст. 2.7.8. Заподіяння шкоди під час занять спортом Проекту зазначено: 1. Правомірним є заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи під час спортивного змагання або тренування, якщо: а) відповідний вид спорту у встановленому порядку визнаний в Україні; б) змагання, тренування є офіційно організованими; в) особа, якій заподіюється шкода, добровільно та заздалегідь надала згоду на зайняття цим видом спорту; г) особа, яка заподіює шкоду, дотримується правил цього виду спорту.

2. Заподіяння шкоди під час зайняття спортом із порушенням положень частини 1 цієї статті тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах, передбачених цим Кодексом. До перелічених у Проекті умов

правомірного заподіяння шкоди під час занять спортом ідеться про те, що «особа, якій заподіюється шкода, добровільно та заздалегідь надала згоду на зайняття цим видом спорту». Тобто зазначено лише про згоду на заняття певним видом спорту без згадки на заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи, на відміну від самої назви статті (Заподіяння шкоди під час занять спортом). Крім того, автори Проекту не конкретизували розмір шкоди – істотна, значна, тяжка (ст. 1.3.4 Розміри шкоди здоров'ю).

На нашу думку, згода особи на спричинення її здоров'ю шкоди під час заняття спортом, повинна оцінюватися на загальних підставах.

З огляду на найважливішу соціальну необхідність криміналізації домашнього насильства, а також в умовах ратифікації Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами, до КК України було внесено нову статтю 126¹ «Домашнє насильство» – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Окрім цього, введено нову обставину, що обтяжує покарання – «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6¹ ч. 1 ст. 67КК України).

У Загальній частині Проекту (станом на 31 травня 2021 року) у ст. 1.3.1. Значення термінів Кримінального кодексу України автори надали визначення насильства – фізичний вплив на іншу людину, зокрема шляхом нанесення ударів, побоїв, застосування акустичних, світлових, термічних чи хімічних факторів або обмеження її особистої свободи (п. 27). В Особливій частині передбачено відповідальність за застосування домашнього насильства (ст. 4.7.3. Домашнє насильство). Особа, яка систематично застосовувала фізичне, психологічне або економічне насильство щодо подружжя чи іншої близької особи, зокрема колишньої, що призвело до:

- а) фізичного чи психологічного страждання;
- б) розладу здоров'я;
- в) втрати працездатності;
- г) емоційної залежності;
- д) погіршення якості життя потерпілої особи.

Отже, наслідки домашнього насильства, передбачені в Проекті, мають дискусійний характер і потребують уточнень та роз'яснень. Так, наприклад, термін «страждання» повністю охоплено визначенням «особливе мучення», що

надано в Проєкті (заподіяння шкоди життю або здоров'ю), яке: а) супроводжувалося особливим фізичним, психічним чи моральним стражданням потерпілої особи або б) вчинене в присутності особи, близької потерпілій особі, якій у такий спосіб завдано особливого психічного чи морального страждання (п. 35 ч. 2 ст. 1.3.1). Крім того, ці дві статті містять неузгоджену термінологію, а саме: «психологічне страждання» іноді підмінюється іншим терміном – «психічне страждання».

По-друге, розлади здоров'я та втрата працездатності є ознаками шкоди здоров'ю особи (нині це тілесні ушкодження), що визначені у ст. 1.3.4, тому виокремлення їх у статті різними ознаками (наслідками) домашнього насильства є недоцільним.

Щодо наданого роз'яснення у Проєкті терміна «емоційна залежність» (залежність від відносин з людиною-агресором, яка характеризується неможливістю вибору у відносинах, що є руйнівними, поєднаною із нестерпним, відчайдушним страхом самотності (п. 2 ч. 1 ст. 4.7.1), то це визначення може повністю охоплюватися такою ознакою домашнього насильства: «психологічне страждання» – емоційна дезадаптація та дезорієнтація, за яких потерпіла особа внаслідок насильства відчуває хронічне почуття провини, депресію, високу тривожність, песимізм, зниження самооцінки та концентрації, виникнення негативних переживань і зникнення позитивних емоцій або виникнення психосоматичних порушень – зміна ваги, алергійні реакції, виразки, неояснені болі, нервово-психічні захворювання (заїкуватість, тики, енурез, енопрез тощо) (п. 5 ч. 1 ст. 4.7.1). Крім того, критерії «погіршення якості життя» – фізичний стан, інтелектуальні дисфункції, а також соціальна дезадаптація та дезорієнтація (п. 4 ч. 1 ст. 4.7.1) цілком дублюють визначення психічного страждання.

Отже, ознаки домашнього насильства – розлади здоров'я та втрата працездатності радимо викласти як «шкода здоров'ю особи»;

«емоційну залежність» виключити з переліку ознак; у визначенні терміна «погіршення якості життя» залишити лише один із критеріїв – економічна недостатність як наслідок економічного насильства.

Наукова новизна

За результатами дослідження сформульовано концептуальні положення, що мають наукову новизну у сфері охорони здоров'я людини. Обґрунтовано необхідність вдосконалення чинного кримінального законодавства України. Окреслено недоліки, наявні в Проєкті КК України, що потребують усунення.

Висновки

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що:

1. Термінологія чинного законодавства України про кримінальну відповідальність має бути точною, відповідати змісту та не містити зайвої деталізації. Зміна певних положень КК України зумовила б точну й повну відповідність змісту деякої термінології та її призначення, вичерпний обсяг правового регулювання, ясність і доступність.

2. Для позитивного реформування законодавства у будь-якій сфері слід залучати відповідних спеціалістів, що стане запорукою його належної якості та ефективності. Отже, до роботи над розділами Проєкту «Злочини проти життя людини» (4.1) та «Злочини проти здоров'я людини» (4.2) доречним було б залучення судово-медичних експертів. В умовах сьогодення термінологія, що міститься у Проєкті, суперечить положеннями медичної науки, має неточності, що спричинить певні проблеми застосування на практиці, а також вона має дискусійний характер і потребує уточнень.

REFERENCES

- Hrys, A.M., & Holubniuk, V.O. (2016). Psykholohichni chynnyky sotsialnoi dezadaptatsii pidlitkiv [Psychological factors of social maladaptation of adolescents]. *Aktualni problemy psykholohii, Current problems of psychology*, 14(11), 14-26. Retrieved from <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i14/4.pdf> [in Ukrainian].
- Katerynchuk, K.V. (2020). Problemy kryminalno-pravovoi kharakterystyky umysnoho vbyvstva matiriu svoiei novonarodzhenoї dytyny [Problems of criminal law characterization of premeditated murder by the mother of her newborn child]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoh, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, vol. 31(70), 2, 41-46. doi: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/07> [in Ukrainian].
- Katerynchuk, K.V. (2021). Problemy vyznachennia poniattia "shkoda zdoroviu osoby" u proiekti Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Problems of defining the concept of "harm to human health" in the draft Criminal Code of Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoh, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, vol. 32(71), 1, 95-99. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17> [in Ukrainian].

- Katerynychuk, K.V., & Bepal, O.L. (2020). Osoblyvosti kvalifikatsii okremykh zlochyniv proty zdorovia osoby [Features of qualification of separate crimes against health of the person]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv, Word of the National School of Judges*, 1(30), 74-84. doi: 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-6. [in Ukrainian].
- Kovalenko, I.A., & Katerynychuk, K.V. (2021). Pravo na okhoronu zhyttia i zdorovia osoby: tsyvilno-pravovyi ta kryminalno-pravovyi aspekty [The right to protection of life and health of a person: civil and criminal aspects]. *Wissenschaft für den modernen Menschen wirtschafts, management, marketing, tourismus, rechts und politikwissenschaften*, 4(6), 145-151. doi: 10.30890/2709-2313.2021-04-06-054 [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy "Pravyla provedennia sudovo-medychnykh ekspertyz (obstezhen) z pryvodu statevykh staniv v biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy": vid 17 sich. 1995 r. No. 6 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "Rules for conducting forensic medical examinations (examinations) regarding sexual conditions in the forensic medical examination bureau" from January 17, 1995, No. 6]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95> [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii z vyznachennia kryteriiv perynatalnoho periodu, zhyvonarodzhennosti ta mertvonarodzhennosti: vid 29 berez. 2006 r. No. 179 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "About the statement of the Instruction on determining the criteria of perinatal period, live birth and stillbirth" from March 29, 2006, No. 179]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text> [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok orhanizatsii ta provedennia psykhoprofilaktychnoi roboty z personalom Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy": vid 14 kvit. 2008 r. No. 318 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Instruction on the procedure for organizing and conducting psychoprophylactic work with the staff of the State Border Guard Service of Ukraine" from April 14, 2008, No. 318]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0657-08/ed20080727/find?text=%CD%E5%F0%E2%EE%E2%EE-%EF%F1%E8%F5%B3%F7%ED%E0+%28%E5%EC%EE%F6%B3%E9%ED%EE-%E2%EE%EB%FC%EE%E2%E0%29+%ED%E5%F1%F2%B3%E9%EA%B3%F1%F2%FC#Text> [in Ukrainian].
- Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia psykhologichnoho zabezpechennia sluzhbovoi diialnosti v Derzhavni sluzhbi spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy ta Pereliku psykhologichnykh protypokazan, naiavnist yakykh unemozhlyvluie prokhodzhennia sluzhby (navchannia) v Derzhavni sluzhbi spetsialnoho zviazku ta zakhystu informatsii Ukrainy": vid 31 lyp. 2015 r. No. 431 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Procedure for psychological support of official activities in the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine and the List of psychological contraindications, the presence of which makes it impossible to serve (study) in the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine" from July 31, 2015, No. 431]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1009-15/ed20150731> [in Ukrainian].
- Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (stanom na 31 trav. 2021 r.) [Draft Criminal Code of Ukraine (as of May 31, 2021)]. (n.d.). *newcriminalcode.org.ua*. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/06/01/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-31-05-2021.pdf> [in Ukrainian].
- Zavalniuk, A.Kh. (2016). *Sudova medytsyna [Forensic Medicine]*. Ternopil: TDMU [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Грись А. М., Голубнюк В. О. Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків. *Актуальні проблеми психології*. 2016. № 14 (11). С. 14–26. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i14/4.pdf>.
- Катеринчук К. В. Проблеми кримінально-правової характеристики умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 41–46. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/07>.
- Катеринчук К. В. Проблеми визначення поняття «шкода здоров'ю особи» у проєкті Кримінального кодексу України. *Вчені записки Таверійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 95–99. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17>.
- Катеринчук К. В., Беспаль О. Л. Особливості кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я особи. *Слово національної школи суддів*. 2020. № 1 (30). С. 74–84. doi: 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-6.
- Коваленко І. А., Катеринчук К. В. Право на охорону життя і здоров'я особи: цивільно-правовий та кримінально-правовий аспекти. *Wissenschaft für den modernen Menschen wirtschafts, management, marketing, tourismus, rechts und politikwissenschaften*. 2021. Buch 4. Teil 6. С. 145–151. (Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»). doi: 10.30890/2709-2313.2021-04-06-054.
- Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95>.
- Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 берез. 2006 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text>.
- Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства юстиції України від 14 квіт. 2008 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0657-08/ed20080727/find?text=%CD%E5%F0%E2%EE%E2%EE-%EF%F1%E8%F5%B3%F7%ED%E0+%28%E5%EC%EE%F6%B3%E9%ED%EE-%E2%EE%EB%FC%EE%E2%E0%29+%ED%E5%F1%F2%B3%E9%EA%B3%F1%F2%FC#Text> [in Ukrainian].

%EF%F1%E8%F5%B3%F7%ED%E0+%28%E5%EC%EE%F6%B3%E9%ED%EE-
%E2%EE%EB%FC%EE%E2%E0%29+%ED%E5%F1%F2%B3%E9%EA%B3%F1%F2%FC#Text.

Про затвердження Порядку здійснення психологічного забезпечення службової діяльності в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та Переліку психологічних протипоказань, наявність яких унеможливилює проходження служби (навчання) в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України: наказ Міністерства юстиції України від 31 лип. 2015 р. № 431.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1009-15#Text>.

Проект Кримінального кодексу України (станом на 31 трав. 2021 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/06/01/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-31-05-2021.pdf>.

Завальнюк А. Х. Судова медицина : тлумач. термінолог. довід. Тернопіль : ТДМУ. 2016. 516 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2021

Katerynychuk K. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Private and Public Law of the Educational and Scientific Institute of Law and Modern Teaching Technologies of the Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6700-2831>;

Hryshchenko A. – Postgraduate Student of the Department of Private and Public Law of the Educational and Scientific Institute of Law and Modern Teaching Technologies of the Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2677-6205>

The Issues of Human Health Care in the Project of Criminal Code of Ukraine

The **purpose** of the research is to highlight problematic issues that are connected to criminal and legal protection of human health and offer corresponding changes to current criminal legislation of Ukraine. To achieve this, there were the following tasks set: to analyze the Project of the Criminal Code of Ukraine in the part of (causing harm to human fetus; causing harm during sports activity; serious damage to health; suffering; abuse; domestic violence); to perform comparative analysis of some clauses of the Project of Criminal Code of Ukraine and current criminal legislation.

Methodology. The issues of human health protection are the object of continuous scientific researches that have been going on since the moment of the appearance of first countries. Therefore, they require correct methodology. The choice of research methodology has to ensure systematic study of modern trends in rulemaking in the sphere of criminal and legal protection of human health. According to the stated objective, specific character of the object and subject of the research, there were chosen specific methodological tools. The study, analysis and generalization of results have been carried out. Thus, during the analysis of current criminal legislation and the Project of the Criminal Code of Ukraine the comparative legal method was applied. The special method of research that was used in the article was the method of system analysis. **Scientific novelty** of the research is that, based on the analysis of current criminal legislation and the Project of the Criminal Code of Ukraine, the possibility and advisability of the improvement of the criminal legislation in the sphere of human health protection was justified. **Conclusion.** The terminology of the Law of Ukraine on criminal liability should be exact, correspond to the contents and avoid unnecessary detail. The change of certain clauses of the Criminal Code of Ukraine would provide exact and total compliance of the meaning of certain terminology with its intended purpose; comprehensive legal regulation, clarity and accessibility.

Keywords: Project; Criminal Code of Ukraine; criminal offence; serious damage; severe injury; human health; human fetus; physical harm; bodily injury; domestic violence.

Кривицький Ю. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи

Метою наукової статті є узагальнення та розвиток теоретичних знань щодо потенціалу, тенденцій і можливих напрямів використання технологій штучного інтелекту як інструменту правової реформи, засобу підвищення ефективності її реалізації. **Методологічну основу** наукового пошуку становить сукупність принципів наукового пізнання (історизм, науковість, усебічність, плюралізм), методологічних підходів (діяльнісний, системний, компаративний, аксіологічний), загальних методів мислення (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення), філософських (діалектичний, метафізичний, герменевтичний, гносеологічний), загальнонаукових (історичний, синергетичний, функціональний, структурний) і конкретно-наукових (формально-юридичний, порівняльно-правовий) методів, застосування яких забезпечило обґрунтованість і вірогідність результатів дослідження природи штучного інтелекту як новітнього інструментарію технології здійснення правової реформи в сучасних умовах. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше висвітлено потенціал технологій штучного інтелекту як важливого інструмента правової реформи, новітнього засобу підвищення ефективності її реалізації завдяки можливості штучного інтелекту приймати раціональні правові рішення, максимально адекватні обставинам правового розвитку, фактично в режимі реального часу, зокрема через розширення горизонтів законодавчої діяльності, удосконалення законодавчого процесу й урізноманітнення законодавчої техніки шляхом діджиталізації (цифровізації) правової інформації; удосконалено характеристику сучасного стану, тенденцій та основних векторів впровадження штучного інтелекту в правову сферу та юридичну практичну діяльність; набули подальшого розвитку наукові уявлення про доктринальні й нормативні підходи до розуміння природи штучного інтелекту, а також дискусійні питання та ймовірні загрози й виклики, пов'язані з правовим регулюванням створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту. **Висновки** наукової статті зводяться до таких положень: поширення технологій штучного інтелекту в сучасному світі набирає дедалі більших обертів. Доволі швидко людина не зможе уявити життя без систем штучного інтелекту, що, найімовірніше, можуть стати наймасштабнішим інноваційним проектом за всю історію людської цивілізації. Досі не сформовано єдиного підходу до розуміння природи штучного інтелекту в технічній сфері, що зумовлює певну невизначеність у правовій, соціальній і морально-етичній галузях. Існує дискусія між різними групами експертів-юристів з приводу правових аспектів розвитку штучного інтелекту, можливого визнання правосуб'єктності роботів зі штучним інтелектом, необхідності розроблення нових механізмів реалізації юридичної відповідальності та відшкодування шкоди в умовах використання штучного інтелекту. Останніми роками інтенсивно з'являються приклади реалізації систем зі штучним інтелектом у різних сферах і сегментах соціальної активності, що здебільшого позитивно вражають своїми результатами. Використання технологій штучного інтелекту в правовій сфері та юридичній практичній діяльності є важливим чинником розвитку правової системи, забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Потенціал технологій штучного інтелекту може сприяти розв'язанню складних, першочергових правових завдань, здійсненню істотних і прогресивних правових перетворень (нововведень у правовій системі, системі права, системі законодавства тощо). Застосування штучного інтелекту під час правової реформи дає змогу суттєво розширити горизонти законодавчої діяльності, удосконалити законодавчий процес й урізноманітнити законодавчу техніку.

Ключові слова: інформаційні технології; штучний інтелект; технології штучного інтелекту; діджиталізація; правове регулювання; правовий розвиток; реформа; правова реформа; законодавча діяльність.

Вступ

Сучасний етап розвитку суспільних відносин вирізняється стрімкою активізацією цифрових (інформаційних) технологій. Інтенсивний поступ науки й технологічний прогрес стали основними ознаками новітнього суспільства. Використання цифрових технологій дало поштовх процесам перетворень у суспільстві – інформаційній трансформації суспільних відносин, що виражено в застосуванні сучасних цифрових технологій у різноманітних сферах діяльності людини. Цифрова революція як фактор динамічного розвитку призвела до створення цифрової економіки,

формування засад цифрового права, нової конфігурації соціальних відносин на ґрунті використання Інтернету, соціальних мереж, інших інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасні цифрові технології формують новий спосіб виробництва, створюють передумови для переходу до нової формації, цифровізації суспільних відносин і самого права, що регулює ці відносини (Petryshyn, & Huliaka, 2021, p. 16).

Однією з передових інформаційних технологій сучасності є штучний інтелект, він уже серед нас, однак з'явився не так, як ми всі очікували. Це безшумна основа наших фінансових систем,

електрики й мереж постачання до роздрібних крамниць. Саме невидима інфраструктура спрямовує нас вулицями, підказуючи водіям напрямки за навігаційними картами, знаходить правильний зміст у наших словах з помилками та визначає, що нам слід купувати, дивитися, слухати й читати на підставі аналізу наших потреб, уподобань і попередніх замовлень. Це технологія, що є підґрунтям нашого майбутнього, оскільки вона перетинається з усіма аспектами людського життя: здоров'ям і медициною, житлом, сільським господарством, транспортом, спортом, навіть коханням, сексом і смертю. Штучний інтелект – це не технологічний тренд, модне слівце чи тимчасова забава, а третя комп'ютерна ера. Ми в розпалі фундаментальних змін, не схожих на ті, які пережило покоління першої промислової революції (Vebb, 2020, p. 9). Особливого значення технології штучного інтелекту набувають у протидії та стримуванні пандемії коронавірусу (COVID-19) – від аналізу масивів даних до діагностики осіб, які лише переносять цю хворобу, й виявлення наслідків її лікування та вакцинації (Velykanova, 2020, p. 186).

Четверта промислова революція, або Індустрія 4.0, – це сучасна епоха інновацій, заснована на передових технологіях, що радикально трансформують усі сфери, сектори та галузі економіки. Відбувається становлення нового типу промислового виробництва, який ґрунтується на так званих великих даних (Big Data) та їх аналізі, повній автоматизації виробництва, технологіях віртуальної та доповненої реальності тощо. У Google вже оголосили, що штучний інтелект зробить для людства більше, ніж відкриття вогню або електрики. Краудсорсинг, шерингова економіка, біотехнології, робототехніка, хмарна інфраструктура, Інтернет речей і штучний інтелект – це не майбутнє, а сьогодення. Описуючи промислову революцію у своїй книзі «Четверта промислова революція», швейцарський економіст доктор К. М. Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму в Давосі, зазначає, що вона стирає межі між фізичними, цифровими й біологічними сферами. Наш світ XXI ст. змінюється надто швидко (Zavalnyi, 2018, p. 116).

Сучасні комп'ютерно-програмні технології щодня інтенсивно розвиваються. Найбільш перспективною, проте не менш неоднозначною технологією, яку вже використовують у багатьох сферах суспільної діяльності, є штучний інтелект, який метафорично іменують «найголовнішим витвором людського інтелекту» або «останнім винаходом людства». Системи штучного інтелекту є такими, що потенційно можуть бути застосованими в правовій галузі, а їх реалізація вже має місце під час юридичної практичної діяльності, коли необхідна автоматизація рутинних дій, щоб допомогти юристам надавати якісні послуги та спростити доступ до правосуддя

широким верствам населення. Штучний інтелект здатний забезпечити коректне й оперативне розв'язання різних юридичних завдань, що сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання. Водночас бурхливий розвиток новітніх технологій, зокрема систем штучного інтелекту, Інтернету речей, хмарних технологій тощо, зумовлює необхідність внесення змін у міжнародне та національне законодавство. Нині в провідних державах з розвинутими правовими порядками вже замислилися над питаннями визначення правового статусу штучного інтелекту, правового регулювання особливостей його розробки та використання. Поки це лише перші неспіліві кроки, але надалі все це може зумовити глобальні зміни у правовій системі аж до розвитку повноцінних комплексних інститутів права та законодавства, можливо, галузей і підгалузей права (Pavlenko, 2020, p. 132-134).

Людство до початку третього тисячоліття накопичило значну кількість найрізноманітніших соціальних, економічних, екологічних, виробничих, військових, освітніх, медичних й інших проблем, що мають або планетарний характер, або є важливими для більшості держав. Причиною цих проблем переважно є природна обмеженість людини в можливості прийняття раціонально виважених рішень в умовах багатофакторного та нелінійного світу. Упровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Технології штучного інтелекту покликані сприяти трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства загалом ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020). За слушним твердженням Ю. Н. Харарі, мабуть, найважливішим є те, що штучний інтелект і біотехнологія пропонують людству силу, щоб реформувати та перепроектувати життя (Kharari, 2019, p. 15). З огляду на зазначене особливого значення набуває дослідження теоретичних, методологічних і прикладних аспектів взаємозв'язку та взаємодії правової реформи та штучного інтелекту, його природи, потенціалу й перспективних векторів застосування в процесі реалізації істотних, прогресивних правових змін, перевлаштування права (правової системи, системи права, системи законодавства) (Kryvytskyi, 2018, p. 40).

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є узагальнення та розвиток теоретичних знань про потенціал, тенденції та можливі напрями використання технологій штучного інтелекту як інструмента правової

реформи, засобу підвищення ефективності її реалізації. Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання: по-перше, проаналізувати доктринальні та нормативні підходи до розуміння природи штучного інтелекту, а також дискусійні питання та ймовірні загрози й виклики, пов'язані з правовим регулюванням створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту; по-друге, охарактеризувати сучасний стан, тенденції й основні вектори застосування штучного інтелекту в правовій сфері та юридичній практичній діяльності; по-третє, розкрити потенціал технологій штучного інтелекту під час здійснення істотних, прогресивних правових змін, перетворення права як особливого соціокультурного феномена.

Виклад основного матеріалу

Поняття «штучний інтелект» (англ. Artificial Intelligence) є багатограним і використовується як наратив, за допомогою якого описуються інтелектуальні можливості комп'ютерів під час прийняття ними рішень (Sydorchuk, 2017, p. 19). Історично першою дефініцією поняття «штучний інтелект» є визначення, запропоноване Дж. Маккарті 1956 року в межах роботи Дартмутської конференції, а саме: штучний інтелект – це наука й техніка створення інтелектуальних машин, особливо інтелектуальних комп'ютерних програм (Baranov, 2017, p. 20). Нині в наукових й аналітичних працях представлено досить широку палітру визначень поняття «штучний інтелект» і підходів до розуміння його сутності – від ототожнення з робототехнікою до сприйняття штучного інтелекту як інноваційного напрямку розвитку науки й техніки, спрямованого на створення інтелектуальних машин та інтелектуальних комп'ютерних програм (Velykanova, 2020, p. 186).

У вітчизняній фаховій літературі зазначено, що штучний інтелект займається вивченням розумної поведінки (у людей, тварин і машин) та намагається знайти способи моделювання подібної поведінки в будь-якому типі штучно створеного механізму. Попри те, що терміну понад півстоліття, єдина його інтерпретація нині відсутня. Учені по-різному визначають поняття штучного інтелекту, залежно від свого погляду на нього, працюючи над створенням систем, які: думають подібно людям; думають раціонально; діють подібно людям; діють раціонально. Як робоче визначення науковці пропонують таке: штучний інтелект – це один із напрямів інформатики, метою якого є розробка апаратно-програмних засобів, які дозволяють користувачеві-непрограмістові ставити й вирішувати свої, що традиційно вважаються інтелектуальними, завдання, спілкуючись з електронно-

обчислювальною машиною на обмеженій підмножині природної мови. Водночас штучний інтелект завжди був міждисциплінарною галуззю, являючись одночасно наукою й мистецтвом, технікою та психологією (Bulhakova, Zosimov, & Pozdieiev, 2020, p. 9). Здатність до самонавчання, самовдосконалення та саморозвитку, а також автономність від людини під час прийняття рішень є стрижнем усієї архітектури штучного інтелекту.

Відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р, штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань; галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020).

Наявне розмаїття поглядів щодо природи штучного інтелекту зводиться до таких його видів: 1) «слабкий штучний інтелект» («вузький штучний інтелект», «обмежений штучний інтелект») – це штучний інтелект, орієнтований на вирішення одного чи декількох завдань, які виконує або може виконувати людина. Останнім часом «слабкий штучний інтелект» здебільшого називають «прикладним штучним інтелектом»; 2) «сильний штучний інтелект» («загальний штучний інтелект») – це штучний інтелект, орієнтований на вирішення всіх завдань, які виконує або може виконувати людина; 3) «штучний суперінтелект» – це інтелект, який значно розумніший, ніж найкращий людський інтелект практично в кожній сфері, включно з науковою творчістю, загальною мудрістю та соціальними навичками, який може мати свідомість і суб'єктивні переживання (Stefanchuk, M.O., Muzyka-Stefanchuk, & Stefanchuk, M.M., 2021, p. 160). Слід також зазначити, що загальний штучний інтелект повинен мати такі когнітивні функції, як можливість самостійно формулювати мету свого функціонування, навіть не просто мету, а множину цілей як взаємопов'язаних і взаємообумовлених, так й абсолютно автономних. А вже у процесі досягнення мети (цілей) загальний штучний інтелект, як і людина, повинен мати здатність динамічно змінювати зміст мети (цілей) унаслідок зміни як внутрішніх, так і зовнішніх обставин. Наприклад, ці зміни можуть бути пов'язані з

обмеженням доступу до необхідних ресурсів: обчислювальних, енергетичних, сировинних, фінансових, або зі змінами параметрів комплектуючої продукції, різкою зміною погодних умов, настання стихійного лиха, з відмовою від співпраці тощо. Причому загальний штучний інтелект повинен мати такі когнітивні функції, як самонавчання, самоорганізація та самотрансформація тією мірою наближення до відповідних когнітивних функцій людини, в якій це буде необхідно для досягнення мети. Власне, здійснення когнітивних функцій загальним штучним інтелектом повинно відбуватися так само, як це відбувається в людини в подібних обставинах (Baranov, 2017, р. 23). Для штучного інтелекту характерні такі риси: 1) сприйняття навколишнього середовища й складність реального світу; 2) обробка інформації: збір та інтерпретація вихідних даних; 3) прийняття рішень, включно з міркуванням, навчанням й вживанням заходів; 4) досягнення визначених цілей (Ramazanov, Shevchenko, & Kuptsova, 2020, р. 17).

Висвітлюючи питання природи та потенціалу технологій штучного інтелекту, слід акцентувати на дискусії про правовий статус (чи режим) роботів і штучного інтелекту загалом. Так, уже в умовах сьогодення виникає низка юридичних питань щодо:

- визнання (чи невизнання) роботів суб'єктами правовідносин, а, відповідно, наділення (чи ненаділення) їх правосуб'єктністю (показовим є факт надання наприкінці 2017 року людино-подібному роботу Софії (Sophia), розробленому гонконгівською компанією Hanson Robotics, підданства Королівства Саудівська Аравія);

- визнання за роботами авторських прав (наприклад, 2016 року книга «День, коли комп'ютер напише роман», створена штучним інтелектом, увійшла до фіналу японської літературної премії імені Хосі Сін'їті);

- відшкодування шкоди, завданої роботами (приміром, шкоди, завданої внаслідок помилки операції, яку проводив робот, чи дорожньо-транспортної пригоди, спричиненої автономним автомобілем) (Stefanchuk, 2018, р. 40).

Наведене вище – лише орієнтовний перелік юридичних питань, які можуть виникнути у зв'язку з визнанням правового статусу за штучним інтелектом. Водночас розв'язання цього питання для України вже є нагальним. Одну з перших комплексних спроб упорядкувати статус штучного інтелекту здійснив Європейський Союз, який прийняв узгоджений текст Резолюції Європарламенту «Норми цивільного права про робототехніку» (2015/2013 (INL)) від 16 лютого 2017 року. Основними проблемами, порушеними в цій Резолюції, є питання етичних норм щодо робототехніки та штучного інтелекту, надання

прав роботам і штучному інтелекту, створення Європейського агентства з робототехніки та штучного інтелекту, розв'язання питання про відповідальність за завдану роботом і штучним інтелектом шкоду, а також пропозиція серед уже відомих категорій суб'єктів правовідносин (фізичні та юридичні особи) утворити нову – «електронну особу (особистість)», що матиме власні специфічні права й обов'язки (Radutnyi, 2018, р. 124).

На переконання О. Е. Радутного, наділення штучного інтелекту правовим статусом «електронної особи (особистості)» не повинно зустріти заперечення та неприйняття у сфері кримінально-правових та інших відносин. Адже звичним є закріплення за юридичною особою (яка фактично теж є віртуальним утворенням) правового статусу суб'єкта численних правовідносин, а, крім того, можливість застосування до неї заходів кримінально-правового характеру (Radutnyi, 2018, р. 155). Протилежну позицію з цього приводу висловлює Н. С. Марценко, яка вважає, що розуміння штучного інтелекту та робота як суб'єкта цивільних правовідносин видається недоцільним і може створити ситуацію невизначеності в праві. Вживання терміна «електронна особа» в нормативно-правових актах Європейського Союзу є передчасним, оскільки поширення цього поняття у сфері права не дає цілісного правового уявлення щодо питання їх правового статусу, цивільно-правової відповідальності, захисту прав користувачів, захисту даних тощо. Крім того, визнання штучного інтелекту та робота суб'єктом правовідносин означає поширення на них положень про забезпечення їхніх прав (оскільки всі суб'єкти для участі в цивільно-правових відносинах повинні мати власну волю та вільний вибір способів реалізації своєї поведінки з позиції принципу диспозитивності та володіти правами й обов'язками, рівними іншим учасникам правовідносин, – через призму вимог принципу рівності). Доречніше розуміти робота й штучний інтелект як об'єкт цивільних правовідносин. До того ж регулювання цивільно-правової відповідальності на рівні споживчих відносин дає підстави розуміти штучний інтелект як продукт (товар). Застосування технологій штучного інтелекту в таких сферах, як медицина або публічне адміністрування, спонукає до роздумів стосовно поширення на цей об'єкт цивільних прав правового режиму джерела підвищеної небезпеки. Це сприятиме кращому захисту прав користувачів технологій штучного інтелекту (Martsenko, 2019, р. 96). Подібні погляди на штучний інтелект як об'єкт правового регулювання або об'єкт права поділяють й інші вчені-юристи.

Отже, загальні перспективи реформування правового регулювання використання штучного інтелекту та його відповідальності за діяння

можна згрупувати навколо трьох основних підходів (гіпотез): по-перше, позиціонування роботів зі штучним інтелектом лише як об'єктів правовідносин; по-друге, розгляд роботів зі штучним інтелектом виключно як окремих суб'єктів правових відносин, за такого підходу роботи зі штучним інтелектом сприймаються як незалежні суб'єкти правовідносин з можливістю самостійно та в достатньому обсязі усвідомлювати й оцінювати значення своїх дій і вчинки інших осіб; по-третє, характеристика роботів зі штучним інтелектом як окремих суб'єктів правовідносин, так і можливих їх об'єктів (Yefremova, 2020, p. 146; Onyshchuk, 2020, p. 53). Водночас варто розмежовувати поняття «робот» і «штучний інтелект», адже перше сприймається як предмет матеріального світу з відповідним виглядом і низкою зовнішніх ознак, які здатні його ідентифікувати. Штучний інтелект, з огляду на найпоширеніше його визначення саме як здатності, є абстрактним поняттям, яке неможливо розпізнати завдяки органам чуття. Водночас саме штучний інтелект надає роботу тих властивостей, якими прийнято його характеризувати, а саме: розумність, здатність до аналізу та обробки інформації, а також до виконання завдань, на які він запрограмований (Stefanchuk, M.O., Muzyka-Stefanchuk, & Stefanchuk, M.M., 2021, p. 161). Основним завданням вітчизняної державної політики у сфері правового регулювання галузі штучного інтелекту є забезпечення прав і свобод учасників відносин у галузі штучного інтелекту, розроблення та використання технологій штучного інтелекту з дотриманням етичних стандартів ("Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv", 2020).

Технології штучного інтелекту вже досить широко застосовуються в правовій сфері та юридичній практичній діяльності. Так, компанія JPMorgan ще на початку 2017 року повідомила про використання програмного забезпечення Contract Intelligence, яке за декілька секунд здатне здійснити аналіз юридичних документів, що раніше вимагало 360 тис. годин робочого часу. Юридична фірма Baker & Hostetler оголосила, що приймає на роботу штучний інтелект ROSS для ведення справ про банкрутство, чим раніше опікувалися майже 50 юристів. Штучний інтелект ROSS, розроблений на когнітивному комп'ютері Watson компанії IBM, цілодобово слідкуватиме за законодавством і правовою ситуацією, уміє читати та розуміти мову, висувати гіпотези, досліджувати, а потім генерувати відповіді з належними посиланнями та цитатами, навчається з власного досвіду тощо. Учені з Університетського коледжу Лондона і Університету Шеффільда створили «комп'ютерного суддю», який передбачає рішення Європейського суду з прав людини з точністю до 79 % (Radutnyi, 2018, p. 126; Radutnyi, 2019, p. 46).

Нині у світі функціонують сотні робоюристів – програм, які виконують рутинні дії, шаблонні операції стосовно складання заяв, позовів, листів, контрактів тощо. Проте алгоритми не можуть поки що цілком замінити людей – вони здатні лише допомагати їм, надаючи більше інформації для ухвалення рішень. У всіх сферах, де потрібні стандартні дії, штучний інтелект активно замінює юристів-людей, заощаджуючи їхній час й енергію для виконання більш креативних завдань (Zavalnyi, 2018, p. 119).

На штучний інтелект покладають сподівання в тому, щоб допомогти покращити судову практику: виявляти типові правові ситуації, розробляти алгоритми дій (наприклад, визначитися з гарантійним строком або строком давності, встановити вид порушення суб'єктивних прав і свобод, обрати спосіб захисту тощо), зіставляти зі зразком (судовим прецедентом), абстрагуватися від обставин, фактів, документів, речей та інших доказів, які не мають відношення до предмета розгляду, не охоплені предметом спору або не відображають обраний позивачем спосіб захисту, або не передбачені відповідною нормою матеріального права, на котру посилається позивач, виявляти нетипову поведінку суду за звичайних умов, так звані «аномальні» судові рішення, обробляти значний обсяг інформації, готувати проекти судових рішень тощо (Radutnyi, 2019, p. 47). Юридично та фактично можливими й релевантними напрямками та формами залучення технологій штучного інтелекту в юридичній практиці, зокрема в судочинстві, є такі: інформаційно-документальне забезпечення юридичної практики, що включає автоматизовану інтелектуальну класифікацію юридичних документів, формування та документальне ведення справ, вироблення завдяки використанню технологій штучного інтелекту проєктів розв'язання різних правових проблем завдяки залученню й аналізу баз даних; інтелектуальне експертно-аналітичне забезпечення юридичної практики шляхом зіставлення технологіями штучного інтелекту норм права, порівняння нормативно-правових актів з метою визначення їх ієрархії, встановлення норм й актів вищої юридичної сили з тих, що зіставляються; генерація та видача експертних оцінок у межах судової експертизи або думки фахівця (застосування баз знань, електронних експертних систем, автоматизованих систем підтримки правових рішень на підставі штучного інтелекту); сприяння ухваленню рішень у межах значних обсягів неоднорідних завдань у складних умовах невизначеності, на підставі неточної, недостатньої чи нечітко структурованої інформації (Pavlenko, 2020, p. 140-141).

Згідно з міркуваннями М. В. Селіванова, сучасні інформаційні технології можуть суттєво покращити прогнозованість судових рішень та

їхню надійність, допомогти судді в судовому процесі, зменшити навантаження на окремого суддю та знизити рівень ризику суддівських помилок. Електронний суд – це суд, де логічні алгоритми вирішують справу швидко, по суті, унеможливають виникнення корупційних ризиків і допущення людських помилок (Selivanov, 2018, р. 119). Більш стримано з огляду на можливі загрози оцінює тенденції та перспективи використання штучного інтелекту в адвокатській діяльності С. О. Іваницький, який вважає, що технологія впливає, але навряд чи змінить людську природу. Можливості Legal Tech – нової галузі юридичного бізнесу, що утворилася на межі права й технологій – дійсно зменшать потребу в юридичних фахівцях низької та середньої кваліфікації, а за окремими напрямками повністю їх замінять. Окремі сфери юридичної практики зникнуть, але й неминуче з'являться нові горизонти, адже всі сторони життя стають дедалі складнішими. У юридичному пейзажі майбутнього однозначно збережеться місце глибоко спеціалізованих адвокатських об'єднань і бюро з чіткою концепцією та впізнаністю серед конкурентів, а також адвокатів, які спроможні надавати унікальні, специфічні послуги й вирішувати проблеми, пов'язані з виключною складністю фактичних обставин справи (велика кількість даних, їхня заплутаність та інше) чи її правової оцінки (труднощі юридичної кваліфікації, колізії та прогалини в законодавстві тощо), або вимагають особливої довіри чи індивідуально-комунікативних навичок (співчуття, розуміння й передбачення потреб клієнта тощо). Досить складно автоматизувати функції, що потребують креативного мислення, емоційного інтелекту та соціальної чутливості. З огляду на це, початок доби штучного інтелекту в правничій сфері не буде швидким і людський потенціал ще тривалий час перебуватиме на передових позиціях в адвокатській діяльності (Ivanyskyi, 2018, р. 269-270).

Поява штучного інтелекту має сприяти вирішенню складних, першочергових правових завдань, приміром, здійснення істотних і прогресивних правових змін (перетворень правової системи, системи права, системи законодавства тощо). Досить перспективним є використання технологій штучного інтелекту як інструмента правової реформи з метою підвищення ефективності її здійснення. У цьому контексті слушними є судження М. Тегмарка про те, що ми, люди, – соціальні тварини, які підкорили всі інші види й завоювали Землю завдяки своїй здатності співпрацювати. Ми розробили закони, щоб стимулювати й полегшувати співпрацю, тож, якщо штучний інтелект зможе покращити нашу правову та державну системи, то він надасть нам змогу співпрацювати успішно, як ніколи раніше, і

проявити себе з найкращого боку (Tegmark, 2019, р. 131). Штучний інтелект може зробити нашу правову систему більш справедливою та дієвою, якщо ми навчимося створювати прозорих і неупереджених робосуддів. Водночас нашим законам потрібне швидке оновлення, щоб не відставати від штучного інтелекту, що ставить непрості юридичні питання стосовно конфіденційності, відповідальності та регулювання (Tegmark, 2019, р. 164).

Відповідно до позиції Ж. О. Павленко, перетворення (соціальна та правова реформи) в суспільстві потребують перегляду законодавства. Зі свого боку, останнє вимагає змінити ставлення до правотворчої та правозастосовної діяльності, а для цього необхідний надійний та ефективний інструментарій. Важливо сформулювати системний підхід до постановки й вирішення завдань перетворення вітчизняного законодавства, який не обмежувався б прийняттям тих чи інших законодавчих актів, внесенням змін чи доповнень у чинні. Еклектичний підхід, що фактично склався в нашій країні, виявився неприйнятним. Як наслідок, зростає нестабільність законодавства, ускладнюються політичні, економічні та правові умови законодавчої діяльності. Одним зі шляхів удосконалення законодавчого процесу може стати активне застосування досягнень сучасної науки та техніки в межах інженерії знань у правознавстві. Законодавство нашої країни містить чимало суперечностей, що непокоїть органи державної влади всіх рівнів, фахівців, які беруть участь у законодавчому процесі, а також юристів-практиків. Нагальним є створення системи, яка змогла б уже на ранній стадії розробки проєкту нормативно-правового акта визначити, чи відповідає він Конституції України, чинному законодавству, а також розкрити внутрішні суперечності самого нормативно-правового акта. Виникає потреба в технології, що забезпечувала б, по-перше, смисловий пошук нормативно-правового акта в базі даних; по-друге, автоматично генерувала різні редакції одного й того самого нормативно-правового акта, а також текст документа за шаблоном і реквізитами; по-третє, була б здатною виявити суперечності в текстах нормативно-правових актів. Розроблення поняттєво-категоріального апарату системи законодавства – завдання непросте, оскільки зумовлене складністю формулювання чіткого визначення через сукупність ознак очевидних категорій і понять. Окрім того, у виробленні нормативно-правових актів бере участь багато людей. Застосовуючи досвід розробки великих програмних продуктів у сфері законодавчої діяльності, можна сподіватися на поліпшення якості законопроєктів. Однак Ж. О. Павленко наголошує на тому, що наразі йдеться саме про поліпшення якості, а не про генерування законопроєкту програмними

засобами, оскільки законодавчий процес – завдання найвищого рівня складності, у процесі вирішення якого реалізуються вищі творчі функції людського мислення. Застосування методів штучного інтелекту в правознавстві не звужується межами законотворчості. У законодавчій діяльності необхідне використання не тільки готової інформації (даних), юрист-професіонал потребує знань, тобто закономірностей предметної галузі, що дозволяють йому успішно розв'язувати свої професійні завдання. Отримати знання фахівців і зробити їх доступними для всіх користувачів інтелектуальних систем – одне із завдань галузі штучного інтелекту та правознавства (Pavlenko, 2003, p. 8).

Заслугує на увагу погляд О. Е. Радутного стосовно іншого підходу до законотворчості в контексті здійснення правової реформи. Зокрема, якщо не доручати розробляти нормативно-правові акти фахівцям (юристам-науковцям і правникам-практикам), розв'язання проблеми може полягати у використанні можливостей штучного інтелекту. Нині жодна людина не має змоги відстежити всі системні зв'язки так, як це може зробити штучний інтелект. У процесі правотворчості така здатність допоможе уникнути системних помилок усередині галузі та в міжгалузевих сферах. Для того, щоб доручити штучному інтелекту розробку нових нормативно-правових актів та/або перевірку чинних й підготовку змін до них, останній повинен мати здатність до комплексної обробки значних обсягів інформації, здобутих із різних джерел, з'ясовувати системні співвідношення не лише в межах однієї галузі, але й встановлювати міждисциплінарні зв'язки, мати здатність до самонавчання, зокрема накопичувати досвід, узагальнювати, відшукувати неочевидні логічні ланцюжки, робити конкретні умовиводи, вміти планувати. Штучний інтелект уже зараз наділений або невдовзі буде мати такі властивості, які в сукупності перевищують розумові здібності будь-якої людини: здатність до абстрактного мислення; сприйняття та розпізнання всіх сигналів зовнішнього світу (на противагу цьому людина, наприклад, не сприймає ультразвук та інфразвук, взагалі те, що вона сприймає своїм органом зору, складає лише приблизно 2 % від повного електромагнітного діапазону); потужна теоретична база, знання всіх норм чинного законодавства та обізнаність у рішеннях за будь-якими судовими справами незалежно від галузевої належності; здатність до поширення та самозбереження; розв'язання завдання шляхом мозкового штурму із залученням багатьох копій самого себе; стратегічне мислення, здатність заздалегідь проробляти й прогнозувати різні варіанти; здатність до дедукції та індукції, аналізу й синтезу; здатність до моделювання; здатність ефективно працювати в умовах невизначеності та вірогідності; використання доступної інформації в

найбільш доцільний та оптимальний спосіб; обізнаність у принципах своєї роботи та завдяки цьому здатність до самовдосконалення (перша версія утворює вдосконалену версію самої себе й так переписує програму до нескінченності) тощо. Наділення особи («електронної особи (особистості)»), яка здійснює підготовку законопроєкту, такими когнітивними здібностями й властивостями з одночасним програмуванням функції накладання вето на неприйнятні пропозиції, дозволить переформатувати чинне законодавство, зокрема узгодити його з іншими правовими системами, уникнути помилок (Radutnyi, 2018, p. 155).

З метою використання в законодавчій діяльності штучний інтелект необхідно буде навчити обґрунтовувати соціальну зумовленість певної норми, врахувати логічні правила (тотожності, несуперечності, виключеного третього, достатньої підстави тощо) і методи (історичний, порівняльний, догматичний, системний, логічний та інші), за допомогою засобів, прийомів і правил нормотворчої техніки об'єктивувати правову норму як текст, зміст якого повинен бути узгоджений на рівні системних зв'язків структурних частин норми права, у межах інституту права, галузі права, системи права загалом у нерозривній єдності з основоположними конституційними принципами та міжнародними зобов'язаннями України. За результатами роботи штучного інтелекту депутатському корпусу буде надано законопроєкт найкращої форми та змісту, який уже буде узгоджено на правозастосовному (залежно від суб'єкта майбутнього застосування певної норми права) та науковому (відповідність фундаментальним доктринальним знанням) рівнях. На розгляд законодавцям залишиться лише буденний аспект законопроєкту, що існує на рівні правосвідомості звичайного громадянина та представника народу й відповідає політичній ситуації в суспільстві (Radutnyi, 2018, p. 156).

Одним з напрямів використання штучного інтелекту в процесі проведення правової реформи є цифровізація, або діджиталізація (від англ. digitalization – перехід на цифрові технології, перетворення будь-якої інформації або інформаційних процесів у цифровий формат), правової інформації. На думку Ю. В. Бауліна та В. Я. Тація, широкий пласт наукових проблем лежить у площині діджиталізації правової системи в Україні. Вочевидь в умовах реформування вітчизняного кримінального законодавства діджиталізація трьох кодексів про відповідальність за публічні правопорушення (Кримінального кодексу, Кодексу про проступки, Кодексу про адміністративні порушення) є лише частиною загальнодержавної програми діджиталізації всієї правової системи. Водночас метою діджиталізації кодексів є допомога, перш за все, суб'єктам правозастосування (детективу, слідчому, прокуророві, судді, захиснику, офіцеру пробації, працівнику

колонії та виконавчої служби тощо) ухвалювати рішення під час вирішення тієї чи іншої проблеми за допомогою штучного інтелекту. Передумовою цього є побудова кодексів на єдиній методологічній основі, що містить: єдину структуру (наприклад, книги, розділи, підрозділи, статті, пункти, підпункти), термінологію, типізацію (класифікацію) правопорушень та їх правових наслідків, уніфікацію різних реєстрів та інших матеріалів у всіх випадках, де це можливо, тощо (Baulin, & Tatsii, 2020, p. 28). Завдяки діджиталізації досягається систематизація всієї необхідної правової інформації (законів, міжнародних та європейських актів, національної та іноземної практики, наукових досягнень, стану правопорядку тощо), її обробка та аналіз для розв'язання поставленої проблеми, рекомендації щодо можливих рішень із прогнозом тих наслідків, до яких спонукає кожне запропоноване рішення, моніторинг виконання ухваленого рішення та корегування з урахуванням наслідків його виконання тощо. Діджиталізація відкриває широкі можливості для створення автоматизованих робочих місць для слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, інших зацікавлених осіб і державних діячів, для розгортання відповідних наукових досліджень на новій інформаційній базі, ухвалення політичних рішень тощо (Baulin, & Tatsii, 2020, p. 29).

Наукова новизна

За результатами проведеного дослідження вперше розкрито потенціал технологій штучного інтелекту як важливого інструмента правової реформи, новітнього засобу підвищення ефективності її реалізації завдяки його можливості приймати раціональні правові рішення, максимально адекватні обставинам правового розвитку, фактично в режимі реального часу, зокрема через розширення горизонтів законодавчої діяльності, удосконалення законодавчого процесу та урізноманітнення законодавчої техніки шляхом діджиталізації (цифровізації) правової інформації; удосконалено характеристику сучасного стану, тенденцій та основних векторів упровадження штучного інтелекту в правову сферу та юридичну практичну діяльність; набули подальшого розвитку наукові уявлення про доктринальні й нормативні підходи до розуміння природи штучного інтелекту, а також дискусійні питання та ймовірні загрози й виклики, пов'язані з правовим регулюванням створення, упровадження та використання технологій штучного інтелекту.

Висновки

На підставі висвітленого вище можна дійти таких висновків:

1. Поширення технологій штучного інтелекту в сучасному світі набирає дедалі більших обертів. Досить швидко людина не зможе уявити життя без систем штучного інтелекту, що з високою

ймовірністю можуть стати наймасштабнішим інноваційним проектом за всю історію людської цивілізації. Наразі відсутній єдиний підхід до осмислення природи штучного інтелекту в технічній сфері, що зумовлює деяку невизначеність у правовій, соціальній і морально-етичній галузях. Наявна дискусія між різними групами експертів-юристів з приводу правових аспектів переваг, користі, загроз і ризиків розвитку штучного інтелекту; можливого визнання правосуб'єктності роботів зі штучним інтелектом; необхідності розробки нових механізмів реалізації юридичної відповідальності та відшкодування шкоди в умовах використання штучного інтелекту. Очевидно, що зупинити розвиток штучного інтелекту складно або практично неможливо. Попри це, створення, впровадження та використання штучного інтелекту, безсумнівно, має бути соціально орієнтованим і відповідати інтересам безпеки людини, збереження її особистого простору, волі та самосвідомості. Водночас розроблення та використання систем штучного інтелекту повинно здійснюватися лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини та громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час впровадження таких технологій.

2. Протягом останніх років інтенсивно з'являються приклади реалізації систем зі штучним інтелектом у різних сферах і сегментах соціальної активності, що здебільшого позитивно вражають своїми результатами. Фундаментальною та незаперечною перевагою технологій штучного інтелекту є те, що рішення приймаються і втілюються в життя в режимі реального часу на підставі збору й обробки величезної кількості даних; ідентифікації всіх суб'єктів і об'єктів, що беруть участь у процесах; застосування спеціальних математичних алгоритмів і роботів. Використання технологій штучного інтелекту в правовій сфері та юридичній практичній діяльності є важливим чинником розвитку правової системи, забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Основними напрямками впровадження систем штучного інтелекту у правовій сфері є використання різноманітного програмного забезпечення (наприклад, баз даних, реєстрів, смарт-контрактів), що допомагають юристам, позбавляючи їх рутинних операцій; застосування консультативних програм на підґрунті штучного інтелекту (приміром, чатботи, онлайн-сервіси), які відкривають доступ до юридичної консультації широким верствам населення, автоматизовано надаючи юридичні послуги; запобігання суспільно небезпечним явищам шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту, зокрема електронних експертних систем – програм, що моделюють інтелектуальну діяльність фахівців-юристів у певній галузі на підставі відомостей про

предметну сферу та алгоритмізованих принципів вирішення стандартних фахових ситуацій; упровадження технологій штучного інтелекту в судову систему (електронне правосуддя, електронний суд) тощо.

3. Штучний інтелект є важливим інструментом правової реформи, новітнім компонентом технології її здійснення, засобом підвищення ефективності реалізації якісних правових змін у сучасних умовах поступу інформаційного суспільства. Потенціал технологій штучного інтелекту сприяє розв'язанню складних, першочергових правових завдань, здійсненню істотних і прогресивних правових перетворень (нововведень у правовій системі, системі права, системі законодавства тощо) завдяки його можливості приймати раціональні правові рішення, максимально адекватні обставинам правового розвитку, фактично в режимі реального часу. Застосування штучного інтелекту під час правової реформи

дозволяє суттєво розширити горизонти законодавчої діяльності, удосконалити законодавчий процес й урізноманітнити законодавчу техніку. Правова реформа має реалізовуватися з використанням новітніх інформаційних технологій і з розрахунком на майбутнє застосування зміненого (трансформованого) права в умовах діджиталізації, що, приміром, дозволить уніфікувати юридичну термінологію, здійснювати відсилання до «пов'язаних» інших норм певного нормативно-правового акта тощо. Існує потреба запровадження діджиталізації в законодавчу діяльність, здійснення кодифікації законодавства України вищому рівні, ніж це було досі. Нове вітчизняне законодавство має бути побудоване з використанням сучасних досягнень законодавчої техніки, що сприятиме підвищенню доступності його для сприйняття та розуміння населенням й істотно знизить можливості помилок чи зловживань у процесі його реалізації різними суб'єктами права.

REFERENCES

- Baranov, O.A. (2017). Internet rechei i shtuchnyi intelekt: vytyky problemy pravovoho rehuliuвання [The Internet of things and artificial intelligence: the origins of the problem of legal regulation]. *IT-pravo: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini, IT law: problems and prospects of development in Ukraine: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (pp. 18-42). Lviv: Lvivska politekhnika [in Ukrainian].
- Baulin, Yu., & Tatsii, V. (2020). Zavdannia vitchyznianoï kryminalno-pravovoi nauky v umovakh reformuvannya kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy [Tasks of the national criminal law science in the context of criminal legislation reforms in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 2, 17-31. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-02-017> [in Ukrainian].
- Bulhakova, O.S., Zosimov, V.V., & Pozdieiev, V.O. (2020). *Metody ta systemy shtuchnoho intelektu: teoriia ta praktyka [Methods and systems of artificial intelligence: theory and practice]*. Kherson: OLDI-PLluS [in Ukrainian].
- Ivanytskyi, S. (2018). Maibutnie advokatury [Future of the Bar]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 12, 260-273. doi: [10.33498/louu-2018-12-260](https://doi.org/10.33498/louu-2018-12-260) [in Ukrainian].
- Kharari, Yu.N. (2019). *21 urok dlia 21 stolittia [21 Lessons for the 21st Century]* (O. Demianchuka, Trans) (2nd ed.). Kyiv: Fors Ukraina [in Ukrainian].
- Kryvytskyi, Yu.V. (2018). Pravova reforma: teoretyko-prykladni vymiry aktualizatsii problemy [Legal reform: theoretical and applied dimensions actualization of the problem]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 37-41. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_3_9 [in Ukrainian].
- Martsenko, N. (2019). Pravovy rezhy m shtuchnoho intelektu v tsyvilnomu pravi [The legal regime of artificial intelligence in civil law]. *Aktualni problemy pravoznavstva, Actual Problems of Jurisprudence*, 4, 91-98. doi: [10.35774/app2019.04.091](https://doi.org/10.35774/app2019.04.091) [in Ukrainian].
- Onyshchuk, I.I. (2020). Pravove rehuliuвання tekhnolohii shtuchnoho intelektu: teoretyko-prykladni ta etychni zasady [Legal regulation of artificial intelligence technologies: theoretical, practical and ethical basis]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 50-57. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.03.06> [in Ukrainian].
- Pavlenko, Zh.O. (2003). Lohiko-metodolohichni aspekty inzhenerii znan u pravoznavstvi [Logical and methodological aspects of knowledge engineering in jurisprudence]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Pavlenko, Zh.O. (2020). Mezhi mozhlyvoho i dopustymoho v tekhnolohichnomu pidkhodi do pravovoho znannia [The limits of the possible and permissible in the technological approach to legal knowledge]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 1(44), 132-146. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195917> [in Ukrainian].
- Petryshyn, O.V., & Hyliaka, O.S. (2021). Prava liudyny v tsyrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy [Human rights in the digital age: challenges, threats and prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 15-23. doi: [10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23) [in Ukrainian].
- Radutnyi, O. (2018). Subiektnist shtuchnoho intelektu u kryminalnomu pravi [Artificial Intelligence as a Subject in Criminal Law]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1, 123-136. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-123> [in Ukrainian].

- Radutnyi, O.E. (2018). Shtuchnyi intelekt, informatsiina bezpeka ta zakonotvorchyi protses (kryminalno-pravovyi aspekt) [Artificial intelligence, information security and legislative process (criminal law aspect)]. *Informatsiia i pravo, Information and Law*, 1(24), 149-158. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2018_1_18 [in Ukrainian].
- Radutnyi, O.E. (2019). Yurydychna osvita ta sfera nadannia pravovykh posluh v konteksti shtuchnoho intelektu [Legal education and the field of legal services in the context of artificial intelligence]. *Informatsiia i pravo, Information and Law*, 2(29), 40-54. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_7 [in Ukrainian].
- Ramazanov, S.K., Shevchenko, A.I., & Kuptsova, Ye.O. (2020). Shtuchnyi intelekt i problemy intelektualizatsii: stratehiia rozvytku, struktura, metodolohiia, pryntsyipy i problemy [Artificial intelligence and problems of intellectualization: development strategy, structure, methodology, principles and problems]. *Shtuchnyi intelekt, Artificial Intelligence*, 4, 14-23. doi: <https://doi.org/10.15407/jai2020.04.014> [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini": vid 2 hrud. 2020 r. No. 1556-r. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of development of artificial intelligence in Ukraine" from December 2, 2020 No. 1556-r]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text> [in Ukrainian].
- Selivanov M. (2018). Elektronnyi sud: IT-tekhnologii v sudovomu protsesi yak sposib pokrashchennia prohnzovanosti sudovykh rishen [Electronic court: It-technologies in the judicial process as a means to increase the predictability of court decisions]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1, 114-122. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-114> [in Ukrainian].
- Stefanchuk, M.O., Muzyka-Stefanchuk, O.A., & Stefanchuk, M.M. (2021). Perspektyvy pravovoho rehuliuвання vidnosyn u sferi vykorystannia shtuchnoho intelektu [Prospects of legal regulation of relations in the field of artificial intelligence use]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 157-168. doi: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.157-168 [in Ukrainian].
- Stefanchuk, R. (2018). Informatsiini tekhnologii ta pravo: quo vadis? [Information Technologies and Law: Quo Vadis?]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 1, 30-50. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-030> [in Ukrainian].
- Sydorchuk, Yu.M. (2017). Filosofska-pravovi problemy vykorystannia shtuchnoho intelektu [Philosophical and Legal Problems of using artificial intelligence]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3(2), 16-19. Retrieved from http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/6.pdf [in Ukrainian].
- Tegmark, M. (2019). *Zhyttia 3.0. Doba shtuchnoho intelektu [Life 3.0. The era of artificial intelligence]* (Z. Korablina, Trans). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
- Vebl, E. (2020). *Velyka deviatka. Yak IT-hihanty ta yikhni rozumni mashyny mozhat zminyty liudstvo [The big nine: how the tech titans and their thinking machines could warp humanity]* (I. Vozniaka, Trans). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
- Velykanova, M.M. (2020). Shtuchnyi intelekt: pravovi problemy ta ryzyky [Artificial intelligence: legal problems and risks]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 185-198. doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198 [in Ukrainian].
- Yefremova, K.V. (2020). Pravove rehuliuвання shtuchnoho intelektu v epokhu tsyfrovoy ekonomiky [Legal regulation of artificial intelligence in the era of digital economy]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, Private Law and Business*, 20, 142-147. doi: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.25> [in Ukrainian].
- Zavalnyi, A.M. (2018). Innovatsii yurydychnoi osvity: osmyslennia, vyklyky, perspektyvy [Innovations of legal education: conceptualization, challenges, perspectives]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnih sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 4(109), 113-132. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvys_2018_4_11 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 17 листоп. 2017 р.). Львів : Львів. політехніка, 2017. С. 18–42.
- Баулін Ю., Тацій В. Завдання вітчизняної кримінально-правової науки в умовах реформування кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 17–31. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-02-017>.
- Булгакова О. С., Зосімов В. В., Поздєєв В. О. Методи та системи штучного інтелекту: теорія та практика : навч. посіб. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 356 с.
- Іваницький С. Майбутнє адвокатури. *Право України*. 2018. № 12. С. 260–273. doi: 10.33498/louu-2018-12-260.
- Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчука; 2-ге вид., доповн. Київ : Форс Україна, 2019. 416 с.
- Кривичий Ю. В. Правова реформа: теоретико-прикладні виміри актуалізації проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 37–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2018_3_9.
- Марченко Н. Правовий режим штучного інтелекту в цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 91–98. doi: 10.35774/app2019.04.091.
- Онищук І. І. Правове регулювання технологій штучного інтелекту: теоретико-прикладні та етичні засади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 3. С. 50–57. doi: <https://doi.org/10.32886/instzak.2020.03.06>.
- Павленко Ж. О. Логіко-методологічні аспекти інженерії знань у правознавстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2003. 20 с.

- Павленко Ж. О. Межі можливого і допустимого в технологічному підході до правового знання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2020. Т. 1. № 44. С. 132–146. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»). doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.44.195917>.
- Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 15–23. doi: [10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23).
- Радутний О. Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві. *Право України*. 2018. № 1. С. 123–136. doi: <https://doi.org/10.33498/loiu-2018-01-123>.
- Радутний О. Е. Штучний інтелект, інформаційна безпека та законотворчий процес (кримінально-правовий аспект). *Інформація і право*. 2018. № 1 (24). С. 149–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2018_1_18.
- Радутний О. Е. Юридична освіта та сфера надання правових послуг в контексті штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2019. № 2(29). С. 40–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_2_7.
- Рамазанов С. К., Шевченко А. І., Купцова Є. О. Штучний інтелект і проблеми інтелектуалізації: стратегія розвитку, структура, методологія, принципи і проблеми. *Штучний інтелект*. 2020. № 4. С. 14–23. doi: <https://doi.org/10.15407/jai2020.04.014>.
- Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text>.
- Селіванов М. Електронний суд: IT-технології в судовому процесі як спосіб покращення прогнозованості судових рішень. *Право України*. 2018. № 1. С. 114–122. doi: <https://doi.org/10.33498/loiu-2018-01-114>.
- Стефанчук М. О., Музика-Стефанчук О. А., Стефанчук М. М. Перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 157–168. doi: [10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.157-168](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.157-168).
- Стефанчук Р. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30–50. doi: <https://doi.org/10.33498/loiu-2018-01-030>.
- Сидорчук Ю. М. Філософсько-правові проблеми використання штучного інтелекту. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 16–19. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/6.pdf.
- Тегмарк М. Життя 3.0. Доба штучного інтелекту / пер. з англ. З. Корабліна. Київ : Наш формат, 2019. 432 с.
- Вебб Е. Велика дев'ятка. Як IT-гіганти та їхні розумні машини можуть змінити людство / пер. з англ. І. Возняка. Харків : Vivat, 2020. 352 с.
- Великанова М. М. Штучний інтелект: правові проблеми та ризики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. № 4. С. 185–198. doi: [10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.185-198](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.185-198).
- Єфремова К. В. Правове регулювання штучного інтелекту в епоху цифрової економіки. *Приватне право і підприємництво*. 2020. Вип. 20. С. 142–147. doi: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2020.20.25>.
- Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 113–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_4_11.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2021

Kryvytskyi Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7063-4725>

Artificial Intelligence as a Tool of Legal Reform: Potential, Trends and Prospects

The **purpose** of the scientific article is to generalize and develop theoretical knowledge about the potential, trends and possible directions of using artificial intelligence technologies as a tool of legal reform, a means of improving the effectiveness of its implementation. The **methodological** basis of a scientific research is a set of principles of scientific knowledge (historicism, science, comprehensiveness, pluralism), methodological approaches (activity, system, comparative, axiological), general methods of thinking (analysis, synthesis, abstraction, generalization), philosophical (dialectical, metaphysical, metaphysical, metaphysical, metaphysical, hermeneutic, epistemological), general scientific (historical, synergetic, functional, structural) and specific scientific (formal-legal, comparative-legal) methods, the application of which provided the validity and reliability of the results of the study of the nature of artificial intelligence as the latest technology for legal reform. The **scientific novelty** of the publication is that for the first time the potential of artificial intelligence technologies as an important tool of legal reform, the latest means of improving its implementation due to its ability to make rational legal decisions, most adequate to the circumstances of legal development, in fact in real time. legislative activity, improvement of the legislative process and diversification of legislative techniques through digitalization of legal information; improved characteristics of the current state, trends and main vectors of the introduction of artificial intelligence in the legal field and legal practice; scientific ideas about doctrinal and normative approaches to understanding the nature of artificial intelligence, as well as debatable issues and possible threats and challenges related to the legal regulation of the creation, implementation and use of artificial intelligence technologies have been further developed. The **conclusions** of the scientific article are reduced to the following provisions, namely: the spread of artificial

intelligence technologies in the modern world is gaining momentum. Soon enough, man will not be able to imagine life without artificial intelligence systems, which are likely to become the largest innovation project in the history of earthly civilization. At present, there is no single approach to understanding the nature of artificial intelligence in the technical field, which causes some uncertainty in the legal, social and moral-ethical fields. There is a discussion between different groups of legal experts on the legal aspects of the development of artificial intelligence; possible recognition of the legal personality of robots with artificial intelligence; the need to develop new mechanisms for the implementation of legal liability and compensation for damage in the use of artificial intelligence. In recent years, there have been intensive examples of the implementation of artificial intelligence systems in various fields and segments of social activity, which are mostly positive for their results. The use of artificial intelligence technologies in the legal field and legal practice is an important factor in the development of the legal system, ensuring the rights and freedoms of man and citizen. The potential of artificial intelligence technologies can contribute to the solution of complex, priority legal tasks, the implementation of significant and progressive legal transformations (innovations in the legal system, legal system, legal system). The use of artificial intelligence during legal reform allows to significantly expand the horizons of legislative activity, improve the legislative process and diversify legislative techniques.

Keywords: information technology; artificial intelligence; technologies of artificial intelligence; digitalization; legal regulation; legal development; reform; legal reform; legislative activity.

Романов М. Ю. – аспірант Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2443-7744>

Поняття, сутність і значення діяльності підрозділів дізнання

Мета публікації – здійснити аналіз історичних, теоретичних і нормативних аспектів, що формують поняття, сутність та значення дізнання як спрощеної форми досудового розслідування. Акцентовано увагу на недостатньо досліджених аспектах теми, значенні відповідного інституту у функціонуванні механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що в статті обґрунтовано значення функціонування інституту дізнання, на підставі статистичних даних, висвітлених органами державної влади, встановлено, що цей інститут виконує основне завдання – щодо розвантаження слідчих підрозділів, а також відновлення порушених прав і свобод людини й громадянина. Проаналізовано напрацювання іноземних дослідників правоохоронних систем світу, а також галузі кримінології, що пов'язують ефективність функціонування державних інституцій з механізмом захисту прав і свобод людини. Визначено, що недоліком у функціонуванні відповідного інституту є брак організаційно-розпорядчих міжвідомчих нормативно-правових актів щодо спрощення ширшого обсягу процедур у досудовому розслідуванні кримінальних проступків, а також удосконалення вже наявних форм взаємодії. **Висновки.** Проаналізовано історичні, теоретичні та нормативні аспекти, що формують поняття, сутність і значення дізнання як спрощеної форми досудового розслідування. Розглянуто декілька альтернативних позицій вчених, що тлумачать основні категорії, обґрунтовано авторську позицію щодо визначення поняття дізнання, що є порядком дій конкретного уповноваженого суб'єкта. Аргументовано сутність дізнання як форми досудового розслідування та організаційно-аналітичний процес. Консолідовано позиції дослідників як обґрунтування значення досліджуваного інституту у функціонуванні держави загалом і системи кримінального процесу зокрема.

Ключові слова: організаційно-правові засади; досудове розслідування; дізнання; генеза; тлумачення поняття; сутність; значення; права людини і громадянина.

Вступ

Забезпечення прав і свобод людини і громадянина в світі є одним з найбільш пріоритетних завдань. Сучасна світова спільнота динамізує процеси з посилення прав і свобод людини і громадянина, що своєю чергою безпосередньо впливає на проблему порушення прав людини і громадянина та притягнення осіб, які вчиняють такі діяння, до відповідальності.

В умовах сьогодення в нашій державі є чимало інституцій, діяльність яких спрямована на охорону та захист прав і свобод людини й громадянина. Одним із таких інститутів є Національна поліція України як орган, що має повноваження на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Організація роботи відповідних підрозділів, їх структурні особливості, управлінські та процесуальні повноваження є предметом окремого дослідження, проте в межах зазначеної теми пропонуємо розглянути її основні понятійні аспекти. Досудове розслідування, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, знаходить своє відображення у двох формах – досудове слідство та дізнання.

Після внесення змін до законодавства України було запроваджено інститут кримінальних проступків, запроваджено роботу підрозділів дізнання Національної поліції України, діяльність яких регламентують декілька нормативно-правових актів. Проте питання організації роботи відповідних

підрозділів, нормативно-правове забезпечення їх організаційно-правових засад і фундаментальні аспекти функціонування відповідного інституту загалом залишаються відкритими. Саме тому для дослідження обрано питання наукового тлумачення поняття, сутності та значення діяльності підрозділів дізнання як організаційно-правової форми функціонування органів досудового розслідування.

Проблеми функціонування підрозділів дізнання в органах правопорядку неодноразово ставали об'єктом наукових розвідок як українських, так й іноземних правників.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз поняття, сутності та значення діяльності підрозділів дізнання як спрощеної форми розслідування кримінальних правопорушень. На підставі чинних нормативно-правових актів національної та міжнародної юрисдикції, поглядів науковців, а також емпіричних матеріалів слід аргументувати висновки щодо оптимізації функціонування зазначеного інституту в Україні.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання низки дослідних завдань, серед яких: аналіз підходів до визначення поняття дізнання; окреслення сутності дізнання та його значення для інституту досудового розслідування; розроблення рекомендацій щодо можливого вдосконалення відповідного інституту та правової системи України загалом.

Виклад основного матеріалу

Питання про наукове опрацювання поняття, сутності та значення дізнання з позицій адміністративного права розглядають нечасто в наукових джерелах з позицій кримінального процесуального права. Водночас ми вважаємо, що в контексті дослідження організаційно-правових засад функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України зокрема та всіх органів досудового розслідування в інституціях правопорядку України загалом вдалося б підвищити ефективність функціонування останніх. Поряд із цим дізнання як форму досудового розслідування розглядали у своїх працях науковці ще минулого століття.

Наприклад, В. Черней і С. Чернявський стверджують, що генеза та сучасний досвід застосування інституту спрощеного провадження як у нашій державі, так і в іноземних країнах засвідчує необхідність подальшого вдосконалення цієї процесуальної форми (Cherniei, & Cherniavskiy, 2019).

Наприклад, у словнику російської мови С. Ожегова поняття дізнання потлумачено як попереднє адміністративне розслідування (Oznegov, 1984), водночас у словнику В. Даля «дізнавати» означає «допитуватися, дізнаватися, розпитувати, розвідувати, довідуватися, розшукувати, віднаходити розшуком, знатися («осведомляться»)), «упевнитися в чомусь» (Dal, 1955).

Тому слід зауважити, що поняття дізнання в 1950–1990 роках асоціювалося з адміністративним процесом, його відмежовували за цією ознакою від розслідування.

До Кримінального кодексу України 2018 року в установленому законодавством порядку було внесено зміни, що запроваджували поняття «кримінальне правопорушення», яке охоплює злочини та кримінальні проступки ("Zakon Ukrainy", 2018).

Саме кримінальні проступки, що є тяжкими за адміністративні правопорушення та менш тяжкими за злочини, розслідують дізнавачі в спрощеному порядку, що визначений відповідними змінами.

Важливим у контексті тлумачення поняття дізнання, на нашу думку, є твердження авторів про те, що дізнавачі здійснюють розслідування кримінальних проступків за скороченою процедурою, тривалість якої не має перевищувати один місяць з дня вручення особі повідомлення про підозру (Cherniavskiy et al., 2019), оскільки саме часовий проміжок, за який дізнавач зобов'язаний здійснити всі процесуальні дії, сутнісно вирізняє дізнання як організаційний процес від досудового слідства. На нашу думку, питання організації (необхідність завчасного планування, стратегічного мислення, здатності ефективно розподілити завдання й дати доручення) досудового розслідування в стислі

терміни, забезпечення прав і свобод людини й громадянина в цьому процесі під час характеристики дізнання з позицій адміністративного права є ключовим.

Традиційним тлумаченням дізнання в кримінальному процесі, зазначають О. Бойко й В. Бойко, було поєднання оперативно-розшукової та слідчої функцій та адміністративних повноважень (Boiko, 2021), на чому акцентує також і В. Литвинов, оскільки, на його думку, дізнання тлумачили як процесуальну діяльність з розслідування передбаченої законом категорії злочинів у повному обсязі на стадії досудового розслідування або як процесуальну діяльність визначених у законі державних органів (посадових осіб), які, з огляду на специфіку своєї безпосередньої діяльності, проводили першочергові процесуальні дії щодо фіксування вчиненого злочину (Lytvynov, 2019, p. 106-109).

Такі позиції, на нашу думку, мають (і мали до внесення змін у законодавство України) концептуальне значення, оскільки шляхом встановлення певних критеріїв до суб'єктної сторони процесу здійснення дізнання, а також характеру необхідних дій формували сутність й утверджували значення відповідного інституту. Однак законодавство України нині тлумачить поняття дізнання по-іншому. З визначення поняття «дізнавач», на нашу думку, цілком зрозумілим стає тлумачення поняття дізнання як форми організації процесу досудового розслідування.

Зокрема, дізнавач, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, – це службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених цим Кодексом, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Отже, дізнанням з позицій форми організації роботи є комплекс визначених чинним законодавством дій та рішень, що вчиняє та приймає уповноважена на це особа, вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження у передбачений законодавством строк.

Одним із завдань зазначеного дослідження є дослідження сутності дізнання як процесу організації функціонування одного з елементів інституту захисту прав і свобод людини й громадянина. Актуальність цього напряму в дослідженні зумовлена, зокрема, тим, що основною метою дізнання (тобто досудового розслідування кримінальних проступків) є забезпечення відновлення прав і свобод людини й громадянина, що були порушені.

Важливою в досудовому розслідуванні кримінальних проступків, з позицій організації цього процесу, є взаємодія з іншими підрозділами поліції, що можуть позначатися на ході досудового розслідування.

На думку А. Саковського та А. Жижина, взаємодія підрозділів кримінальної поліції з органами досудового розслідування є визнаною та поширеною інституцією в цивілізованому світі, що дає змогу досягти найвищих результатів шляхом поєднання зусиль зацікавлених сторін, оскільки така кооперація посилюється не лише кількісно завдяки людським ресурсам, а й якісно – завдяки вузькій спеціалізації та професійним навичкам кожного окремого учасника в певній сфері діяльності (Sakovskyi, & Zhyzhyn, 2019, p. 49).

Ми вважаємо, що сутність дізнання полягає в максимально швидкому задіянні інституту досудового розслідування, залучаючи всі організаційні та процесуальні ресурси в межах, визначених законодавством України для відновлення прав і свобод людини й громадянина. Усе це має передусім організаційний характер, проте дії, що безпосередньо вчиняє дізнавач, у досудовому розслідуванні мають процесуальний характер. Таке визначення поняття та сутності дізнання формує зміст цього процесу в контексті адміністративного права.

Водночас, аналізуючи позиції щодо окреслення значення діяльності підрозділів дізнання, слід зауважити, що вони мають певні особливості, тож ми підіб'ємо підсумок і додатково обґрунтуємо відповідні доктрини.

На думку С. Едвардса, злочинність завжди була в суспільстві та, ймовірно, завжди буде, хоча форми злочинності істотно змінилися, оскільки насильницькі злочини також трансформувалися, оскільки людям завжди були притаманні форми асоціальної поведінки (Edwards, 2011). Поділяє таку позицію також Д. Говендер, що акцентує на взаємопов'язаності розвитку суспільства та злочинності як двох взаємних процесів (Govender, 2015; 2018).

Найпоширенішими видами кримінальних правопорушень є крадіжки, завдання легких тілесних ушкоджень тощо. Ці види, відповідно до КК України, належать до категорії кримінальних проступків, що розслідують за спрощеним порядком. Саме збільшення кількості таких правопорушень і необхідність організації швидкого реагування на їх вчинення сприяли формуванню інституту дізнавачів, а також частково визначають його значення.

Досліджуючи аспекти застосування глобальних інформаційних технологій у діяльності органів правопорядку, М. Лінарес зауважує, що необхідність запровадження таких технологій обумовлюється передусім невпинністю зростання темпів злочинності, зміною її характеру. На його думку,

«ІТ стане панацеєю для прийняття рішень, і використання цієї технології покращить роботу поліції, статистично передбачаючи, де, коли і хто найімовірніше вчинить злочин, тому що злочинності занадто багато, щоб сподіватися на об'єктивне, неупереджене прогнозування подій» (Miró Llinares, 2018; 2020).

Поділяючи позицію М. Лінареса, ми вважаємо, що одночасне переорієнтування інституту дізнання на електронний документообіг суттєво покращило б його роботу й істотно позначилося б на його ефективності.

Відповідно до позицій іноземних і вітчизняних дослідників, А. Мельник також зазначає, що потреба в дізнанні як формі досудового розслідування зумовлена надмірною завантаженістю слідчих (передусім Національної поліції України) кримінальними провадженнями щодо злочинів невеликої тяжкості, що нині називають кримінальними проступками. Для розвантаження слідчих й ефективної організації досудового розслідування саме злочинів невеликої тяжкості було запроваджено інститут дізнання та кримінального проступку (Melnyk, 2021, p. 35).

У Єдиному звіті про кримінальні правопорушення за січень–липень 2021 року, опублікованому на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, встановлено, що із загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень (221 403) частка кримінальних проступків становить 75 103, що засвідчує позицію про створення інституту дізнання, що розвантажує слідчі підрозділи й надає можливість приділяти час розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів ("Statystychna informatsiia", 2021).

На нашу думку, саме такі результати функціонування підрозділів дізнання цілком відображають значення його як інституту в системі органів правопорядку України. Хоча на недоліках його функціонування науковці акцентують систематично, ми вважаємо, що його діяльність відіграє ключову роль у функціонуванні механізму захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні, що підтверджують позиції вітчизняних та іноземних учених, статистичні дані й нормативно-правове підґрунтя, а саме тому питання організації роботи відповідного органу з адміністративно-правової позиції пропонуємо розглянути на перспективу.

Наукова новизна

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній проаналізовано основні понятійно-категоріальні питання щодо встановлення сутності та значення інституту дізнання як спрощеної форми досудового розслідування кримінальних правопорушень. Запропоновано подальші кроки щодо оптимізації його функціонування, а також окреслено напрям перспективних наукових розвідок.

Висновки

На підставі проаналізованих думок науковців вітчизняного простору, а також іноземних колег, дослідження статистичної інформації щодо ефективності функціонування підрозділів дізнання, аналізу організаційно-розпорядчих і нормативно-правових джерел вдалося обґрунтувати низку важливих висновків, серед яких такі:

1. Дізнанням з позицій форми організації роботи є комплекс визначених законодавством України дій та рішень, що вчиняє (приймає) уповноважена на це особа, вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження у встановлений законодавством строк.

2. Сутність дізнання як форми організації досудового розслідування в стислі терміни полягає в тому, щоб спеціально уповноважена посадова особа максимально швидко склала план досудового розслідування, розподілила завдання між усіма учасниками сторони обвинувачення для якомога швидшого, повного й

усебічного дослідження наявних доказів з метою презентації процесуальному керівнику результатів такої діяльності та направлення до суду матеріалів кримінального провадження.

3. На нашу думку, значення дізнання як форми спрощеного досудового розслідування, що використовують щодо вчинених кримінальних проступків, полягає в тому, що цей інститут дає змогу швидко, неупереджено й об'єктивно встановити причетність особи до порушення прав людини і громадянина, після чого направити відповідне кримінальне провадження до суду для його розгляду. Це є найважливішим фактором у кейсі порушення прав і свобод певної особи, оскільки бажання відновити порушені права виникає одразу після того, як їх було порушено, а відповідний інститут уможливорює дотримання принципу розумності строків у кримінальному процесі, а також запобігає негативним виявам осіб щодо бездіяльності органів державної влади.

REFERENCES

- Boiko, V.A. (2021). Deiaiki osoblyvosti diznannia yak formy dosudovoho rozsliduvannia [Some features of inquiry as a form of pre-trial investigation]. *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, Actual problems of activity of bodies of pre-trial investigation: Proceedings of the Round Table* (pp. 13-15). Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
- Cherniavskiy, S.S., Tsutskiridze, M.S., Dudarets, R.M. (et al.). (2019). *Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial Investigation of Criminal Offenses: Guidelines]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Cherniei, V.V., & Cherniavskiy, S.S. (2019). Initiation of the Institute of Criminal Offenses in the Context of Reforming the Preliminary Investigation System in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(112), 7-14. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.7> [in Ukrainian].
- Dal, V. (1955). *Tolkovyy slovar znivogo velikoruskogo iazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]*. Moscow [in Russian].
- Edwards, C. (2011). *Changing policing theories for the 21st century societies* (3rd ed.). Sydney: The Federation press.
- Govender, D. (2015). State of violent crime in South Africa post-1994. *Journal of Sociology and Social Anthropology*, 6(4), 459-467.
- Govender, D. (2018). Community-based participatory approach to prevent residential burglaries and house robberies. *In Global perspectives on crime prevention and community resilience: International Police Executive Symposium Co-Publications* (pp. 35-47). D.S. Peterson, D.K. Das (Eds.). New York: Taylor & Francis.
- Lytvylov, V.V. (2019). Subiekty diznannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Subjects of inquiry in the criminal process of Ukraine]. *Aktualni problemy diialnosti orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, Actual problems of activity of bodies of pre-trial investigation: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 106-109). Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
- Melnyk, A.V. (2021). Rozvytok instytutu diznannia v Ukraini [Development of the institute of interrogation in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 1(71), 32-36. doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.5> [in Ukrainian].
- Miró Llinares, F. (2018). Inteligencia Artificial Y Justicia Penal: Más Allá De Los Resultados Lesivos Causados Por Robots. *Revista De Derecho Penal Y Criminología*, 20, 87-130. doi: <https://doi.org/10.5944/rdpc.20.2018.26446>.
- Miró Llinares, F. (2020). Predictive policing: utopia or dystopia? On attitudes towards the use of big data algorithms for law enforcement. *Internet, Law and Politics E-Journal*, 30. doi: <https://doi.org/10.7238/idp.v0i30.3223>
- Oznegov, S.I. (1984). *Slovar russkogo iazyka [Dictionary of the Russian language]*. (Vol. 1). Moscow [in Russian].
- Sakovskiy, A.A., & Zhyzhyn, A.V. (2019). Vzaiemodii pidrozdiliv kryminalnoi politsii ta orhaniv dosudovoho rozsliduvannia v dokumentuvanni kryminalnykh pravoporushen [Intermediary of Criminal Police Subsidiaries and Advanced Examination Agencies at the Time of Documentation of Criminal Legal Execution]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(111), 49-54. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.49> [in Ukrainian].
- Statystychna informatsiia Ofisu Heneralnoho prokurora [Statistical information of the Prosecutor General's Office]. (n.d.). www.gp.gov.ua. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiaikykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehori kryminalnykh pravoporushen": vid 22 lystop. 2018 r. No. 2617-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" from November 22, 2018, No. 2617-VIII]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бойко В. А. Деякі особливості дізнання як форми досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали круглого столу (Дніпро, 25 лют. 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 13–15.
- Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.
- Черней В., Чернявський С. Запровадження інституту кримінальних проступків у контексті реформування системи досудового розслідування в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 7–14. doi: <https://doi.org/10.33270/01191123.7>.
- Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1955. 454 с.
- Edwards C. Changing policing theories for the 21st century societies. 3rd edition. Sydney : The Federation press, 2011.
- Govender D. State of violent crime in South Africa post-1994. *Journal of Sociology and Social Anthropology*. 2015. No. 6 (4). P. 459–467.
- Govender D. Community-based participatory approach to prevent residential burglaries and house robberies. In *Global perspectives on crime prevention and community resilience* : International Police Executive Symposium Co-Publications / in D. S. Peterson, D. K. Das (Eds.). New York : Taylor & Francis, 2018. P. 35–47.
- Литвинов В. В. Суб'єкти дізнання у кримінальному процесі України. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 7 черв. 2019 р.). Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 106–109.
- Мельник А. В. Розвиток інституту дізнання в Україні. *Держава та регіони*. 2021. № 1 (71). С. 32–36. (Серія «Право»). doi: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.5>.
- Miró Llinares F. Inteligencia Artificial Y Justicia Penal: Más Allá De Los Resultados Lesivos Causados Por Robots. *Revista De Derecho Penal Y Criminología*. 2018. No. 20. P. 87–130. doi: <https://doi.org/10.5944/rdpc.20.2018.26446>.
- Miró Llinares F. Predictive policing: utopia or dystopia? On attitudes towards the use of big data algorithms for law enforcement. *Internet, Law and Politics E-Journal*. 2020. No. 30. doi: <https://doi.org/10.7238/idp.v0i30.3223>.
- Ожегов С. И. Словарь русского языка. Т. 1. М., 1984. С. 147.
- Саковський А. А., Жижин А. В. Взаємодія підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування в документуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 49–54. doi: <https://doi.org/10.33270/01191112.49>.
- Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat>.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2021

Romanov M. – Postgraduate Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2443-7744>

Concept, Essence and Significance of the Activity of the Units of Knowledge

The **purpose**, the author of the article, was to analyze the historical, theoretical and regulatory aspects that form the concept, essence and meaning of inquiry as a simplified form of pre-trial investigation. The attention is focused on the previously studied aspects of the relevant topic, attention is focused on the importance of the relevant institution in the functioning of the mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine. The **scientific novelty** of the research lies in the fact that the article substantiates the importance of the functioning of the institute of inquiry, on the basis of statistical data illuminated by the state authorities, it is recorded that the relevant institute fulfills its main task – unloading investigative units, as well as ensuring the restoration of violated human and civil rights and freedoms. The significant developments of foreign researchers of the world's law enforcement systems, as well as the field of criminology, are involved, which interconnect the effectiveness of the functioning of state institutions with the mechanism for protecting human rights and freedoms. It was found that the lack of organizational and administrative interdepartmental normative legal acts to simplify an even larger volume of procedures in the pre-trial investigation of criminal offenses, as well as to improve existing forms of interaction, is a shortcoming in the functioning of the relevant institution. **Conclusions.** The historical, theoretical and normative aspects that form the concept, essence and meaning of inquiry as a simplified form of pre-trial investigation are analyzed. Several alternative points of view of scientists are investigated, they interpret the main categories, reasonably their own, the author's position regarding the definition of the concept of inquiry, which is characterized as the procedure for actions of a specific authorized subject. The essence of inquiry as a form of preliminary investigation and an organizational and analytical process is argued. The proposed positions of researchers regarding the substantiation of the importance of the relevant institution in the functioning of the state in general and the system of criminal procedure in particular are also consolidated.

Keywords: organizational and legal framework; pre-trial investigation; inquiries; genesis; interpretation of the concept; essence; values; human and civil rights.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРАВА

УДК 342.72/.73

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.107>

Словська І. Є. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування, м. Рівне

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

«Гендерна рівність» звучить як утопія?

Досліджено ситуацію, пов'язану з гендерною рівністю в Україні. Визначено причини невідповідності формальної та реальної ситуації щодо гендерної рівності, запропоновано можливі напрями покращення нормативного регулювання та його виконання. Детально схарактеризовано гендерні стереотипи й гендерні установки, що побутують в українському суспільстві. Акцентовано, що вони поступово зазнають трансформації під впливом активного впровадження фемінітивів. Проаналізовано проблематику гендерної рівності у сферах національної безпеки й оборони, економічної діяльності. **Мета** статті – з'ясувати особливості ідеології гендерної рівності в Україні та роль держави й членів суспільства у формуванні нового, справедливого ставлення до жінок. **Методологію** дослідження формують діалектико-матеріалістичний метод наукового пізнання суспільних явищ, а також загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування й конкретизації, моделювання), спеціальні методи юридичної науки (пошуку й обробки, моніторингу). **Наукова новизна.** У публікації отримала подальший науковий розвиток доктрина прав жінок у сучасному суспільстві й державі; систематизовано теоретичний матеріал із проблематики гендерної рівності в українському суспільстві (причини та наслідки наявної гендерної ідеології); засвідчено необхідність формування нової ідеології гендерної рівності. **Висновки.** Держава здійснює потужний вплив на усвідомлення жінкою свого призначення в житті, її ролі в державі й суспільстві. Проте фактичне впровадження принципів гендерної рівності, а також реалізація «позитивних дій», спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків, безпосередньо залежить від активності носіїв прав.

Ключові слова: права жінок; ідеологія; гендерна рівність; гендерні стереотипи; гендерні установки; держава.

Вступ

Історичне значення проголошення незалежності України полягає в тому, що завершився період класової оцінки людини, безправності негромадян держави. Очікуваними були трансформації щодо правового статусу жінки, реального, а не декларованого зрівняння її з чоловіком. Однак докорінні зміни в соціально-політичній системі досі потребують оновлення законодавства, зокрема ідеології ставлення до жінки в суспільстві.

Поширеною є думка, що жінки в Україні мають рівні можливості з чоловіками, проте не всі мають намір їх реалізувати. Утім експерти й статистичні дані доводять, що вона є хибною. Українки досі зазнають дискримінацій за ознакою статі ("Henderna nerivnist", 2018; Medvediev, & Horbenko, 2020; Slovskaya, 2020; Kaminska, Pashko, & Romanova, 2017; Prus, 2021).

Мета і завдання дослідження

Проблематику гендерної рівності розглядали науковці, державні та громадські діячі (у публікації використано матеріали з праць таких авторів: Т. Журженко, О. Перунова, Н. Камінська, Л. Касинюк, О. Кремльова, Е. Мельник, І. Прус, С. Чернявський та ін.). Їх напрацювання мають вагомому наукову цінність для оптимізації правового регулювання гендерних питань (здебільшого

йдеться саме про роль жінки в контексті проблематики гендерної рівності), підвищення рівня правової свідомості й культури. Саме з огляду на значущість дискусії в процесі державного будівництва, становлення реального громадянського суспільства вважаємо за доцільне проаналізувати ситуацію, що склалася в цій царині.

Мета статті – з'ясувати особливості ідеології гендерної рівності в Україні, роль держави та членів суспільства у формуванні нового, справедливого, становища жінок.

Виклад основного матеріалу

Для правової держави вирішальне значення має не лише факт фіксації права в законі, а й його забезпечення. Визнання та гарантування основних прав людини і громадянина – одна з найважливіших ознак правової держави. «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах», – така ключова теза відображена в Загальній декларації прав людини ("Zahalna Deklaratsiia", 1948; "Universal Declaration"). Проте свобода є неможливою, якщо її не гарантує держава (Kasyniuk, & Melnyk, 2019).

Упровадження гендерної рівності є необхідною умовою позитивних змін у житті суспільства, реалізації прав особи, запорукою ефективного розв'язання наявних державно-правових проблем і

зміцнення національної безпеки. Процес формування соціальної орієнтованості держави й суспільства, відповідного нормативно-правового поля, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а отже, входження України як рівноправного члена до світового та європейського співтовариства потребує концептуального визначення, розроблення та втілення гендерної політики як основи формування гендерної культури, розвитку гендерної активності чоловіків і жінок, адаптації до світових умов творення гендерної демократії – складової демократії соціальної (Kremlova).

Ухвалення Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» надало можливість нормативно закріпити визначення гендерної рівності – рівний правовий статус жінок і чоловіків, рівні можливості щодо його реалізації, і це дає змогу особам обох статей на рівних засадах брати участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (ст. 1 цього Закону) ("Zakon Ukrainy", 2005). Тобто офіційно визнано, що гендерна рівність стосується як жінок, так і чоловіків, однак надання привілеїв або переваг одній статі одразу ж позначається на становищі іншої, а зрештою – на розвитку суспільства. Досягнення гендерної рівності – це не обмеження влади чоловіків і передання її жінкам, а рівна участь у процесах ухвалення рішень і розподілі ресурсів незалежно від статі, це співпраця та партнерство між жінками й чоловіками ("Rol zhinok", 2020).

Насправді 90 % наших громадян, які потерпають від насильства в будь-яких формах – економічного, психологічного, фізичного, сексуального, – це жінки. Навіть попри глобальні масштаби насильства в Україні, проблема переважно знаходиться «в тіні». Поширеним є принцип «сама винна», а отже, жертви намагаються замовчувати страждання, стверджують фахівці. Показовим є те, що 68 % українок не вважають виявом насильства приниження. Такі результати опитування Українського інституту соціологічних досліджень ("Henderna nerivnist", 2018).

Глибинна причина ідеології гендерної нерівності полягає в трансляції з покоління в покоління гендерних стереотипів – внутрішніх установок щодо місця, ролі, значення чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї. Визначають декілька груп таких стандартів. До першої належать стереотипи маскулінності (чоловічих якостей) – фемінінності (жіночих якостей). Стереотипне уявлення маскулінності наділяють «активно творчими» характеристиками, інструментальними рисами, серед яких: активність, домінантність, упевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінінність, навпаки, розглядають як «пасивно-репродуктивне начало», що виявляється в експресивних особистісних

характеристиках: залежності, турботливості, заниженої самооцінки, емоційності.

Друга група гендерних стереотипів – уявлення щодо розподілу сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками. Жінку обмежено перебуванням суто в приватній сфері життя (хатні справи, народження дітей), на неї покладають відповідальність за взаємини в сім'ї. Чоловіків наділяють такими рисами: активність у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї.

Дослідники визначили, що домашня робота і догляд за родиною займає в житті жінки 23 роки. Тому вона обирає роботу з гнучкішими умовами, оскільки є ще низка занять, які вважають лише жіночими, як-от народження дітей (хоча це благо для всього суспільства) ("Henderna nerivnist", 2018).

Абсолютна більшість чоловіків (майже 90 %) задоволені розподілом обов'язків у власних сім'ях, а понад половина (62 %) вважає, що партнери також не заперечують проти визначеного розподілу праці. Диспропорція в середніх часових витратах жінок на хатню роботу (удвічі перевищують часові витрати чоловіків – відповідно 29 на противагу 15 год на тиждень) їх не насторожує (Repik, 2020).

Третя група гендерних стереотипів визначена специфікою змісту праці. За традиційними уявленнями, жіноча робота повинна бути виконавською, тобто обслуговувальною, мати елемент експресивної сфери діяльності. Тому жінки здебільшого працюють у сфері торгівлі, охорони здоров'я, освіти. Для чоловіків можливе творче й управлінське ремесло, а зайнятість переважає в інструментальній сфері (Kaminska, Cherniavskyi, & Perunova, 2020, p. 9).

Підтвердженням таких стереотипів є порівняно незначна кількість жінок на вищих посадах із вищою зарплатнею. Дані статистики засвідчують, що жінки в Україні заробляють у середньому на 28 % менше, ніж чоловіки, попри те, що заробітна плата – один з головних економічних критеріїв, які об'єднують інтереси працівників, підприємців, держави та безпосередньо позначаються на рівні життя населення. Отже, вона є показником досягнень і прорахунків суспільства.

Визначаючи розмір заробітної плати, власник або уповноважений ним орган, відповідно до ст. 94 КЗпП України ("Kodeks zakoniv", 1971) та ст. 1 Закону України «Про оплату праці» ("Zakon Ukrainy", 1995), має враховувати складність й умови виконуваної роботи, професійно-ділові якості працівника, результати його праці та господарської діяльності підприємства, на якому працює особа, але в жодному разі не стать.

Під час працевлаштування на високооплачувану роботу перевагу віддають чоловікам (подеколи під час розміщення вакансії у вимогах до

претендента одразу зазначають чоловічу стать, що є дискримінацією та суперечить Конституції України, низці інших норм). Можливо, тому ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» роботодавцем забороняє в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або чоловікам, за винятком специфічної роботи, яку можуть виконувати виключно особи певної статі, висувати вимоги, надаючи перевагу одній зі статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей тощо. Отже, в Україні активно впроваджують гендерну політику, хоча вона має декларативний відтінок (Melamed).

Наша держава належить до групи країн із найнижчим представництвом жінок у владі. Прослідковується чіткий тренд: що вищим є орган влади, то менше посад обіймають у них жінки. За результатами останніх національних виборів, 46 % жінок пройшли на посади в селищні й сільські ради; в обласні – лише 28 %; у ради великих міст, обласних центрів – 15 %. У парламенті їх ще менше – 12 %, і тільки 6 % жінок в Україні обіймають посади міністрів і заступників міністрів ("Henderna nerivnist", 2018).

Крім гендерних стереотипів, можна виокремити іншу причину гендерної нерівності – гендерні установки. Усі вони пов'язані й доповнюють одна одну, є частиною нашого життя, позначаються на нашій поведінці, формуючи світогляд.

Гендерні уявлення – це первинні знання, які є основою гендерної ідентичності. Вони відтворюють узагальнений образ маскулінності, фемінності, андрогінності, статевої недиференційованості, який формується в процесі гендерної соціалізації. Під впливом гендерних уявлень особистість набуває індивідуального гендерного досвіду, що можна прослідкувати в поведінкових, емоційних, мотиваційних виявах особистості (Kaminska, Cherniavskyi, & Perunova, 2020, p. 9).

Гендерні уявлення дитини формуються в межах гендерних стереотипів, настанов, знань, суджень, цінностей, які має кожне суспільство, нація, народ і свідомо чи несвідомо прищеплює їх своїм нащадкам.

Розрізняють два основні типи гендерних установок – патріархальні й феміністичні. Патріархальні мають такі особливості: 1) підхід, згідно з яким чоловікові належить провідна, активна роль у сім'ї та суспільстві, а жінці – підпорядкована, пасивна; 2) переконання, що життєві цінності жінок і чоловіків різні: сім'я і кохання – основні цінності для жінок; справа, робота, самореалізація поза сім'єю – цінності чоловіків; 3) надання переваги сімейним стосункам, у яких чоловік є главою сім'ї, робить основний внесок у бюджет сім'ї; 4) осуд поведінки жінки, у якої домінують орієнтації на

самореалізацію поза сім'єю, кар'єру, професійні досягнення; 5) уявлення про те, що патріархальна модель суспільства природна, оскільки зумовлена біологічними статевими відмінностями.

Феміністичні установки свідомості охоплюють такі аспекти: 1) засудження використання біологічних статевих відмінностей для впровадження жорстко закріпленого, підпорядкованого становища жінки в сім'ї та суспільстві; 2) несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей; 3) переконання, що жінки й чоловіки в сучасному суспільстві мають неоднакові можливості для самореалізації в різних сферах, і такий стан визнано несправедливим; 4) підхід, відповідно до якого для жінки високу цінність мають професійні досягнення, кар'єра, реалізація власних можливостей та здібностей, прагнення до самореалізації в різних сферах суспільного життя; 5) думка, що суспільство має максимально прагнути рівної участі батька й матері в житті дитини; 6) засудження ставлення до жінки як до об'єкта сексуального пригнічення.

Очевидно, аби бути самодостатньою та реалізуватися в різних сферах життєдіяльності, особа має долати стереотипи, нав'язані з народження, оскільки вони заважають усебічному її розвитку й обмежують у виборі професії (Kaminska, Cherniavskyi, & Perunova, 2020, p. 10). Думка сучасного суспільства трансформується під впливом активного впровадження фемінітивів. Нині чоловіки й жінки в Україні прагнуть бачити зміни в їхніх традиційних ролях. 77 % українців стверджують, що рівність між чоловіками та жінками важлива для них, а 61 % українців прагнуть більш збалансованого представництва в політичному та громадському житті країни. Проте на питання щодо кількісного представництва різних статей на всіх рівнях політичного й громадського життя жінки більше схильні, ніж чоловіки, вимагати розширення свого представництва. Водночас значна кількість чоловіків також поділяє думку, що слід змінити ситуацію та збільшити відсоток представництва жінок. І лише 36 % вважають, що домінувати мають чоловіки (Repik, 2020).

За часів незалежності держави активно формується другий тип ідентичності жінки – «ділової». Жінка-підприємець неминуче постає перед необхідністю подвійного опору, адже змушена реалізовувати свої ініціативи в умовах ризику, відсутності правових гарантій, політичної та економічної нестабільності. Водночас їй доводиться протистояти не тільки бюрократичній системі, яка блокує її ініціативу як підприємця, а й патріархатним стереотипам, гендерній дискримінації в чоловічому діловому середовищі. Саме тому «ідентичність ділової жінки» в умовах сучасного українського суспільства можна

розглядати як форму «ідентичності опору», і це також є проблемою (Znurznenko, 2008, p. 89).

Негаразди з реалізацією політики рівних прав і можливостей жінок та чоловіків наявні також у секторі безпеки й оборони. Війна впродовж тисячоліть залишалася суто чоловічою справою, але у зв'язку з військовою агресією стереотипи про призначення та можливості жінок, притаманні патріархальному суспільству, поглиблюються, адже жінки стали до зброї. На керівних посадах у силових відомствах, військових окопах вони спричиняють певне роздратування, а подеколи й відверто агресивне несприйняття з боку чоловіків ("Anatomiia i dolia", 2020).

Мінімізувати такі негативні явища має впровадження стандартів і рекомендацій НАТО. Зокрема, у Державній прикордонній службі України відкриті всі посади рядового, сержантського й старшинського складу; усі напрями освітньої підготовки в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького для жінок і чоловіків. У лавах прикордонного відомства працюють і проходять військову службу понад 11 тис. жінок. Відомство забезпечує рівний доступ до посад і військових звань та рівний обсяг відповідальності під час проходження служби.

3 метою ефективного забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків також створено конкретний перелік заходів, що охоплюють усі аспекти реалізації в межах компетенції завдань Національного плану дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», а також Національної програми під егідою Україна-НАТО. Зокрема, це створення умов для проходження військової служби жінками, їх навчання, підвищення кваліфікації, а також інформування суспільства про гендерні процеси, які відбуваються у відомстві.

Позитивними прикладами якісного інтегрування гендерного компонента в діяльність Державної прикордонної служби України є декларування виконання Службою ст. 12 Закону України «Про забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків».

Крім того, в органах Державної прикордонної служби України визначено позаштатних помічників начальників органів з гендерних питань. Створено прозорі умови для професійного розвитку та кар'єрного зростання персоналу. Зокрема, військовослужбовці, незалежно від статі, мають рівні права й можливості брати участь у проєкті «Нове обличчя керівного складу». Прийняття рішень щодо призначення військовослужбовців на керівні посади за цим проєктом відбувається на засадах рейтингового оцінювання їхніх професійних здібностей ("Henderna rivnist", 2020).

Наукова новизна

У публікації дістала подальший науковий розвиток доктрина прав жінок у сучасному суспільстві й державі; систематизовано теоретичний матеріал із проблематики гендерної рівності в українському суспільстві (щодо причин та наслідків наявної гендерної ідеології); обґрунтовано необхідність формування нової ідеології гендерної рівності.

Висновки

Держава здійснює потужний вплив на усвідомлення жінкою свого призначення в житті, її ролі в державі й суспільстві. Проте фактичне впровадження принципів гендерної рівності, а також реалізація «позитивних дій», спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків, безпосередньо залежить від активності носіїв прав.

На жаль, чимало українських жінок мовчать про порушення їхніх прав, дискримінацію, домагання і навіть насильство через недовіру до національної правоохоронної та судової системи. Найчастіше така пасивність пов'язана з низьким рівнем обізнаності в правових питаннях (Melamed). Без високої мотивації успішно подолати існування «природних» гендерних ролей надто складно, а отже, явище гендерної рівності ще впродовж тривалого часу може залишатися утопією.

REFERENCES

- Anatomiia i dolia: yak zhinky zminiuvaly sebe i cholovichyi svit navkolo sebe [Anatomy and destiny: how women changed themselves and the male world around them]. (2020). *Sait "Ukrinform", Site "Ukrinform"*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891054-anatomiia-i-dola-ak-zinki-zminuvali-sebe-i-colovicij-svit-navkolo-sebe.html> [in Ukrainian].
- Henderna nerivnist: piat porushen prav zhinok v Ukraini [Gender inequality: five violations of women's rights in Ukraine]. (2018). *Sait "Radio Svoboda", Site "Radio Liberty"*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html> [in Ukrainian].
- Henderna rivnist [Gender equality]. (2020). *Sait "Derzhavna prykordonna sluzhba Ukrainy", Site "State Border Guard Service of Ukraine"*. Retrieved from <https://dpsu.gov.ua/ua/genderna-rivnist/> [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., Cherniavskiy, S.S., & Perunova, O.S. (2020). *Zasady rozuminnia henderu ta hendernoi rivnosti [Principles of understanding gender and gender equality]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

- Kaminska, N.V., Pashko, D.V., & Romanova, N.V. (2017). Prychyny vynyknennia hendernoї nerivnosti [Causes of gender inequality]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(27), 7-15. Retrieved from <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/887/891> [in Ukrainian].
- Kasyniuk, L.A., & Melnyk, E.A. (2019). Pravova derzhava ta problemy stanovlennia yї v Ukraini [Constitution state and the problems of its formation in Ukraine]. *Yurydychni naukovy elektronni zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 6, 28-32 [in Ukrainian].
- Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: vid 10 hrud 1971 r. No. 322-VIII [Labor Code of Ukraine from December 10, 1971, No. 322-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> [in Ukrainian].
- Kremlova, O.M. Vrakhuвання hendernykh aspektiv u formuvanni zakonodavstva [Gender mainstreaming in legislation]. *Sait "Ministerstva yustytzii Ukrainy", Site "Ministry of Justice of Ukraine"*. Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_7596 [in Ukrainian].
- Medvediev, V., & Horbenko, D. (2020). Suchasnyi stan i problemy hendernoї rīvnosti v diialnosti sektoru bezpeky Ukrainy [The current state and problems of gender equality in the security sector of Ukraine]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(27), 7-15. doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.7> [in Ukrainian].
- Melamed, V. Ravenstvo prav znenshchin i muznchin v nashey strane ili gendernaia politika Ukrainy [Equality of rights of women and men in our country or gender policy of Ukraine]. Retrieved from <http://www.vmelamed-law.com/ru/gendernaya-politika-ukrainy/> [in Russian].
- Melamed, V. Zarabotnaia plata [Wages]. Retrieved from <http://www.vmelamed-law.com/ru/zarabotnaya-plata/> [in Russian].
- Prus, I.M. (2021). Problema henderno zumovlenoho nasylstva v konteksti perekhidnoho pravosuddia v Ukraini [The problem of gender-based violence in the context of transitional justice in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2(94), 59-69. doi: [10.33766/2524-0323.94.59-69](https://doi.org/10.33766/2524-0323.94.59-69) [in Ukrainian].
- Repik, S. (2020). Mistse zhinky v politytsi: shcho zminylosia [The role of women in politics: what has changed?]. *Sait "Hromadskyi prostir", Site "Public space"*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?focus=mistse-zhinky-v-politytsi-shcho-zminylosia> [in Ukrainian].
- Rol zhinok v ukrainskomu suspilstvi [The role of women in Ukrainian society]. (2020). *Sait "Sotsiologichna hrupa "Reitynh", Site "Sociological group "Rating"*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenshchin_v_ukrainskom_obschestve.html [in Ukrainian].
- Slovka, I. (2020). Evolution of constitutional and legal regulation of human rights in Ukraine in the context of development of political system. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(92), 54-62. doi: [10.33766/2524-0323.92.54-62](https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.54-62).
- Slovka, I. (2020). Posttravmatychnyi syndrom u zhinok, yaki zaznaly nasylstva [Post-traumatic stress disorder of women who have been abused]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(27), 48-53. doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.7> [in Ukrainian].
- Universal Declaration of Human Rights. *Site "United Nations"*. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- Zahalna Deklaratsiia prav liudyny: mizhnar. dok. vid 10 hrud.1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rīvnykh prav i mozhlyvostei cholovikiv ta zhinok": vid 8 veres. 2005 r. No. 2866-IV [Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Men and Women" from September 8, 2005, No. 2866-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro oplatu pratsi": vid 24 berez. 1995 r. No. 108/95-VR [Law of Ukraine "On wages" from March 24, 1995, No. 108/95-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Znurznenko, T. (2008). *Gendernye rynki Ukrainy: politicheskaia ekonomiiia natsionalnogo stroitelstva [Gendered Markets of Ukraine: political economy of nation building]*. Vilnius: EGU [in Russian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Анатомія і доля: як жінки змінювали себе і чоловічий світ навколо себе. *Укрінформ*: [сайт]. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2891054-anatomia-i-dola-ak-zinki-zminuvali-sebe-i-colovicij-svit-navkolo-sebe.html>.
- Гендерна нерівність: п'ять порушень прав жінок в Україні. *Радіо Свобода*: [сайт]. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29085513.html>.
- Гендерна рівність. *Державна прикордонна служба України*: [сайт]. 2020. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/genderna-rivnist/>.
- Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Засади розуміння гендеру та гендерної рівності : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 20 с.
- Камінська Н. В., Пашко Д. В., Романова Н. В. Причини виникнення гендерної нерівності. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 30–47. URL: <https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/887/891>.
- Касинюк Л. А., Мельник Е. А. Правова держава та проблеми становлення її в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 28–32. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/6.pdf.

- Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>.
- Кремльова О. М. Врахування гендерних аспектів у формуванні законодавства. *Міністерство юстиції України* : [сайт]. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7596.
- Медведев В., Горбенко Д. Сучасний стан і проблеми гендерної рівності в діяльності сектору безпеки України. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.7>.
- Меламед В. Равенство прав женщин и мужчин в нашей стране или гендерная политика Украины. URL: <http://www.vmelamed-law.com/ru/gendernaya-politika-ukrainy/>.
- Меламед В. Заработная плата. URL: <http://www.vmelamed-law.com/ru/zarabotnaya-plata/>.
- Прус І. М. Проблема гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 59–69. doi: [10.33766/2524-0323.94](https://doi.org/10.33766/2524-0323.94).
- Репік С. Місце жінки в політиці: що змінилося? *Громадський простір* : [сайт]. 2020. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=mistse-zhinky-v-politytsi-scho-zminylosya>.
- Роль жінок в українському суспільстві. *Соціологічна група «Рейтинг»* : [сайт]. 2020. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rol_zhenschin_v_ukrainskom_obschestve.html.
- Slovskia I. Evolution of constitutional and legal regulation of human rights in Ukraine in the context of development of political systems. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 54–62. doi: [10.33766/2524-0323.92.54-62](https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.54-62).
- Словська І. Посттравматичний синдром у жінок, які зазнали насильства. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 48–53. doi: <https://doi.org/10.33270/03202702.48>.
- Universal Declaration of Human Rights. *United Nations* : [site]. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
- Загальна Декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
- Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15>.
- Про оплату праці : Закон України від 24 берез. 1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/108/95-%D0%B2%D1%80>.
- Журженко Т. Гендерные рынки Украины: политическая экономия национального строительства. Вильнюс : ЕГУ, 2008. 256 с.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2021

Slovskia I. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Branch Disciplines of the National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9587-2300>

Does «Gender Equality» Sound Like a Utopia?

*The author examines the situation with gender equality in Ukraine. Studies the reasons for the discrepancy between the formal and real situation regarding gender equality, propose the possible ways to improve regulation and its implementation. Describes in detail gender stereotypes and gender attitudes that exist in Ukrainian society. Emphasizes that they are gradually undergoing transformations under the influence of the active introduction of femininities. The author pays special attention to the issues of gender equality in the spheres of national security and defense, economic activity. The **purpose** of the article is to find out the peculiarities of the ideology of gender equality in Ukraine and the role of the state and the members of society in the formation of a new, fair attitude to women. The research **methodology** is formed by the dialectical-materialist method of scientific knowledge of social phenomena, as well as general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis, abstraction and concretization, modeling), special methods of legal science (search and processing, monitoring). **Scientific novelty** – the doctrine of women's rights in modern society and the state has received further scientific development; improved theoretical material on the issue of gender equality in Ukrainian society (causes and consequences of the existing gender ideology); the need to form a new ideology of gender equality is emphasized. **Conclusions.** The state has a powerful influence on a woman's understanding of her purpose in life, role in the state and society. However, the actual implementation of the principles of gender equality, as well as the implementation of so-called «positive actions» aimed at eliminating the imbalance between the capabilities of women and men, largely depends on the activity of the right holders themselves.*

Keywords: women's rights; ideology; gender equality; gender stereotypes; gender attitudes; state.

УДК 343.352

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.113>

Веретянніков В. О. – здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7513-2292>

Ознаки суб'єкта провокації підкупу: деякі питання кваліфікації та правозастосування

Метою наукової статті є здійснення критичного аналізу ознак суб'єкта провокації підкупу в контексті юридичної оцінки та практичного застосування ст. 370 Кримінального кодексу України. **Методологія.** У статті комплексно використано такі методи наукового пізнання: історичний, термінологічний, системно-структурний, формально-логічний. **Наукова новизна.** На підставі комплексного юридичного аналізу змісту ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 370 Кримінального кодексу України, зокрема шляхом вивчення історії нормативного регулювання й аналізу напрацювань у відповідному напрямі правозастосовної практики, автор удосконалив окреслену в юридичній літературі позицію щодо того, що в чинній редакції норми про провокацію підкупу варто відмовитися від ознак спеціального суб'єкта цього злочину (службової особи) на користь включення ознак загального суб'єкта. **Висновки.** Запропоновано в ч. 1 оновленої конструкції кримінально-правової заборони щодо провокації підкупу передбачити ознаки загального суб'єкта провокації підкупу, а в ч. 2 відповідної статті включити посилання на спеціального суб'єкта – службову особу правоохоронних органів. Із позицій *de lege ferenda* обґрунтовано, що в тексті ч. 2 ст. 370 КК України ознаку «службова особа правоохоронного органу» варто замінити більш прийнятною – «працівник правоохоронного органу». Також за результатами опрацювання відповідного напрямку правозастосовної практики висловлено пропозицію розробити вдосконалені матеріально-процесуальні критерії виявлення ознак недопустимої провокації в діях уповноважених працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: провокація підкупу; спеціальний суб'єкт злочину; працівник правоохоронного органу; правозастосовна практика; судова практика.

Вступ

Прояви корупції мають різний ступінь негативного впливу на суспільство (Vozniuk, 2019). Водночас провокація спрямованих на корупційні зловживання дій є проявом не менш негативної, а точніше – суспільно небезпечної поведінки.

Визначення соціально-правової природи корупції, її суттєвих ознак, формулювання наукового визначення поняття «корупція», встановлення взаємозв'язків з іншими правовими явищами є фундаментальним як для вивчення правової природи корупції, так і для практичної діяльності у сфері протидії цьому феномену (Sviderskyi, & Lubentsov, 2020).

Провокація підкупу – умисна одностороння діяльність (дії) службової особи, спрямована на моделювання поведінки особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди з метою викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду, якщо при цьому діянню провокованого фактично не є винним (Shepotko, 2021).

Історично відповідальність за провокацію корупційної поведінки передбачалася лише для службових осіб. Такий підхід можна пояснити тим, що розглядувана кримінально-правова проблематика загострювалася, а отже й обговорювалася в контексті негативної реакції суспільства на

діяльність працівників органів, що здійснюють оперативно-розшукову (агентурну) діяльність.

Наразі, на відміну від КК України, законодавці окремих держав – колишніх радянських республік пов'язують провокацію хабаря (підкупу) саме з діями приватної особи, розуміючи її як спробу надати службовій особі без її згоди гроші, цінні папери, інше майно або спробу надання їй послуг майнового характеру з метою створення штучних доказів злочину або шантажу (наприклад, ст. 350 КК Республіки Вірменія). Причому в деяких джерелах цілком слушно окреслено висновок про те, що, використовуючи такий опис злочину, законодавець просто переносить момент його закінчення на більш ранню стадію, не пов'язуючи, таким чином, склад провокації підкупу з тією чи іншою реакцією спровокованої особи.

У сучасних умовах проблема провокаційної поведінки приватних осіб набуває універсального змісту та додаткової актуальності внаслідок активізації громадянського суспільства щодо питання протидії корупції. Водночас не секрет, що, прикриваючись гаслами активної протидії корупції, їх можна з легкістю використати з провокаційною метою, для «зведення рахунків» з конкурентами, для особистої чи професійної помсти тощо. А тому відповідальність за провокацію хабарництва повинна мати універсальний характер з позиції тлумачення ознак суб'єкта цього злочину. Специфіка кваліфікації провокації повинна цілком охоплювати поведінку як працівників право-

охоронних органів, які провокують службових осіб з метою їх подальшого викриття, так і приватних осіб, які вдаються до таких методів «розправи» проти своїх «ворогів».

Наразі проблематика, пов'язана з відповідальністю так званого агента-провокатора, якого використовує службова особа з метою провокації хабарництва, не одержала одностайного розв'язання в літературі. Таку особу не визнано спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ст. 370 КК України, а тому вона підлягає кримінальній відповідальності лише за підбурювання до давання або одержання неправомірної вигоди за наявності інших ознак складів цих злочинів і, звичайно, ознак співучасті. Таким чином, резюмує авторка, якщо така особа лише створювала умови, однак при цьому не схиляла до давання – одержання неправомірної вигоди, то її кримінальна відповідальність повинна виключатись через відсутність ознак складу злочину (Us, 2005).

У вітчизняній кримінально-правовій науці проблемні питання, пов'язані з визначенням суб'єктного складу провокації підкупу, розглядали такі науковці: О. Альошина, П. Андрушко, С. Бабич, Ю. Баулін, Ю. Гродецький, О. Грудзур, О. Дудоров, Н. Єгоров, П. Загородіренко, К. Задоя, В. Киричко, В. Комар, О. Лемешко, М. Мельник, В. Навроцький, В. Осадчий, О. Охотнікова, А. Панова, В. Трепак, О. Ус, М. Хавронюк та деякі інші автори.

Виклад основного матеріалу

Деякі сучасні корупційні злочини потребують нових підходів до їх виявлення, розслідування та припинення (Cherniavskiy, & Vozniuk, 2019). Провокація підкупу не є винятком.

Загальновідомо, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 370 КК України, має ознаки спеціального – у цій нормі йдеться про службову особу у сфері публічного або приватного права.

За фактичним (не юридичним) суб'єктним складом провокаційні дії можна поділити на такі, що вчиняють: 1) безпосередньо службові особи оперативно-розшукових органів у процесі проведення оперативно-розшукових заходів; 2) особи, які сприяють оперативно-розшуковим органам на конфіденційній основі (таємні агенти) (Huivan, 2019).

Водночас у науковій літературі висловлюють пропозиції передбачити кримінальну відповідальність для загального суб'єкта за вчинення цього злочину. Зокрема О. Грудзур зауважує, що загальний суб'єкт *de facto* може вчинити аналізований злочин, адже для цього не обов'язково використовувати службові чи владні повноваження, авторитет займаної посади або службове становище, завдавши шкоду як основному, так і додатковому об'єкту розглядуваного злочину.

На думку науковця, вчинені таким суб'єктом діяння не характеризуються меншим ступенем суспільної небезпеки, аніж ті, які вчиняє службова особа. Пояснюється це тим, що в обох випадках давання чи одержання неправомірної вигоди зумовлене штучно створеними обставинами, які не відрізняються за своїм змістом (Hrudzur, 2011).

На думку О. Кваші, особа, яка створює зовнішні обставини для вчинення корупційного правопорушення, не є службовою особою, а лише діє в інтересах останньої. Відповідно, така особа не може нести відповідальність за ст. 370 КК України, яка закріплює підстави відповідальності для службової особи як спеціального суб'єкта. У такому випадку особа-провокатор узагалі не підлягає кримінальній відповідальності, адже її дії не є підбурюванням до корупційного правопорушення за відсутності безпосереднього впливу (зв'язку) на особу (Kvasha, 2013). Це твердження видається дещо радикальним і недостатньо аргументованим, особливо з огляду на пряму вказівку законодавця на дії саме службової особи. Натомість дії інших осіб, які не мають ознак спеціального суб'єкта, повинні отримувати юридичну оцінку через посилання на норми про види співучасті (ст. 27 КК України).

В умовно другорядному, техніко-юридичному контексті варто зауважити, що в ст. 365 КК України законодавець для характеристики суб'єкта злочину вживає поняття «працівник правоохоронного органу», а в ч. 2 ст. 370 КК України – «службова особа правоохоронних органів». Видається, справедливо зауважує К. Задоя, що обидва поняття мають тотожний зміст, адже всі працівники правоохоронних органів є службовими особами, щонайменше, за ознакою виконання функцій представника влади. А тому *de lege ferenda* у ч. 2 ст. 370 КК України ознаку «службова особа правоохоронного органу» варто замінити ознакою «працівник правоохоронного органу» (Zadoia, 2018). Такий підхід, здається, відповідатиме логічному та системному тлумаченню кримінального закону.

Розвиває цю тезу й О. Ус, зауважуючи, що в низці статей Особливої частини КК України працівник правоохоронного органу є або суб'єктом відповідного складу злочину (наприклад, ст. 365), або потерпілим від злочину (наприклад, ст. 342). Окрім того, у статтях КК України, що містять посилання на «правоохоронні органи», окрім ч. 2 ст. 370 КК України, використано лише термін «працівник правоохоронного органу» (ч. 2 ст. 22, ч. 2 ст. 57, ст. 342, 343, 345, 347–349, ч. 2 ст. 353, ст. 365, 380 КК України). На підставі цього авторка ставить слушне питання: а чи може працівник правоохоронного органу не бути службовою особою? І далі, посилаючись на релевантні положення ч. 3 ст. 18 КК, абз. 2 п. 1 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про

хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5, а також приписів нормативних актів, що регламентують діяльність окремих правоохоронних органів, О. Ус робить висновок, що навряд чи працівник правоохоронного органу може не визнаватися службовою особою (Us, 2015).

Якщо приватна особа схиляє іншу особу до підкупу, її можна буде притягнути до відповідальності за підбурювання до злочину за ч. 4 ст. 27 і ст. 368 КК України чи ст. 369 КК України. Якщо ж особа, яка створює обставини чи умови для надання – одержання неправомірної вигоди, не є службовою особою, а лише діє в інтересах останньої, то вона, як уже було зазначено вище, не може відповідати за ст. 370 КК України, суб'єкт якого є спеціальним, а саме – службовою особою.

У доречному порівняльно-правовому контексті варто звернути увагу на таке. Якщо, відповідно до ст. 370 КК України, суб'єктом провокації підкупу є винятково службова особа, то за законодавством більшості зарубіжних країн суб'єктом досліджуваного злочину є загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Позитивно сприймає цю позицію О. Грудзур, адже насправді, пише він, провокаційні дії можуть вчиняти будь-які особи й не обов'язково, щоб це були саме службові особи. Тому, переконує цей дослідник, у вітчизняному Кримінальному кодексі варто було б урахувати законодавчі положення зарубіжних країн стосовно визнання загального суб'єкта злочину суб'єктом провокації підкупу. Пояснюється це передусім тим, що ст. 370 КК України не охоплює випадків створення загальним суб'єктом злочину обставин й умов, які зумовлюють пропонування чи одержання неправомірної вигоди. Відтак це призводить до принципово різної правової оцінки фактично однакових діянь (Hrudzur, 2011).

У сучасних умовах з позицій *de lege lata*, якщо підбурювання особи до пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди вчинено з метою викриття іншої особи фізичною особою, яка не є службовою (це стосується також особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг), або навіть службовою особою, однак без використання нею свого службового становища, діяння можна розцінювати як підбурювання до вчинення злочину, передбаченого ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369 або ст. 369-2 КК України та кваліфікувати з посиланням на ч. 4 ст. 27 КК України. Адже з цієї кримінально-правової норми випливає, що підбурювач може діяти, керуючись різними мотивами та водночас переслідуючи різні цілі, одна з яких може полягати у викритті злочинця.

Така неоднакова кваліфікація викликає певні неузгодженості, адже під час кваліфікації такої дії,

як співучасть, у цих злочинах відсутні суб'єктивні ознаки співучасті, немає єдиного умислу, відсутній бажаний для всіх співучасників наслідок. Через це такі дії не можна кваліфікувати як підбурювання до відповідних злочинів (Kartavtsev, Tomchuk, & Prytula, 2020). Аналіз правозастосовної практики, особливо щодо залучення працівниками правоохоронних органів до провокаційних дій заздалегідь «підготовлених» осіб, указує на об'єктивну потребу передбачити відповідальність за провокацію підкупу для таких осіб. Наступний приклад актуалізує таку потребу.

Так, Придніпровський районний суд м. Черкаси визнав начальника Інспекції державного архітектурно-будівельного контролю у Черкаській області (далі – Інспекція) М. невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 4 ст. 368 КК України. М. було пред'явлене обвинувачення в тому, що він, працюючи на посаді начальника Інспекції, будучи службовою особою, яка має відповідальне становище, надану йому владу та службові повноваження, всупереч інтересам служби, діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою особистого збагачення, вимагав від директора ТОВ «Будгарант-2000» Р. грошові кошти у сумі 80 тис. грн за ухвалення позитивного рішення про введення в експлуатацію будівлі, яка використовується під офісні приміщення.

Обвинувачений М. винуватим себе не визнав і пояснив у суді, що до Інспекції неодноразово звертався забудовник Р. з документами для введення в експлуатацію будівлі. Ці документи не були прийнято через наявність певних недоліків. 18 червня 2013 року М. заїхав на роботу попрощатися зі співробітниками, оскільки звільнявся. На вулиці він зустрівся з В., який запрошував його присісти до автомобіля, однак М. не погодився та зайшов до будівлі, піднімаючись по сходах до приміщення Інспекції. На сходах його схопили співробітники СБУ, притиснули обличчям до стіни й одягли кайданки. Приблизно за 10–15 хвилин його повернули обличчям від стіни й він побачив під ногами пакет, але одразу заявив слідчому та понятим, які прибули туди, що не має відношення до пакета та його вмісту. Згодом всі учасники перемістилися до робочого кабінету М., де слідчий виявив у пакеті кошти.

М. у суді наполягав на тому, що став жертвою провокаційних дій з боку працівників СБУ, які використали його неприязні стосунки з забудовником Р., а також використали В., якому доручили під якимось приводом вручити йому пакет з грошовими коштами. У зв'язку з цим В. наполягав на тому, щоб вони обидва присіли до автомобіля. Оскільки він не погодився та відійшов від В. усередину будівлі, то цим самим зірвав проведення спланованої операції. Через

це співробітники СБУ затримали його та утримували певний час на сходах, за цей час вони забрали у В. пакет з грошима та підкинули йому під ноги.

Суд резюмував: оскільки обвинувачений М. стверджував, що стосовно нього було вчинено провокацію із залученням «посередника» В., якому було відведено роль у передачі йому коштів, то орган досудового розслідування зобов'язаний був довести відсутність провокації, а на суд, відповідно, було покладено обов'язок перевірити твердження обвинуваченого.

Суд зазначив, що встановлені факти й обставини свідчать про те, що версія сторони обвинувачення не є єдиною, а доводи сторони захисту про провокацію злочину не сприймаються як повністю неймовірні, унаслідок чого суд вважає, що згідно із ч. 4 ст. 17 КПК України всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи. Також було зазначено, що решта доказів (показання свідків, протоколи огляду та вручення коштів) у своїй сукупності були недостатні, на думку суду, для винесення обвинувального вироку. Відповідно, суд ухвалив виправдувальний вирок за недоведеністю вчинення М. кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 368 КК України ("Vyroky Prydniprovskoho", 2021).

Слід зауважити, що дії працівників правоохоронних органів, які в процесі вчинення провокації підкупу використовують підбурювача, можуть одержувати оцінку також як організація спровокованого злочину, оскільки такі особи щонайменше керують підготовкою підбурювача.

Водночас чимало вітчизняних авторів, які розробляють проблематику провокації злочинів, порушують питання щодо доцільності внесення змін до ст. 370 КК України щодо визнання суб'єктом злочину не лише службової особи, а й інших осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності.

Для цього пропонується, наприклад, цілком реальна на практиці ситуація, коли водій для викриття працівника патрульної поліції умисно порушує правила дорожнього руху, створюючи обстановку, яка обумовлює пропозицію ним і подальшу передачу неправомірної вигоди представнику поліції. У такий спосіб створена водієм обставина за своїм змістом нічим по суті не відрізняється від обставини, яка була б створена службовою особою. Варто зазначити, що вчинені таким суб'єктом діяння не характеризуються меншим ступенем суспільної небезпеки, ніж ті, які вчиняє службова особа, адже в обох випадках давання чи одержання неправомірної вигоди зумовлено штучно створеними обставинами, що не відрізняються за своїм змістом.

Із позицій *de lege lata* приватна особа, яка виступила в ролі провокатора, може нести відповідальність як пособник службової особи,

яка з провокаційною метою організувала надання чи одержання неправомірної вигоди.

У юридичній літературі до традиційно дискусійних належить також питання про те, чи варто пов'язувати склад провокації виключно з протиправною поведінкою службової особи або, навпаки, з поведінкою будь-якої приватної особи. До слова, не притягнення до кримінальної відповідальності приватних осіб за вчинення провокації хабаря у 20-ті роки минулого століття обґрунтовувалося тим, що спеціальної норми щодо відповідальності за провокацію, вчинену приватними особами, законодавство тих часів (як, до речі, і чинне кримінальне законодавство України) не передбачало, хоча норми про відповідальність за підбурювання до вчинення злочину йому були відомі.

Варто зауважити: якщо підбурювання особи до пропонування, обіцянки чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди вчинено з метою викриття іншої особи фізичною особою, яка не є службовою (наведене стосується також особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг), або навіть службовою особою, однак без використання нею свого службового становища, вчинене може кваліфікуватися як підбурювання до вчинення злочину, передбаченого ст. 354, 368, 368-3, 368-4, 369 або 369-2 КК України, та кваліфікуватися з посиланням на ч. 4 ст. 27 КК України. Адже, слушно зауважує О. Дудоров, із цієї кримінально-правової норми випливає, що підбурювач може діяти, керуючись різною мотивацією і переслідуючи різні цілі (Khavroniuk, 2016).

Аналіз матеріалів правозастосовної практики, а також висловлених у кримінально-правовій доктрині позицій щодо зазначеної проблематики вказує, що до ознак, які дозволяють кваліфікувати дії прокурора, слідчого або співробітників оперативних підрозділів як провокацію вчинення злочину потрібно відносити: 1) мету, що полягає в заохоченні особи до вчинення злочину; 2) активну форму поведінки вказаних осіб, що полягає в здійсненні впливу на особу, умовлянні, спонуканні її до вчинення злочину; 3) відсутність схильності та бажання особи до вчинення злочину за наявності реальної можливості його вчинити; 4) наявність достатніх даних про те, що за відсутності ініціативної діяльності вищевказаних осіб злочин не було б вчинено (Hladun et al., 2019).

У провадженні про злочини, пов'язані з наданням чи отриманням неправомірної вигоди від сторони захисту, часто надходять заяви про вчинення проти обвинувачених провокаційних дій з боку правоохоронних органів, у яких вбачаються ознаки провокації підкупу. Подекуди суд критично розцінює ці заяви, вважаючи, що вони можуть ґрунтуватися на припущеннях й

утворювати тактику захисту, обумовлену спробами ухилитися від відповідальності.

Так, наприклад, суд не виявив ознак провокації в діях Н., яка, діючи під контролем правоохоронних органів, передала С. 1 тис. 500 дол. нібито з метою подальшої передачі цієї суми головному лікарю районної лікарні для працевлаштування Н. на посаді фельдшера.

Суд установив відсутність причин для висновку про те, що Н., з часу початку зв'язку з обвинуваченою, діяла як агент держави за вказівкою органів поліції чи прокуратури, або іншим чином під їхнім контролем, або в неї були якісь приховані мотиви. Отже, ця справа, зауважив суд, не стосується таємних агентів поліції, а радше має відношення до дій приватної особи, яка діє під наглядом поліції, оформленим належним чином.

Також, як зазначив суд, із досліджених судом матеріалів, наданих стороною захисту, а саме роздручков телефонних з'єднань між С. та Н. не вбачається, що Н. вийшла за межі пасивної поведінки та схилилася обвинувачену С. до вчинення злочину. Причому в матеріалах справи відсутні також дані про те, що працівники правоохоронних органів не обмежилися пасивним розслідуванням виключно з метою встановлення злочину, а впливали на С., схилиючи її до вчинення злочину ("Vyroky Hlukivskoho", 2018).

В інших випадках суди навпаки реагують на заяви щодо провокації та ухвалюють за ними обґрунтовані рішення. Водночас і в таких випадках практика судів не є сталою.

Так, наприклад, П. і Ш. обвинувачували в підбуренні до надання неправомірної вигоди службовій особі, яка займає відповідальне становище (ч. 4 ст. 27, ч. 3 ст. 369 КК України). Відповідно до вироку Смілянського міськрайонного суду Черкаської області їх було визнано невинуватими у вчиненні інкримінованих злочинів. Проте клопотання їхнього захисника про ухвалення судом окремої постанови з метою проведення перевірки та можливого притягнення до відповідальності за ст. 199, 370 КК України відносно С. (агента поліції) та працівників ГУМВС України в Черкаській області, які причетні до провокації надання неправомірної вигоди та виготовлення фальшивих валютних коштів, було залишене судом без задоволення. Суд зазначив, що можливість ухвалення відповідної постанови була врегульована в ст. 278 КПК України (1960 року), який наразі втратив чинність. Водночас суд констатував, що показання свідка С. та інші докази в цьому провадженні були отримані саме внаслідок провокації ("Vyroky Smilianskoho", 2017).

Така дещо непослідовна практика вітчизняних судів нижчих інстанцій повинна спонукати фахівців у галузі матеріального та процесуального права замислитися над єдиними деталізованими

критеріями виявлення ознак недопустимої провокації в діях уповноважених працівників правоохоронних органів.

У вітчизняній літературі акцентовано на відсутності в чинному КПК України механізмів реагування на використання працівниками правоохоронних органів методів провокаційної поведінки, аналогічних тим, що були передбачені в КПК України 1960 року. Водночас, як зауважено, дії суду в останньому наведеному прикладі відповідають вимогам практики ЄСПЛ щодо ретельної перевірки заяв про вчинення провокації з боку працівників правоохоронних органів із забезпеченням обвинуваченому права на повне та об'єктивне дослідження тих обставин справи, які можуть указувати на наявність провокації (Hladun, 2019). У контексті вдосконалення відповідного напрямку правозастосування варто наголосити на тому, що в кожному виправдувальному вироку, в якому було встановлено ознаки провокації, суди повинні належним чином обґрунтовувати свої рішення відповідною практикою ЄСПЛ (Veretiannikov, 2020).

Зрештою варто акцентувати на такому моменті: відповідно до ч. 5 ст. 354 КК України особа звільняється від відповідальності за надання неправомірної вигоди, якщо вона після цього добровільно повідомила правоохоронним органам про свої дії. Ця норма фактично звільняє від кримінального переслідування «провокатора», який може не бути службовою особою, але за власною ініціативою дає чиновнику хабар, щоб потім повідомити про це компетентні органи. Водночас ст. 370 КК України передбачено відповідальність службових осіб за провокацію підкупу. Тут вкотре простежується прогальність кримінально-правового регулювання, допущена законодавцем.

Якщо провокатор «викликав» злочин і своїми діями «створив» злочинця, то усуненням своєї участі в злочині повинна стати нейтралізація ним злочинних факторів, які він викликав. З одного боку, це повинно бути відвернення злочину, а з іншого – своєчасне створення підстав для звільнення спровокованої особи від кримінальної відповідальності. Досягти сукупності зазначених чинників можна лише в один спосіб – переконавши спровоковану ним особу припинити за своєю волею готування до злочину або замах на злочин. Лише в такий спосіб можна нейтралізувати для вказаної особи негативні кримінально-правові наслідки участі у вчиненні злочину. Для різних видів співучасників, яких спровокували до співучасті у злочині, конкретні форми добровільної відмови матимуть власну специфіку. Так, наприклад, для виконавця злочину – це безпосереднє припинення діянь з готування до злочину або замаху на злочин. Для спровокованих організатора, підбурювача чи

посібника це повинно бути передбачене законом усунення своєї участі в злочині, що матиме наслідком припинення злочину.

Наразі чинні в КК України положення про добровільну відмову співучасників злочину не розв'язують питання добровільної відмови провокатора належним чином і через це потребують відповідного вдосконалення. У літературі вже було висловлено певні пропозиції щодо цього. Так, наприклад, О. Альошина пропонує ст. 31 КК України доповнити ч. 4 такого змісту: «Не визнається добровільною відмовою організатора або підбурювача відвернення вчинення злочину або своєчасне повідомлення ними відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, якщо у такий засіб зазначені особи намагалися досягнути провокаційної мети викриття іншого співучасника або заподіяння йому матеріальної чи нематеріальної шкоди» (Aloshyna, 2007). Загалом виправдане прагнення науковці розв'язувати досліджувану проблему водночас потребує певного уточнення. У наведеному положенні акцентовано на випадках, коли діяння провокатора не можна визнавати добровільною відмовою. Водночас виникає запитання: а чи може взагалі провокатор добровільно відмовитися від злочину? Уявляється, що позбавляти його такої можливості недоцільно. Зрозуміло, що вітчизняна авторка цього власне й не пропонує, адже із запропонованої норми випливає, що у випадку відвернення вчинення злочину або своєчасного повідомлення відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, без провокаційної мети діяння провокатора потрібно визнавати добровільною відмовою.

Наукова новизна

На підставі комплексного юридичного аналізу змісту ознак суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 370 КК України, зокрема шляхом звернення до історії нормативного регулювання й аналізу напрацювань у відповідному напрямі правозастосовної практики, автор удосконалив висловлену в юридичній літературі позицію щодо того, що в чинній редакції норми про провокацію підкупу варто відмовитися від ознак спеціального суб'єкта цього злочину (службової особи) на користь включення ознак загального суб'єкта.

Також аргументовано підтримано позицію про доцільність удосконалення положень кримінального закону в частині регламентації правил про добровільну відмову провокатора від протиправної поведінки.

Висновки

Серед усіх виявів корупції найвищу небезпеку становлять корупційні кримінальні правопорушення, тому забезпечення кримінально-правової охорони суспільних відносин від корупційних кримінальних правопорушень є пріоритетним напрямом сучасної кримінально-правової політики в Україні (Vozniuk, 2020).

Резюмуючи розглянуті в цій статті положення, варто висловитися на підтримку ідеї щодо доцільності розширення кола суб'єктів провокації підкупу шляхом виключення вказівки на службову особу як спеціального суб'єкта за ч. 1 ст. 370 КК України. Водночас, ураховуючи, що провокація здійснюється переважно працівниками правоохоронних органів, у першій частині оновленої конструкції кримінально-правової заборони щодо провокації варто передбачити ознаки загального суб'єкта провокації підкупу, а в ч. 2 указати на службову особу правоохоронних органів.

Такий підхід не виключатиме можливих на практиці ситуацій щодо співучасті провокатора – фізичної особи та провокатора – правоохоронця (наприклад, провокаційні дії співвиконавців за попередньою змовою між собою).

Загалом варто підтримати висловлену в юридичній літературі позицію про те, що провокаційна діяльність можлива щодо будь-якого умисного злочину, а коло суб'єктів провокації законодавець не виправдано звузив лише до службових осіб. З огляду на зазначене підтримано ідею щодо необхідності доповнення тексту КК України нормою, якою б передбачено було кримінальну відповідальність будь-якої особи (загальний суб'єкт злочину) за провокацію будь-якої іншої (не лише службової) особи на вчинення будь-якого злочину.

Також за результатами критичного опрацювання відповідного напрямку правозастосовної практики висловлено пропозицію розробити деталізовані матеріально-процесуальні критерії виявлення ознак недопустимої провокації в діях уповноважених працівників правоохоронних органів.

REFERENCES

- Aloshyna, O.I. (2007). *Provokatsiia zlochynu (kryminalno-pravove doslidzhennia)* [Provocation of crime (criminal law research)]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Cherniavskiy, S.S., & Vozniuk, A.A. (2019). *Zarubizhnyi dosvid pravovoi protyidii nezakonnomu zbahachenniu* [Foreign experience of legal counteraction to illicit enrichment]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 1 (17), 79-89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79> [in Ukrainian].

- Hladun, O.Z., Plotnikova, V.P., & Arushanian, K.K. (et al.). (2019). *Provokatsiia vchynennia zlochyну: praktyka YeSPL ta natsionalnykh sudiv* [Provocation of a crime: the practice of the European Court of Human Rights and national courts]. Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrudzur, O.M. (2011). Kryminalno-pravova kharakterystyka provokatsii khabara [Criminal law analyses of bribery provocation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Huivan, P.D. (2019). Do pytannia pro kvalifikatsiiu provokatsii pidkupu: yevropeyskyi dosvid [On the issue of qualifying corruption provocation]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Research Notes of Tavrichesky National University Named After V.I. Vernadsky*, 1(30), 87-92 [in Ukrainian].
- Kartavtsev, V.S., Tomchuk, I.O., & Prytula, S.A. (2020). Kryminalno-pravovyi analiz provokatsii pidkupu za zakonodavstvom Ukrainy ta zarubizhnykh krain [Criminal law analysis of bribery provocation under the legislation of Ukraine and foreign countries]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 4, 227-235. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.33> [in Ukrainian].
- Khavroniuk, M.I. (Ed.). (2016). *Nastilna knyha detektyva, prokurora, suddi: komentar antykoruptsiinoho zakonodavstva* [Desktop book of a detective, prosecutor, judge: commentary on anti-corruption legislation]. Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
- Kvasha, O.O. (2013). *Spivuchast u zlochyні: struktura ta vidpovidalnist* [Complicity in crime: structure and responsibility]. Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].
- Shepotko, M.A. (2021). Shchodo vstanovlennia sutnosti provokatsii pidkupu [Regarding the establishment of the essence of the provocation of bribery]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 1, 204-210. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.32> [in Ukrainian].
- Sviderskyi, O., & Lubentsov, A. (2020). The Impact of Corruption on the Development of Legal and Economic Systems of State. *Baltic Journal of Economic Studies*, 1(6), 125-129. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-125-129>.
- Us, O.V. (2005). Kryminalna vidpovidalnist za pidburiuvannia do zlochyну [Criminal liability for crime incitement]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Us, O.V. (2015). Provokatsiia pidkupu: analiz skladu zlochyну u pytannia kvalifikatsii [Corruption provocation: analyses of crime and issues of legal examination]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Legal Herald of International Humanitarian University*, 16(2), 66-70 [in Ukrainian].
- Veretiannikov, V.O. (2020). Pravozastosovne tлумachennia provokatsii kryminalnoho pravoporushennia v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (v konteksti ch. 1 st. 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod) [Interpretation of the criminal offense provocation in the practice of the European Court of Human Rights (in the context of part 1 of article 6 of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms)]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Herald of Luhansk State University of Internal Affairs Named After E.O. Didorenko*, 4(92), 93-104. doi: 10.33766/2524-0323.92.93-104 [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2019). Psykholohichni teorii poiasnennia koruptsii [Psychological theories of explaining corruption]. *Yurydychna psykholohiia, Legal Psychology*, 2(25), 7-15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7> [in Ukrainian].
- Vozniuk, A.A. (2020). Koruptsiini kryminalni pravoporushennia: kontseptualni problemy reformuvannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Corruption related criminal offenses: conceptual issues in the context of reforming the criminal legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 2(20), 21-32. doi: <https://doi.org/10.33270/04202002.21> [in Ukrainian].
- Vyrok Hlukhivskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 28 veres. 2018 r. Sprava No. 576/1837/17 [Judgment of the Gluhivsky City-District Court of Sumy Region from September 28, 2018. Case No. 576/1837/17]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76792196> [in Ukrainian].
- Vyrok Prydniprovskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 1 kvit. 2021 r. Sprava No. 711/8004/13-k [Judgment of the Prydniprovsky District Court of Cherkasy from April 1, 2021. Case No. 711/8004/13-k]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95949637> [in Ukrainian].
- Vyrok Smilianskoho miskraionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 21 serp. 2017 r. Sprava No. 712/1824/16-k [Judgement of Smiliansky City-District Court of Cherkasy Region from August 21, 2017]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68383908> [in Ukrainian].
- Zadoia, K.P. (Ed.). (2014). *Sudova praktyka v spravakh pro zlochyны u sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoy diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh: okremi tendentsii, problemy ta perspektyvy vdoshkonalennia* [Judicial practice in cases of crimes in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services: some trends, problems and prospects for improvement]. Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 204 с.
- Чернявський С. С., Вознюк А. А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (17). С. 79–89. doi: <https://doi.org/10.33270/04191701.79>.
- Провокація вчинення злочину: практика ЄСПЛ та національних судів : наук.-практ. посіб. / [О. З. Гладун, В. П. Плотнікова, К. К. Арушанян та ін.]. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2019. 101 с.
- Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 229 с.
- Гуйван П. Д. До питання про кваліфікацію провокації підкупу: європейський досвід. *Вчені записки Таєрійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30. № 1. С. 87–92. (Серія «Юридичні науки»).

- Картацев В. С., Томчук І. О., Притула С. А. Кримінально-правовий аналіз провокації підкупу за законодавством України та зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 227–235. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.4.33>.
- Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2016. 496 с.
- Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 560 с.
- Шепотько М. А. Щодо встановлення сутності провокації підкупу. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 204–210. doi: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.32>.
- Sviderskyi O., Lubentsov A. The Impact of Corruption on the Development of Legal and Economic Systems of State. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. № 1 (6). С. 125–129. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-1-125-129>.
- Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 227 с.
- Ус О. В. Провокація підкупу: аналіз складу злочину й питання кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 16. Т. 2. С. 66–70. (Серія «Юриспруденція»).
- Веретянников В. О. Правозастосовне тлумачення провокації кримінального правопорушення в практиці Європейського суду з прав людини (в контексті ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 93–104. doi: [10.33766/2524-0323.92.93-104](https://doi.org/10.33766/2524-0323.92.93-104).
- Вознюк А. А. Психологічні теорії пояснення корупції. *Юридична психологія*. № 2 (25). 2019. С. 7–15. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.7>.
- Вознюк А. А. Корупційні кримінальні правопорушення: концептуальні проблеми реформування кримінального законодавства України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 21–32. doi: <https://doi.org/10.33270/04202002.21>.
- Вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 28 верес. 2018 р. Справа № 576/1837/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76792196>.
- Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 1 квіт. 2021 р. Справа № 711/8004/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95949637>.
- Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 21 серп. 2017 р. Справа № 712/1824/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68383908>.
- Судова практика в справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / наук. ред. К. П. Задоя. Київ : Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2021

Veretiannikov V. – Researcher of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. A. Didorenko, Sievierodonetsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7513-2292>

Signs of the Subject of the Provocation of Bribery: Some Issues of Qualification and Law Enforcement

The **purpose** of the research paper is to conduct critical analysis of the elements of subject of bribery provocation in the context of legal assessment and practical application of Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine. **Methodology.** The following methods of scientific cognition have been used in the article in a complex mode: historical, terminological, system-structural, formal-logical. **Scientific novelty.** Based on the comprehensive legal analysis of the characteristics of the subject of the crime under Art. 370 of the Criminal Code, including by referring to the history of regulation and analysis of developments in the relevant direction of law enforcement practice, the author's position that the current version of the norm on provocation of bribery should abandon the elements of a special subject of this crime (official) in favor of general subject have been expressed and argued. **Conclusions.** It has been proposed to include in Part 1 of the updated construction of the criminal law prohibition on bribery provocation the elements of the general subject of bribery provocation, and in Part 2 of the relevant article to include references to a special entity – a law enforcement official. From the *de lege ferenda* standpoint it has been substantiated that in the text of Part 2 of Art. 370 of the Criminal Code, the subject element «law enforcement officer» should be replaced by a more appropriate «law enforcement officer». Also, based on the results of elaboration of the relevant area of law enforcement practice, a proposal was made to develop improved substantive criteria for identifying elements of inadmissible provocation in the actions of authorized law enforcement officers.

Keywords: bribery provocation; special subject of crime; law enforcement officer; law enforcement practice; judicial practice.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.98

doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.121>

Гусєва В. О. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>

Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України

Мета дослідження – аналіз зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків під час розслідування кримінальних правопорушень й обґрунтування можливості та доцільності його застосування в Україні. **Методологія.** Для досягнення поставленої мети використано спеціальні методи дослідження, а саме: метод системного аналізу, порівняльно-правовий, системно-структурний і метод прогнозування. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу міжнародних правових актів, нормативно-правових актів деяких зарубіжних країн, а також наукових праць вітчизняних та іноземних вчених визначено основні дискусійні питання, що стосуються наповнення, функціонування та використання обліків генетичних ознак людини в Україні. За результатами аналізу сформульовано пропозиції щодо усунення визначених проблемних питань, а також реформування законодавства в контексті досліджуваного питання. **Висновки.** Обґрунтовано наукову позицію стосовно того, що ефективним способом розв'язання проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням і використанням генетичних обліків людини в Україні є вивчення та впровадження передового іноземного досвіду, адже більшість країн почали формувати обліки ще наприкінці попереднього століття. Доведено, що реформування й удосконалення практики наповнення, функціонування та санкціонованого використання обліків генетичних ознак людини має здійснюватися шляхом прийняття спеціального закону. Акцентовано, що в процесі визначення ДНК-профілів категорій осіб, які підлягають реєстрації в обліку генетичних ознак людини, слід спрямовувати увагу на безвісно відсутніх особах, а також на тих, кого внаслідок наявності психічних розладів чи старечої деменції неодноразово розшукували органи Національної поліції за фактом їх безвісного зникнення. Констатовано, що розроблення та впровадження законопроекту мають цілком узгоджуватися зі стратегією розвитку правоохоронних органів, а витрати на реалізацію всіх законодавчих ініціатив повинні закладатися в державний бюджет відповідного року.

Ключові слова: облік; генетичні ознаки; ДНК-аналіз; молекулярно-генетичне дослідження; зарубіжний досвід; кримінальне правопорушення.

Вступ

Розвиток науки й техніки є важливою гарантією удосконалення техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Вагоме місце в забезпеченні ефективності розслідування посідають інформаційні системи, зокрема криміналістичні обліки, про що зауважують у своїх монографічних дослідженнях такі учені, як: Д. В. Дабіжа (Dabizha, 2017), К. В. Дубонос (Dubonos, 2021), В. О. Приходько (Prykhodko, 2020) та ін. Вони акцентують на вагомому значенні криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень.

Потреба у використанні криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень обумовлена необхідністю в розв'язанні низки тактичних завдань, що виникають на певному етапі розслідування. Одним із найважливіших завдань слід вважати встановлення особи злочинця. Досить апробованим у його розв'язанні, як свідчить аналіз слідчої практики, є використання обліків генетичних ознак людини, функціонування якого в Україні врегульовано відповідно до Інструкції з організації функціонування криміна-

лістичних обліків експертної служби Міністерства внутрішніх справ.

Виникнення обліку генетичних ознак людини, можливості його використання під час розслідування кримінальних правопорушень обумовлена розвитком науки й техніки, зокрема удосконаленням методики проведення молекулярно-генетичних досліджень. Особливостям призначення та проведення згаданих досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень присвячені праці В. В. Іонової (Stepaniuk, & Ionova, 2020), О. Ю. Канава (Kanava, 2019), Р. Л. Степанюка (Stepaniuk, 2019; Stepaniuk, Shcherbakovskiy, Kikinchuk, Lapta, & Guseva, 2020), В. В. Топчія (Topchii, 2018) та ін.

Водночас процес наповнення, функціонування та використання обліку генетичних ознак людини також належить до кола наукових інтересів багатьох вітчизняних учених, які провели чимало досліджень, спрямованих на розв'язання проблемних питань, пов'язаних із функціонуванням обліку генетичних ознак людини в Україні, можливостями його використання під час розслідування тощо. Серед них, зокрема, дослідження І. О. Єспринцевої, яка аналізувала

окремі питання функціонування обліків генетичних ознак людини (Yergunseva, 2020), С. М. Лозової та О. В. Матарикіної, які досліджували можливості використання згаданого обліку під час досудового розслідування (Lozovaia, & Matarykina, 2019). Аналіз міжнародних стандартів накопичення та використання зразків ДНК проводив О. П. Горпинюк (Horpyniuk, 2019). Попри вагомий внесок учених, низка питань у контексті досліджуваної проблематики досі залишається не вирішеною.

Одним із ефективних шляхів розв'язання проблем, що існують у правозастосовній практиці, слід вважати впровадження міжнародного досвіду. Щодо використання обліків генетичних ознак людини, то зазначений підхід також може застосовуватися, адже в багатьох країнах вони функціонують протягом більш тривалого часу, ніж в Україні. Великобританія, наприклад, 1995 року створила базу даних ДНК Національної кримінальної розвідки. В Україні ж рішення щодо формування криміналістичного банку даних результатів ДНК-аналізу в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі Міністерства внутрішніх справ України прийнято 2000 року, до того ж спочатку лише за нерозкритими злочинами на статевому ґрунті: вбивства зі зґвалтуванням (Prykhodko, 2020, p. 104).

Вивчення зарубіжного досвіду та впровадження його в діяльність відповідних суб'єктів аргументовано ще й обраним Україною європейським шляхом розвитку, що передбачає приведення національного законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу та інших міжнародно-правових актів. У цьому контексті слід згадати, що відповідно до Закону України від 20 червня 2012 року № 4988-VI ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Згідно з п. 1 ст. 37 Конвенції «для запобігання скоєнню злочинів, установлених відповідно до цієї Конвенції, та забезпечення їх кримінального переслідування кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для накопичення та зберігання з урахуванням відповідних положень стосовно охорони й захисту особових даних та інших відповідних норм і гарантій, передбачених національним законодавством, інформації про ідентифікаційні дані та генетичний код (ДНК) осіб, засуджених за скоєння правопорушень, установлених відповідно до цієї Конвенції» ("Konventsiiia Rady Yevropy", 2007). Досить імовірним є те, що, зважаючи на необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейського, наступною буде ратифікація Прюмського договору.

Прюмський договір, відомий також як Прюмська конвенція або «Шенгенська угода-III», підписаний 27 травня 2005 року в м. Прюм

(Німеччина) сімома державами щодо обміну даними: Німеччиною, Іспанією, Францією, Люксембургом, Нідерландами, Австрією та Бельгією. Наразі автоматичний обмін даними ДНК здійснюється також ще й між Португалією, Чехією, Угорщиною, Румунією, Швецією, Кіпром, Естонією, Литвою, Латвією, Мальтою, Польщею, Словаччиною, Фінляндією, Хорватією та Словенією. Положення цього договору дають можливість державам – членам Європейського Союзу надавати одна одній автоматичний доступ до генетичних баз даних, відбитків пальців й інформації про злочини, пов'язані з торгівлею наркотиками.

Водночас, попри дію Прюмської конвенції, Португалії, наприклад, заборонено обмінюватися усіма категоріями генетичних профілів. За наявності відповідного запиту пошук здійснюється лише серед генетичних профілів, що належать особам, засудженим до 3-х років і більше та окремих профілів зразків, вилучених на місці вчинення злочину або осіб, які перебувають під слідством (Brito et al., 2019, p. 745).

Вище зазначене актуалізує необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн щодо функціонування обліків генетичних ознак людини з метою впровадження лише передових здобутків і реформування у відповідному напрямі національного законодавства.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є оцінювання зарубіжного досвіду використання обліків генетичних ознак людини під час розслідування кримінальних правопорушень й обґрунтування можливості та доцільності його використання в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) визначити основні засади функціонування обліків генетичних ознак людини в Україні;
- 2) на підставі аналізу праць вітчизняних вчених визначити основні проблемні питання, що виникають під час наповнення, функціонування та використання обліку генетичних ознак людини в Україні;
- 3) на підставі зарубіжного досвіду розробити рекомендації щодо розв'язання визначених проблемних питань, які існують у вітчизняній практиці функціонування та використання обліку генетичних ознак людини.

Виклад основного матеріалу

Облік генетичних ознак людини складається з оперативно-пошукових колекцій, які ведуться в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі (центральної рівень) та в науково-дослідних експертно-криміналістичних

центрах (обласний рівень). Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів:

1) осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди;

2) біологічних слідів, вилучених під час огляду місця події, зокрема за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів;

3) невпізнаних трупів ("Nakaz MVS", 2009).

Обліку підлягають ДНК-профілі, отримані за допомогою генетичних аналізаторів та визначені за рядом стандартних систем маркерів (STR-локусів), які є єдиними для експертних лабораторій відповідно до рекомендацій Європейської мережі науково-криміналістичних установ (ENFSI). Після встановлення ДНК-профілів упродовж триденного терміну заповнюється реєстраційна картка ДНК-профілю (біологічного сліду, вилученого під час огляду місця вчинення злочину або проведення інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; невпізнанного трупа; біологічного сліду безвісно зниклої особи, зразка підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого), яка направляється до колекцій ("Nakaz MVS", 2009).

Фактично наповнюють облік слідчі органи Національної поліції під час здійснення досудового розслідування. Зокрема в Законі України «Про Національну поліцію» визначено, що поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, які входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт) (п. 7 ч. 1 ст. 26). Крім того, ч. 2 згаданої статті передбачено, що під час наповнення баз (банків) даних, визначених у п. 7 ч. 1 відповідної статті, поліція забезпечує збирання, накопичення біометричних даних (зразки ДНК) ("Zakon Ukrainy", 2015).

Аналіз наведених законодавчих положень дає підстави стверджувати, що положення Закону України «Про Національну поліцію» не відповідають положенням відомчої інструкції, якою врегульовано функціонування обліку генетичних ознак людини. Крім того, жоден з наведених нормативно-правових актів не впорядковує досить важливі питання щодо строків зберігання ДНК-профілів, відповідальності за збереження отриманих зразків тощо, що свідчить про нагальну потребу перегляду й оновлення положень чинного законодавства.

Слід зазначити, що ідею удосконалення механізмів функціонування обліку генетичних ознак людини в Україні та розширення категорій осіб, ДНК-профілі яких підлягали б обов'язковому

поміщенню до оперативно-пошукових колекцій, підтримують не всі науковці. Так, учені В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда, Ю. М. Сиволап пояснюють таку позицію тим, що її створення загрожує громадянам втратою особистої свободи, незалежності й таємниці приватного життя (Komakha, Kryvda, & Syvolap, 2003, p. 150). Водночас прихильники концепції подальшого розвитку обліку генетичних ознак людини акцентують на необхідності вирішення ряду дискусійних питань, серед яких:

1) недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення та недостатність лабораторій, що виключає можливість задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень;

2) недостатній рівень охорони персональної інформації, отриманої за результатами ДНК-аналізу (Horyniuk, 2019, p. 246);

3) потреба в розширенні категорії осіб, ДНК-профілі яких будуть підлягати обов'язковій реєстрації (Lozovaia, & Matarykina, 2019, p. 42; Yergynseva, 2020, p. 233);

4) створення комунікації між світовими криміналістично-генетичними базами з метою обміну генетичними профілями злочинців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів (Yergynseva, 2020, p. 233);

5) повільне наповнення баз;

6) відсутність спеціального закону, який би врегульовував питання наповнення та функціонування криміналістичних обліків;

7) ігнорування думки громадськості, спеціалістів у процесі розв'язання питання про ведення обліку генетичних ознак людини, розширену геномну ідентифікацію населення та категорію установи, яка має бути розпорядником обліку тощо.

Зважаючи на вище викладене, з огляду на приклади деяких зарубіжних країн пропонуємо визначити, чи існували зазначені проблемні питання у їхній практиці та яким чином були врегульовані.

Категорії осіб, ДНК-профілі яких підлягають реєстрації. В Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС визначено, які ДНК-профілі підлягають реєстрації. Вітчизняні науковці зауважують щодо розширення категорій осіб, що підлягають обов'язковій реєстрації. Так, С. М. Лозова та О. В. Матарікіна зазначають доцільність обов'язкової реєстрації осіб, які: 1) призиваються на військову службу і перебувають на військовій службі; 2) співробітники органів внутрішніх справ (слідчі, оперативні співробітники, інспектори-криміналісти), які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій; 3) судові експерти (судово-медичні та інші), які беруть участь у слідчих діях і проведенні експертиз (Lozovaia, &

Matarykina, 2019, p. 42). На необхідності обов'язкової генетичної реєстрації військово-службовців, військовозобов'язаних і призовників акцентують також Л. Т. Котляренко й А. В. Кофанов, аргументуючи це проведенням операції Об'єднаних сил на Сході України та потребою в проведенні молекулярно-генетичної ідентифікації в разі їх загибелі (Kotliarenko, & Kofanov, 2021, p. 73).

Пропозиції щодо обов'язкової реєстрації працівників правоохоронних органів висловлюють не лише вітчизняні, але й зарубіжні вчені (Lapointe, Rogic, Bourgoïn, Jolicoeur, & Séguin, 2015, p. 50). Це спричинено тим, що слідчі, оперативні працівники, інспектори-криміналісти є членами слідчо-оперативної групи. Унаслідок недотримання останніми певних правил перебування на місці події, може бути допущена контамінація, тобто забруднення об'єктів біологічного походження чужорідною ДНК.

Проблему контамінації вперше висвітлено під час обговорення «німецької примари» («german phantom»): у Європі впродовж 15 років працівники слідства не могли відстежити серійного правопорушника, ДНК-профіль якого постійно встановлювали, розслідуючи різні злочини. «Правопорушника» було знайдено 2008 року. Ним виявилася жінка похилого віку, яка працювала на виробництві пакування марлевих тампонів для відбору ДНК. Укладаючи тампони, вона випадково забруднила деякі з них своєю власною ДНК і таким чином на об'єктах з місця події встановили її генетичні ознаки (Neuhuber et al., 2009, p. 145-146).

Слід зауважити, що контамінація може відбутися і внаслідок перебування на місці події цивільних осіб, наприклад, особи, яка виявила труп або власника чи користувача приміщення, в якому було вчинено крадіжку тощо. Також вона можлива й у ДНК-лабораторіях. У разі її виявлення, молекулярно-генетичні дослідження припиняють. Працівник, який виявив контамінацію, повинен негайно сповістити про це керівника з якості, а керівник з якості – відповідного керівника відділу (лабораторії). Результати, здобуті разом з контамінованими пробами, вважають недійсними, а всі зразки слід дослідити повторно (Povkh, & Romanchuk, 2018, p. 111).

Отже, акцентуючи на необхідності відібрання біологічних зразків у працівників поліції, виникає питання про внесення до обліку генетичних ознак людини та ДНК-профілів працівників лабораторій. Водночас слід зазначити, що завдяки зусиллям вчених-генетиків, на сьогодні існують технології дослідження контамінованих зразків. Ураховуючи це, ми вважаємо, що потреба в обов'язковій реєстрації працівників правоохоронних органів відсутня, проте, за наявності добровільної згоди останніх, слід реєструвати їхні ДНК-профілі з

метою забезпечення швидкої ідентифікації контамінованих зразків.

На нашу думку, обов'язковій реєстрації підлягають ДНК-профілі безвісно зниклих осіб, отримані за результатами проведення молекулярно-генетичних досліджень стосовно особистих речей останніх. Надалі це може сприяти встановленню місцеперебування зниклої особи в процесі порівняння зі зразками, виявленими на місцях вчинення злочинів, чи в порівнянні їх зі зразками невпізнаних трупів. Також ми вважаємо, що реєструвати в обліку можуть ДНК-профілі осіб, які мають психічні розлади чи старечу деменцію та часто залишають місце мешкання, через що органи досудового розслідування неодноразово реєстрували кримінальні провадження через безвісне зникнення останніх. Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, досить часто тіла осіб з посмертними змінами, яких до цього вважали безвісно відсутніми, знаходять поза межами населених пунктів або в лісосмугах чи водоймищах. Зважаючи на вище викладене, виникає потреба в проведенні комплексу ідентифікаційних завдань з метою встановлення особи виявленого трупа, які успішно вирішуються завдяки проведенню молекулярно-генетичних досліджень.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, слід зазначити, що для них характерним є підхід, відповідно до якого обов'язковій реєстрації підлягають ДНК-профілі осіб, засуджених до позбавлення волі. У Таїланді, починаючи з 2004 року, було започатковано спільний проєкт Центрального інституту судових експертиз та Департаменту виправних справ Міністерства юстиції, яким було запроваджено реєстрацію біологічних зразків ув'язнених осіб за будь-якими категоріями злочинів, які підлягають звільненню в період від чотирьох місяців до одного року. Станом на грудень 2019 року до обліку генетичних ознак людини Центрального інституту судових експертиз Таїланду поміщено 187 464 профілів, що складаються з 16 521 профілю ДНК зі зразків, вилучених з місць подій, 49 210 осіб, пов'язаних зі злочином, і 121 733 ув'язнених (Boonderm, Suriyanratakorn, Sangpueng, Wongvoravivat, & Waiyawuth, 2019, p. 685).

Бразильське законодавство визначає, що, починаючи з 2012 року, особи повинні бути обов'язково включені до баз даних ДНК у випадку їх засудження за тяжкі злочини або умисні насильницькі злочини. Безпосередньо проєкт ідентифікації генетичного профілю засуджених розпочався 2018 року. Станом на 28 серпня 2019 року було зібрано близько 79 % ДНК-профілів засуджених (Minervino et al., 2019, p. 575).

Нерозривно із питанням наповнення та обов'язкової реєстрації ДНК-профілів окремих категорій осіб пов'язане питання фінансування

додаткових витрат на наповнення та утримання обліків генетичних ознак людини.

До обліку генетичних ознак людини поміщують вже досліджені ДНК-профілі окремих категорій населення чи невстановлених осіб, біологічні зразки яких було виявлено на місцях вчинення злочинів. Під час розслідування кримінальних проваджень більшість судових молекулярно-генетичних експертиз призначаються стороною обвинувачення. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, залучення стороною обвинувачення спеціалістів, експертів спеціалізованих державних установ, проведення експертизи (обстежень і досліджень) за дорученням слідчого судді або суду здійснюють за рахунок коштів, що за цільовим призначенням виділяють таким установам із державного бюджету України ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012).

Вартість проведення молекулярно-генетичної експертизи щодо одного об'єкта становить приблизно 80 доларів США, а спільно з податком на додану вартість – 95 доларів США. У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта ("Kryminalnyi protsesualnyi kodeks", 2012). Водночас у кримінальних провадженнях, які залишаються нерозкритими, витрачені державою кошти залишаються невідшкодованими.

Не менші витрати на проведення молекулярно-генетичних експертиз здійснюються і за кордоном. У Білорусі вартість складних експертиз біологічного споріднення, під час проведення яких потрібно досліджувати гістологічні препарати померлих, зразки родичів, зокрема з використанням маркерів X- і Y-хромосомної, мітохондріальної ДНК, як правило, розраховується індивідуально для кожного випадку і може скласти від 120 до 280 доларів США ("Ustanovlenie rodstva").

У м. Делі (Індія) стартова ціна молекулярно-генетичної експертизи становить приблизно 10 доларів США, а максимальна – 942 долари США ("DNA Test Cost").

Доволі коштовним також є утримання обліку генетичних ознак людини. Так, Великобританія витрачає на це приблизно 3,5 млн доларів США на рік, тоді як окремі поліцейські сили самостійно покривають витрати на огляд місця події та проведення молекулярно-генетичних експертиз щодо вилучених біологічних зразків. Через це серед науковців Великобританії тривають дискусії щодо раціональності щорічного збору півмільйона профілів ДНК та необхідності зберігання понад 6 мільйонів профілів. Аргументують це науковці й висновками, що містяться у щорічних звітах Уповноваженого з біометрії Великобританії, відповідно до яких визначити ефективність таких

заходів майже неможливо (Amankwaa, & McCartney, 2019, p. 45).

Слід зауважити, що народний депутат О. Бакумов подав на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який наразі перебуває в першому читанні. Відповідно до експертного висновку Міністерства фінансів України, здійсненого до згаданого законопроєкту, реалізація його положень у разі його прийняття 2021 року (набирає чинності через один рік із дня опублікування) буде потребувати на 2022–2024 роки додаткових витрат з державного бюджету в сумі 276 962,0 тис. грн для МВС та інших державних органів, з них на 2022 рік – 225 560,7 тис. грн та 2023–2024 роки – по 25 700,7 тис. грн щорічно. Крім цього, як зазначено у цьому висновку, положення законопроєкту не узгоджено з нормами Бюджетного кодексу України про подання пропозицій та змін до законодавчих актів України щодо скорочення витрат бюджету та/або джерел додаткових надходжень бюджету для досягнення збалансованості бюджету, а сам проєкт Закону України потребує надання детальних фінансово-економічних розрахунків спільно з пропозиціями щодо джерел покриття додаткових видатків (Uliutin, 2021).

Слід зауважити, що це не перший законопроєкт, який мав би врегулювати генетичну ідентифікацію України та порядок функціонування обліку генетичних ознак людини, однак жоден з них досі не був прийнятий. Ми вважаємо, що першопричина полягає саме в необхідності збільшення кошторису Міністерства внутрішніх справ та інших державних органів. Безумовно, це досить вагомий аргумент, однак слід зазначити, що під час розв'язання питання щодо розширення категорій осіб, які підлягатимуть обов'язковій реєстрації, окрім вказаної, існує й інша проблема – жодним чином не враховується думка громадськості.

Урахування думки громадськості під час вирішення питання про ведення обліку генетичних ознак людини, розширену геномну ідентифікацію населення та категорію установ, яка має бути розпорядником обліку. У багатьох країнах світу попередньо перед реформуванням законодавства здійснюють аналіз ставлення населення до таких законодавчих ініціатив. Іспанські вчені Álvaro del Real, María Sáenz-Aldea, Ana Santurtún, María T. Zarrabeitia, наприклад, проводили опитування серед засуджених і працівників пенітенціарних установ. Учені встановили, що 40 % учасників підтримали б інтеграцію профілів усього населення до обліку генетичних ознак людини, 64 % вважають етичним використовувати ДНК-профілі бази даних як інструмент для сімейного пошуку. Тим часом половина респондентів стурбовані майбутнім використанням бази даних

ДНК (Del Real, Sáenz-Aldea, Santurtún, & Zarrabeitia, 2021, p. 175).

Водночас іспанців бентежить не лише категорія осіб, яка підлягатиме обов'язковій реєстрації, але й категорія установи, яка буде розпорядником реєстру. Свого часу опитані іспанськими вченими 59,7 % респондентів пояснили, що розпорядником обліку генетичних даних людини має залишатися Національне агентство з питань аналізу ДНК – автономна державна установа, що підтримується судом (Gamero et al., 2008, p. 138). Така позиція обумовлена занепокоєнням громадян з приводу повноважень поліції чи інших установ, забезпеченням конфіденційності та належним використанням бази даних.

В Україні жодних відкритих соціологічних опитувань з приводу розширення категорій осіб, які підлягатимуть обов'язковій реєстрації чи визначення установи, яка має бути розпорядником обліку генетичних ознак людини, проведено не було. Ми вважаємо, що набуття чинності тим законопроектом, який зараз перебуває на розгляді у Верховній Раді України, може викликати обурення серед населення та критику серед правників. Водночас дискусії серед юристів-практиків та науковців, безумовно, провокує і розпорядник обліку, адже тривалий час пропонують ідеї щодо належності цього обліку до Міністерства юстиції України чи іншої незалежної установи.

Неналежне використання баз даних. Занепокоєння серед населення та юристів викликає і питання повноважень поліції у використанні даних обліку генетичних ознак людини, а також забезпечення конфіденційності та недопущення несанкціонованого доступу до згаданого обліку. У цьому контексті доречно навести тези італійських дослідників V. Marchese, N. Cerri, L. Caenazzo, які зазначають, що попри те, що бази даних ДНК є великою цінністю для розслідування та суспільства, завданням держави є визначення балансу між суспільним інтересом у боротьбі зі злочинністю та такими особистими правами, як: особиста свобода, гідність та конфіденційність – що може бути проблемою (Marchese, Cerri, & Caenazzo, 2013).

Розв'язання зазначеної проблематики можливе шляхом закріплення засад функціонування обліку генетичних ознак людини в нормативно-правових актах. У Бразилії, наприклад, визначено на законодавчому рівні, що бази даних ДНК є конфіденційними з обмеженим і контрольованим доступом. Генетична інформація, що міститься в базах даних ДНК, не повинна виявляти соматичних чи поведінкових рис людей, окрім генетичного визначення статі (Minervino et al., 2019, p. 575).

Позитивним прикладом захисту громадян від несанкціонованого доступу до обліків генетичних ознак людей слід вважати законодавство Європейського Союзу, зокрема Конвенцію Ради Європи від 28 січня 1981 року «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», яка ратифікована й Україною. Рада Європи для уточнення положень Конвенції видала низку рекомендацій щодо обробки найвразливіших персональних даних. Зокрема, до них належить Рекомендація Комітету Міністрів від 17 вересня 1987 року № R (87) 15 державам-членам, що регулює використання персональних даних у секторі поліції. Досить важливою є Директива 95/46/ ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24 жовтня 1995 року, положення якої є підґрунтям Закону України «Про захист персональних даних» (Bem, Horodyskyi, Satton, & Rodionenko, 2015, p. 17). Крім того, слід враховувати положення Рекомендації R (92)1 від 10 лютого 1992 року про використання аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) в межах провадження за кримінальними справами.

Зазначені рекомендаційні міжнародні документи, як зауважує О. П. Горпинюк, окреслюють низку вимог, які стосуються як якості національного законодавства, що повинно регулювати відповідну сферу, так і поведінки працівників правоохоронних органів, які здобувають біометричні дані від підозрюваних, обвинувачених і заносять їх у автоматизовані інформаційні ресурси. Найвагомішими є такі вимоги: зберігання даних має суворо обмежуватися, особливо в секторі діяльності поліції; збирання даних можливе лише для запобігання реальної небезпеки або припинення конкретного злочину; обробка найбільш вразливих даних має обмежуватися тим, що є абсолютною потребою для проведення конкретного розслідування; необхідність повідомляти суб'єкта персональних даних, які збиралися без його відома, про збирання, якщо таке розкриття не перешкоджатиме розслідуванню; обов'язок забезпечувати своєчасне знищення персональних даних, якщо вони більше не потрібні для цілей, заради яких вони зберігалися (Horpyniuk, 2019). Ми вважаємо, що всі зазначені вимоги є гарантією дотримання прав людини під час здійснення правоохоронної діяльності, а тому вони потребують закріплення й у національному законодавстві.

Відсутність спеціального закону. Відсутність належної нормативно-правової основи, що регламентувала б порядок функціонування обліку генетичних ознак людини, як бачимо, досить вагома перешкода в усуненні проблемних питань, що наразі існують у правоохоронній діяльності. Безумовно, це стосується не лише України.

Іberoамериканська робоча група з аналізу ДНК (GITAD) у складі Іberoамериканської академії криміналістики та криміналістичних досліджень (AICEF), яка існує з 1998 року, має у своїй структурі кілька робочих комісій для здійснення дій у конкретних сферах її діяльності. Серед них – Комісія з баз даних, яка контролювала розвиток баз даних ДНК в Латинській Америці, Португалії та Іспанії. Члени цієї комісії підготували анкету та надіслали її установам, які інтегруються або співпрацюють з Іberoамериканською робочою групою з аналізу ДНК, щоб отримати огляд баз даних ДНК у цих країнах. Серед представників 15 країн, які відповіли на опитування, 13 мають якусь базу даних – кримінальну або пов'язану з пошуком зниклих безвісти, однак лише 11 повідомили, що їхнє функціонування врегульоване відповідними правовими актами. Тобто, є країни, які не мають законодавства, але вже впровадили свої бази даних ДНК (Da Silva Junior, Wirz, Solares Reyes, & Del Moral Stevenel, 2020). Така практика, на нашу думку, безумовно, є негативним прикладом, оскільки не відповідає ідеї правової держави, тому потребує викоринення.

Отже, реалії сьогодення спричиняють необхідність негайного здійснення соціологічного опитування щодо визначення ставлення громадськості до обов'язкової реєстрації окремих категорій громадян та установи, яка буде розпорядником обліку. Неодмінним кроком у цьому контексті також має стати вивчення та врахування зарубіжного досвіду, міжнародних нормативно-правових актів і практики Європейського суду з прав людини. З огляду на отримані результати, потреби правоохоронних органів, наукові напрацювання вчених та спеціалістів відповідних категорій, слід розробити законопроект, який би врегулював низку дискусійних проблем, що наразі існують у питаннях геномної ідентифікації населення, функціонування та використання обліків генетичних ознак людини, а також обов'язково визначити засади функціонування та використання обліку з метою недопущення розголошення конфіденційної інформації. Водночас варто зазначити, що прийняття законопроекту має супроводжуватися відповідними змінами в кримінальному процесуальному законодавстві з метою недопущення формування правових колізій.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу міжнародного законодавства, а також законодавства окремих країн світу, наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених визначено особливості наповнення, функціонування, фінансування та використання обліків генетичних ознак людини

під час розслідування кримінальних проваджень в Україні та в деяких країнах світу.

Доведено, що найефективнішим шляхом розв'язання окремих проблем, що існують в умовах сьогодення, з огляду на обраний Україною європейський шлях розвитку, є використання міжнародного досвіду, зокрема досвіду Європейського Союзу.

За результатами здійсненого аналізу визначено найбільш типові проблеми, що наявні в практиці України та потребують негайного вирішення. Серед них, зокрема:

1) недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення та недостатність лабораторій, що виключає можливість задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень;

2) відсутність спеціального закону, який би врегульовував питання наповнення та функціонування обліку генетичних ознак людини;

3) потреба в розширенні категорій осіб, ДНК-профілі яких будуть підлягати обов'язковій реєстрації;

4) створення комунікації між світовими криміналістично-генетичними базами з метою обміну генетичними профілями злочинців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів;

5) необхідність протидії неналежному використанню баз даних;

6) ігнорування думки громадськості, спеціалістів у процесі розв'язання питання про ведення обліку генетичних ознак людини, розширену геномну ідентифікацію населення та категорію установи, яка має бути розпорядником обліку;

7) повільне наповнення баз тощо.

Здійснено аналіз зазначених проблем, на підставі чого висвітлено власне бачення автора щодо можливості їх врегулювання, а також наведено позитивні приклади зарубіжних країн, які можуть бути використані як альтернативний варіант розв'язання окремих проблемних питань.

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Європейський шлях розвитку, необхідність протидії транснаціональній злочинності та забезпечення ефективного розкриття злочинів актуалізують потребу швидкого наповнення обліку генетичних ознак людини. Ефективним способом розв'язання проблемних питань, пов'язаних з функціонуванням та використанням обліку генетичних ознак людини в Україні, є вивчення та впровадження передового іноземного досвіду, адже більшість країн сформували зазначені обліки ще наприкінці попереднього століття.

2. Реформування та удосконалення практики наповнення, функціонування та санкціонованого використання обліків генетичних ознак людини має здійснюватися шляхом прийняття спеціального закону. Розробці законопроекту щодо державної реєстрації геномної інформації населення мають передувати ґрунтовний аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства й досвіду, наукових розробок вчених, дослідження думки громадськості та спеціалістів. Посиленої уваги потребують питання кількості генетичних лабораторій, рівня матеріально-технічного забезпечення відповідних установ та організацій, а також категорії установи, яка має бути розпорядником обліку. Розробка та впровадження законопроекту мають цілком узгоджуватися зі стратегією розвитку правоохоронних органів, а витрати на реалізацію положень цього законопроекту повинні бути закладені в Державний бюджет відповідного року.

3. Визначаючись із категорією осіб, ДНК-профілі яких будуть підлягати обов'язковій реєстрації, варто враховувати фактичні можливості наявних лабораторій. Аналіз слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень свідчить, що обліку підлягають особи, яких визнано безвісно відсутніми, і яких через наявність психічних розладів чи старечої деменції неодноразово розшукували органи Національної поліції за фактом їх безвісного зникнення. Постановка на облік генетичних профілів останніх має здійснюватися після вжиття всіх можливих заходів, спрямованих на встановлення їх місцеперебування.

Зазначена проблематика є досить актуальною темою в реаліях сьогодення, а тому потребує подальших наукових досліджень.

REFERENCES

- Amankwaa, A.O., & McCartney, C. (2019). The effectiveness of the UK national DNA database. *Forensic Science International: Synergy*, 1, 45-55. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2019.03.004>.
- Bem, M.V., Horodyskyi, I.M., Satton, H., & Rodionenko, O.M. (2015). *Zakhyst personalnykh danykh: pravove rehulivannia ta praktychni aspekty [Protection of personal data: legal regulation and practical aspects]*. Kyiv: K.I.C [in Ukrainian].
- Boonderm, N., Suriyanratakorn, D., Sangpueng, S., Wongvoravivat, C., & Waiyawuth, W. (2019). Utilization of the cifs dna database to monitor recidivism. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 7(1), 685-687. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.138>.
- Brito, P., Bento, A. M., Gouveia, N., Sampaio, L., Balsa, F., Lopes, V., São Bento, M., Cunha, P., Serra, A., & Porto, M.J. (2019). The impact of The Prüm Treaty on the portuguese forensic DNA database-A brief review. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 7(1), 745-746. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.161>.
- Da Silva Junior, R.C., Wirz, L.N., Solares Reyes, E., & Del Moral Stevenel, M.A. (2020). Development of DNA databases in Latin America. *Forensic Science International*, 316, 110540. doi: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110540>.
- Dabizha, D.V. (2017). *Vykorystannia oblikiv ta avtomatyzovanykh informatsiinykh system pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [Use of accounting records and automated information systems in criminal investigations]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Del Real, Á., Sáenz-Aldea, M., Santurtún, A., & Zarrabeitia, M.T. (2021). Forensic databases, a perspective from the PENITENTIARY centers of Spain. *Science & Justice*, 61(2), 175-179. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2020.09.009>.
- DNA Test Cost. (n.d.). *medifree*. Retrieved from <https://www.medifree.com/tests/dna-test-cost/>.
- Dubonos, K.V. (2021). *Vykorystannia baz biometrychnykh danykh pidrozdiliv Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [The use of biometric databases of units of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the investigation of criminal offenses]*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
- Gamero, J.-J., Romero, J.-L., Peralta, J.-L., Real, F.C.-, Guillén, M., & Anjos, M.-J. (2008). A study of spanish attitudes regarding the custody and use of forensic DNA databases. *Forensic Science International: Genetics*, 2(2), 138-149. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2007.10.201>.
- Horpyniuk, O.V. (2019). *Mizhnarodni standarty nakopychennia ta vykorystannia biometrychnykh danykh (zrazkiv DNK) u diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [The international standards for the accumulation and use of biometric data (DNA samples) in the work of police]*. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific and electronic journal*, 2, 245-249 [in Ukrainian].
- Kanava, O.Yu. (2019). *Problemni pytannia provedennia molekuliarno-henetychnykh doslidzhen pry identyfikatsii bezvisty znyklykh osib. [Problematic issues of molecular genetic research in the identification of missing persons]*. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific and electronic journal*, 5, 298-300. doi: [10.32782/524-0374/2019-5/71](https://doi.org/10.32782/524-0374/2019-5/71) [in Ukrainian].
- Komakha, V.O., Kryvda, H.F., & Syvolap, Yu.M. (2003). *Do pytannia vidnosno problemy stvorennia informatsiinoi bazy danykh z metoiu identyfikatsii retsydyvistiv za oznakamy DNK [To the question of the problem of creating an information database to identify recidivists on the basis of DNA]*. *Informatsiine zabezpechennia protydyi orhanizovanii zlochynnosti, Information support for combating organized crime: Proceedings of the Scientific Conference* (pp. 142-150). Odesa: FENIKS [in Ukrainian].
- Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnogo nasylstva: mizhnar. dok. vid 25 zhovt. 2007 r. [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and

- Sexual Abuse from October 25, 2007]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text [in Ukrainian].
- Kotliarenko, L.T., & Kofanov, A.V. (2021). Perspektyvy zakonodavchoho zabezpechennia henetychnoi identyfikatsii viiskovosluzhbovtiv [Prospects for legislative support of genetic identification of servicemen]. *Vykorystannia dosiahnen suchasnoi nauky y tekhniki v rozkrytti zlochyniv, The use of the achievements of modern science and technology in the detection of crimes: Proceedings of the Interdepartmental Scientific and Practical round. table* (p. 200). Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Lapointe, M., Rogic, A., Bourgoïn, S., Jolicoeur, C., & Séguin, D. (2015). Leading-edge forensic dna analyses and the necessity of including crime scene investigators, police officers and technicians in a dna elimination database. *Forensic Science International: Genetics*, 19, 50-55. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2015.06.002>.
- Lozovaia, S.N., & Matarykina, E.V. (2019). Ispolzovanie vozmozhnostey kriminalisticheskogo ucheta geneticheskikh priznakov cheloveka vo vremia dosudebnogo rassledovaniia [Using the possibilities of forensic database of human genetic traits during the pre-trial investigation]. *Sudebnaia ekspertiza Belarusi, Forensic examination of Belarus*, 2(9), 38-43 [in Russian].
- Marchese, V., Cerri, N., & Caenazzo, L. (2013). Italian national Forensic Dna database in an European perspective. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 4(1). doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2013.10.126>.
- Minervino, A.C., Silva Jr., R.C., da Mota, M.F., Matte, C.H.F., Koshikene, D., Oliveira, J.P., Hessab, T., Trindade, B.R., Jacques, G.S., Ferreira, S.T.G., de Lima, E.A., & Felipe, C.C. (2019). Increasing convicted OFFENDER genetic profiles in the Brazilian NATIONAL DNA Database-Legislation, projects and perspectives. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 7(1), 575-577. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.095>.
- Nakaz MVS Ukrainy: "Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii funktsionuvannia kryminalistychnykh oblikiv ekspertnoi sluzhby MVS": vid 10 veres. 2009 r. No. 390 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "About the statement of the Instruction on the organization of functioning of forensic records of expert service of the Ministry of Internal Affairs" from September 10, 2009 No. 390]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> [in Ukrainian].
- Neuhuber, F., Dunkelmann, B., Höckner, G., Kiesslich, J., Klausriegler, E., & Radacher, M. (2009). Female criminals-it's not always the offender! *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*, 2(1), 145-146. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2009.08.026>.
- Povkh, A.S., & Romanchuk, S.M. (2018). Kontaminatsiia pid chas molekuliarno-henetychnoho doslidzhennia. Prychyny yii vynykennia ta naslidky [Kontaminatsiia pid chas molekuliarno-henetychnoho doslidzhennia. Prychyny yii vynykennia ta naslidky]. *Kryminalistychnyi visnyk, Forensic Herald*, 2(30), 106-115. doi: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-106 [in Ukrainian].
- Prykhodko, V.O. (2020). Teoretychni ta praktychni osnovy funktsionuvannia ta vykorystannia kryminalistychnykh oblikiv MVS Ukrainy [Theoretical and practical bases of functioning and using of forensic databases of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R.L. (2019). Osoblyvosti pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia vbyvstv [Specificities of the assignment of forensic molecular-genetic examination while investigating murders]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 174-178. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-174-180 [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R.L., & Ionova V.V. (2020). Pryznachennia sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy na stadii dosudovoho rozsliduvannia: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [The assignment of forensic molecular-genetic examination during pre-trial investigation: problems and ways to solve them]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 3(91), 307-319. doi: 10.33766/2524-0323.91.307-319 [in Ukrainian].
- Stepaniuk, R.L., Shcherbakovskiy, M.G., Kikinchuk, V.V., Lapta, S.P., Guseva, V.A. (2019). Problemy primeneniia sudebnoy molekuliarno-geneticheskoy ekspertizy v ugovnom proizvodstve Ukrainy [Problems of the Application of Forensic Molecular Genetic Expertise in Criminal Proceedings of Ukraine]. *Georgian medical news*, 5(290), 157-163 [in Russian].
- Topchii, V.V. (2018). Aktualnist sudovoi molekuliarno-henetychnoi ekspertyzy ta problemni pytannia shchodo yii provedennia [Topically of forensic molecular genetic examination and issues regarding its performing]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky, Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 18, 256-263. doi: 10.32353/khrife.2018.28 [in Ukrainian].
- Uliutin, D. Ekspertnyi vysnovok Ministerstva finansiv Ukrainy do zakonoproektu zhidno zi statteiu 27 Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy [Expert opinion of the Ministry of Finance of Ukraine to the bill in accordance with Article 27 of the Budget Code of Ukraine]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2297288.pdf [in Ukrainian].
- Ustanovlenie rodstva [Establishing relationship]. *Site "Gosudarstvennyi komitet sudebnykh ekspertiz Respubliki Belarus", Site "State Forensic Examination Committee of the Republic of Belarus"*. Retrieved from <https://sudexpert.gov.by/ru/relationship-tips.html> [in Russian].

- Yepryntseva, I. (2020). Aktualni pytannia kryminalistychnykh oblikiv henetychnykh oznak liudyny [Current issues of criminal accounting of human genetic traits]. *Molodyi vchenyi, Young Scientist*, 8(84), 232-235. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-50> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiyu": vid 2 lypn. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015. No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Amankwaa A. O., McCartney C. The effectiveness of the UK national DNA database. *Forensic Science International: Synergy*. 2019. No. 1. P. 45–55. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2019.03.004>.
- Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти : наук.-практ. посіб. Київ : К.І.С., 2015. 220 с.
- Boonderm N., Suriyanratakorn D., Sangpueng S., Wongvoravivat C., Waiyawuth W. Utilization of the cifs dna database to monitor recidivism. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*. 2019. No. 7 (1). P. 685–687. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.138>.
- Brito P., Bento A. M., Gouveia N., Sampaio L., Balsa F., Lopes V., São Bento M., Cunha P., Serra A., Porto M. J. The impact of The Prüm Treaty on the portuguese forensic DNA database-A brief review. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*. 2019. No. 7 (1). P. 745–746. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.161>.
- Da Silva Junior R. C., Wirz L. N., Solares Reyes E., Del Moral Stevenel M. A. Development of DNA databases in Latin America. *Forensic Science International*, 2020. No. 316. P. 110540. doi: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110540>.
- Дабіжа Д. В. Використання обліків та автоматизованих інформаційних систем при розслідуванні кримінальних правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.
- Del Real Á., Sáenz-Aldea M., Santurtún A., Zarrabeitia M. T. Forensic databases, a perspective from the PENITENTIARY centers of Spain. *Science & Justice*. 2021. No. 61 (2). P. 175–179. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2020.09.009>.
- DNA Test Cost. Retrieved from <https://www.medifree.com/tests/dna-test-cost/>.
- Дубонос К. В. Використання баз біометричних даних підрозділів Експертної служби МВС України під час розслідування кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 286 с.
- Gamero J.-J., Romero J.-L., Peralta J.-L., Real F. C., Guillén M., Anjos M.-J. A study of spanish attitudes regarding the custody and use of forensic DNA databases. *Forensic Science International: Genetics*. 2008. No. 2 (2). P. 138–149. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2007.10.201>.
- Горпинюк О. В. Міжнародні стандарти накопичення та використання біометричних даних (зразків ДНК) у діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 245–249.
- Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 298–300. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/71>.
- Комаха В. О., Кривда Г. Ф., Сиволап Ю. М. До питання відносно проблеми створення інформаційної бази даних з метою ідентифікації рецидивістів за ознаками ДНК. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності* : зб. наук. ст. Одеса : ФЕНИКС, 2003. С. 142–150.
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. док. від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
- Котляренко Л. Т., Кофанов А. В. Перспективи законодавчого забезпечення генетичної ідентифікації військовослужбовців. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ : НАВС, 2021. 200 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Lapointe M., Rogic A., Bourgoin S., Jolicoeur C., Séguin D. Leading-edge forensic dna analyses and the necessity of including crime scene investigators, police officers and technicians in a dna elimination database. *Forensic Science International: Genetics*. 2015. No. 19. P. 50–55. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2015.06.002>.
- Лозовая С. Н., Матарыкина Е. В. Использование возможностей криминалистического учета генетических признаков человека во время досудебного расследования. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2019. № 2 (9). С. 38–43.
- Marchese V., Cerri N., Caenazzo L. Italian national Forensic Dna database in an European perspective. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*. 2013. No. 4 (1). doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2013.10.126>.
- Minervino A. C., Silva Jr. R. C., da Mota M. F., Matte C. H. F., Koshikene D., Oliveira J. P., Hessab T., Trindade B. R., Jacques G. S., Ferreira S. T. G., de Lima E. A., Felipe C. C. Increasing convicted OFFENDER genetic profiles in the Brazilian NATIONAL DNA Database—Legislation, projects and perspectives. *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*. 2019. No. 7 (1). P. 575–577. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2019.10.095>.
- Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.
- Neuhuber F., Dunkelmann B., Höckner G., Kiesslich J., Klausriegler E., Radacher M. Female criminals—in's not always the offender! *Forensic Science International: Genetics Supplement Series*. 2009. No. 2 (1). P. 145–146. doi: <https://doi.org/10.1016/j.fsigss.2009.08.026>.
- Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 106–115. doi: [10.37025/1992-4437/2018-30-2-106](https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-106).

- Приходько В. О. Теоретичні та практичні основи функціонування та використання криміналістичних обліків МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 194 с.
- Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 174–178. doi: 10.31733/2078-3566-2019-3-174-180.
- Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 307–319. doi: 10.33766/2524-0323.91.307-319.
- Степанюк Р. Л., Щербаківський М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. О. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины. *Georgian medical news*. 2019. № 5 (290). С. 157–163.
- Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 256–263. doi: 10.32353/khrife.2018.28.
- Улютін Д. Експертний висновок Міністерства фінансів України до законопроекту згідно зі статтею 27 Бюджетного кодексу України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2297288.pdf.
- Установление родства. *Государственный комитет судебных экспертиз Республики Беларусь* : [сайт]. URL: <https://sudexpert.gov.by/ru/relationship-tips.html>.
- Спринцева І. О. Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 232–235. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-50>.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2021

Husieva V. – Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Pre-medical care of the Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8614-1573>

Prospects of Introduction of Foreign Experience of Using DNA Accounting into the Practice of Ukraine

The **purpose** of the study is to evaluate foreign experience in the use of DNA records in the investigation of criminal offenses and to substantiate the possibility and feasibility of its use in Ukraine. **Methodology.** To achieve this goal, the author used special research methods, namely: the method of system analysis, comparative law, system-structural and forecasting method. The **scientific novelty** of the study is that based on the analysis of international legal acts, regulations of some foreign countries, as well as scientific works of domestic and foreign scientists identified the main issues related to the content, functioning and use of human genetic traits in Ukraine. Taking into account the analysis, the author formulated proposals to eliminate certain problematic issues, as well as proposals for reforming the legislation in the context of the research issue. **Conclusions.** The author substantiates the scientific position that the effective way to solve problems related to the functioning and use of human genetic records in Ukraine is to study and implement best foreign practices, as most countries began to form records at the end of the last century. It is proved that the reform and improvement of the practice of filling, functioning and authorized use of records of human genetic traits should be carried out through the adoption of a special law. The author emphasizes that special attention in determining the DNA profiles of categories of persons subject to registration in the registration of human genetic traits should be paid to missing persons, as well as those who due to mental disorders or senile dementia repeatedly searched by the National Police for their disappearance. It was stated that the development and implementation of the bill should be fully consistent with the strategy for the development of law enforcement agencies, and the costs of implementing all legislative initiatives should be included in the state budget of the year.

Keywords: accounting; genetic traits; DNA analysis; molecular genetic research; foreign experience; criminal offense.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.132

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Теоретичні та прикладні засади контрольно-наглядової діяльності в межах досудового розслідування

Рец. на кн.: Мірковець Д. М. *Контрольно-наглядова діяльність на досудовому розслідуванні: теорія та практика : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 432 с.*

У монографії Д. М. Мірковця досліджено сучасну теоретично й практично значущу проблему – здійснення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Автор справедливо зазначає, що забезпечення, додержання та захист прав людини є надзвичайно актуальним для кримінального судочинства в стадії досудового розслідування, характерними ознаками якого є специфічні завдання та способи їх розв'язання, а його процедурний характер передбачає застосування правообмежувальних заходів і засобів, зокрема негласних.

Значення контрольно-наглядової діяльності як дієвого засобу забезпечення дотримання прав осіб і законності досудового розслідування не викликає сумніву, проте несистемні законодавчі зміни, наслідком яких є дублювання повноважень суб'єктів контрольно-наглядової діяльності, правова невизначеність таких понять, як «нагляд» і «контроль», суперечлива регламентація механізму реалізації контрольно-наглядових повноважень – причини, які суттєво ускладнюють функціонування системи контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Тому наукові й практичні рекомендації, сформульовані в монографії за результатами всебічного та системного дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, сприятимуть її удосконаленню як у нормативному, так і в правозастосовному аспектах.

Монографія складається з п'яти розділів, у яких, з огляду на сучасний стан законодавства й правозастосовної практики, комплексно досліджено проблеми контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні у межах авторської концепції та визначено напрями вдосконалення цієї діяльності.

Перший розділ «Теоретико-методологічні та правові засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні» присвячено аналізу наукової літератури за відповідним напрямом, обґрунтуванню авторської концепції контрольно-

наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, формулюванню методології дослідження та визначенню поняття й сутнісних характеристик контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Концепція зазначеної діяльності на досудовому розслідуванні, що розроблена автором, є цілісною теоретичною моделлю, системою, побудованою на підставі сформульованих мети, поняття, завдань, принципів та інших сутнісних характеристик контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні як інституту, і вже крізь призму загального розуміння окреслено особливості кожного її виду з визначенням власного місця у системі контрольно-наглядової діяльності, співвідношенням з іншими її видами.

Сформульовано поняття та мету контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, що є основою для її системного дослідження як правового інституту та її видів як відносно самостійних, але пов'язаних елементів цієї системи, окреслено предмет, об'єкт, межі, принципи й інші сутнісні її характеристики.

Зазначену діяльність представлено як систему, в якій виокремлено такі елементи: суб'єкт контрольно-наглядової діяльності, який здійснює вплив; об'єкт контрольно-наглядової діяльності – слідчий, детектив, прокурор, дізнавач, на яких здійснюється вплив; засоби та методи контрольно-наглядової діяльності, завдяки яким здійснюється вплив (потрібні зміни); результат контрольно-наглядової діяльності – реагування уповноваженого органу, на який було спрямовано контрольно-наглядовий вплив.

У другому розділі «Керівник органу досудового розслідування в системі контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні» розкрито поняття організації досудового розслідування як процесуальної функції керівника органу досудового розслідування та надано характеристику процесуальних й організаційних форм реалізації повноважень керівником органу досудового розслідування.

Організація цієї діяльності як процесуальна функція та процес спрямована на виконання завдань кримінального провадження, дотримання прав і свобод осіб, що забезпечується завдяки власним правовим інструментам і засобам. Це визначає специфіку цього виду контролюно-наглядової діяльності та водночас характеризує як складову відповідної системи.

На підставі аналізу нормативних актів і матеріалів практики автор обґрунтував, що процесуальні й організаційні повноваження керівника органу досудового розслідування втілено в Кримінальному процесуальному кодексі України неповно, що зумовлює проблеми в практичній діяльності.

Сформульовано рекомендації щодо удосконалення законодавства та правозастосовної практики, значну увагу акцентовано на питаннях негласної складової досудового розслідування.

Розділ 3 «Організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як основні функції прокуратури» містить питання співвідношення функцій нагляду та процесуального керівництва в діяльності прокурора на досудовому розслідуванні, визначення поняття, мети, завдань, принципів процесуального керівництва на досудовому розслідуванні та методики процесуального керівництва.

Автор обґрунтовує позицію щодо того, що прокурорський нагляд повинен бути спрямований на перевірку законності й обґрунтованості вже виконаних дій і прийнятих рішень, а керівництво досудовим слідством – на перевірку дій і рішень, що виконуються (приймаються), або запланованих до реалізації. Це сприятиме ефективному розподілу повноважень суб'єктів контролюно-наглядової діяльності, зробить можливим і прозорим виконання ними своїх функцій задля досягнення спільної мети.

Мету процесуального керівництва визначено за трьома пов'язаними рівнями: 1) зумовлена метою досудового розслідування (досудове розслідування розглядається як сфера діяльності прокурора, мета досудового розслідування тут є відправною точкою для визначення та конкретизації способу досягнення мети процесуального керівництва, її подальшої структуризації); 2) відповідає загальній меті контролюно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні; 3) конкретизується завданнями кримінального провадження (як змістовна складова).

У формуванні методики процесуального керівництва акцентовано на його діяльнісній, динамічній характеристиці, а не сприйнятті процесуального керівництва як «статичного» набору певних елементів із одночасним визначенням як діяльності.

У розділі 4 «Судовий контроль на досудовому розслідуванні» визначено місце судового контролю

в системі контролюно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, розкрито зміст попереднього та наступного судового контролю.

Судовий контроль на досудовому розслідуванні як напрям контролюно-наглядової діяльності визначено як діяльність слідчого судді щодо дотримання прав, свобод та інтересів осіб у досудовому провадженні. Предмет судового контролю визначено на двох рівнях: 1) законність дії або рішення органу досудового розслідування (чи передбачені ці дії та рішення законодавством, відповідність процесуальній формі); 2) зміст (фактичні дані), чим аргументовано ці дії та рішення.

Також обґрунтовано позицію щодо того, що дії та заходи, які потребують судового контролю, становлять певну групу, в основі формування якої – правообмежувальний характер таких дій і заходів, а обов'язковість судового контролю є юридичною гарантією дотримання законності, прав і свобод осіб.

Розділ 5 «Перспективи удосконалення організаційних засад контролюно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні» містить рекомендації щодо оптимізації структурно-функціонального забезпечення досудового розслідування, позиції щодо розмежування процесуального керівництва й організації досудового розслідування, авторський погляд на співвідношення інституту контролюно-наглядової діяльності із самостійністю та незалежністю слідчого (детектива).

З огляду на значний досвід діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України (до 2015 року – органів внутрішніх справ), а також створене матеріальне й організаційно-правове підґрунтя діяльності слідчих підрозділів Державного бюро розслідувань, обґрунтовано необхідність створення єдиного слідчого апарату на основі відповідних відомств – Державну службу досудових розслідувань. Це надасть змогу зберегти налагоджену взаємодію слідчих й оперативних підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень і подолати відомчу залежність слідчих від керівників територіальних правоохоронних органів.

Призначенням функції організації досудового розслідування визначено: забезпечення всебічності, повноти й неупередженості дослідження обставин кримінального провадження, а також прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень шляхом активного впливу на перебіг досудового розслідування; надання правильної й об'єктивної оцінки діям слідчого та виправлення слідчих помилок; прийняття ефективних рішень щодо вдосконалення діяльності слідчого, а в разі виявлення неправомірної поведінки – ужиття заходів щодо усунення порушень вимог законодавства та запобігання їм у майбутньому.

Підтверджено необхідність наділення слідчого повноваженнями самостійно виконувати такі дії: розв'язувати питання щодо об'єднання чи надання матеріалів досудових розслідувань; зупиняти досудове розслідування; приймати рішення щодо проведення освідування; звертатися до слідчого судді з клопотанням про застосовування таких заходів забезпечення кримінального провадження як привід, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, арешт майна, запобіжні заходи (особисте зобов'язання та особисті поруки), негласні слідчі (розшукові) дії;

відкривати матеріали досудового розслідування; направляти до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності; звертатися із запитом про міжнародну правову допомогу.

Отже, монографія є завершеним науковим дослідженням на актуальну тематику, має суттєве науково-практичне значення.

Упровадження результатів дослідження та рекомендацій, сформульованих Д. М. Мірковцем, у практичну діяльність та нормотворчий процес сприятиме удосконаленню контрольної-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Рецензія надійшла до редколегії 26.02.2021

Cherniavskyi S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>

Theoretical and Applied Principles of Control and Supervision Activities within the Pre-Trial Investigation

Review of the book: Mirkovets D. Control and supervisory activities in the pre-trial investigation: theory and practice : monograph. Odesa : Helvetyka, 2021. 432 p.

УДК 351.746.2:343.985

Скулиш Є. Д. – доктор юридичних наук, професор, керівник науково-дослідного центру правового забезпечення інформаційної та національної безпеки Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-4430>

Актуальні аспекти оперативно-розшукового документування

Рец. на кн.: Саковський А. А. Оперативно-розшукове документування: теорія і практика : монографія. Київ : ІНФОТЕХ, 2021. 589 с.

Головним обов'язком держави відповідно до ст. 3 Конституції України визначено утвердження та забезпечення прав і свобод людини. До того ж її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнані найвищою соціальною цінністю. Чи не найбільшу вагу у виконанні державою зазначеного обов'язку мають правоохоронні органи. Саме на них покладено завдання із захисту особи та суспільства від злочинних посягань.

Одними з найефективніших важелів протидії злочинності є оперативно-розшукова та кримінальна процесуальна діяльність оперативно-розшукових підрозділів. Ці суб'єкти, відповідно до законодавства, наділені специфічним негласним інструментарієм, який дає їм змогу викривати діяльність добре законспірованих злочинних груп й організацій, припиняти вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів на стадіях готування та замаху, запобігати виявам професійної злочинності.

Монографія А. А. Саковського є чи не найпершою, яка на концептуальному рівні визначає основні напрями вдосконалення оперативно-розшукової діяльності. У такому аспекті праця А. А. Саковського «Оперативно-розшукове документування: теорія і практика» є надзвичайно актуальною, а з огляду на реалії сьогодення – своєчасною. Отже, автор монографії зумів розв'язати важливу наукову проблему, одержати нові теоретичні положення та науково обґрунтовані висновки, сформулювати цінні гіпотези, концепції та пропозиції. Зауважимо, що це зроблено завдяки опрацюванню численних доктринальних джерел, доробків вітчизняних та іноземних вчених, міжнародної практики держав, актів міжнародних міжурядових організацій, рішень і консультативних висновків міжнародних судових органів, резолюцій міжнародних конференцій тощо.

Насамперед слід зазначити комплексний, концептуальний характер праці. Вона охоплює широке коло питань, адже структура роботи – 4 основних розділи, 13 підрозділів, передмова та висновки, які змістовно та логічно пов'язані між собою. Кожен з розділів є завершеним, теоретично насиченим, що поглиблює державно-правові явища, збалансовано й оптимально відтворює характер досліджуваної проблеми.

У розділах монографії на підставі вивчення й систематизації наявних науково-теоретичних підходів, а також аналізу чинного кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України та практики його реалізації окреслено ґенезу правового забезпечення.

Безперечною важливістю монографії є належно сформований і розроблений поняттєво-категорійний апарат, що значно поглиблює та сприяє науковій новизні. Варті уваги положення та рекомендації у висновках зазначеної роботи.

Слід визнати належним методологічний підхід щодо дослідження окреслених проблем. Він свідчить про достатній рівень володіння дисертантом сучасних методів наукового пізнання. Монографію написано фаховою науковою мовою, на високому науково-методичному рівні. Монографічний матеріал сприятиме формуванню в курсантів, слухачів, ад'юнктів, докторантів навчальних закладів системи МВС України та практичних працівників правоохоронних органів таких якостей, як самостійність у прийнятті рішень під час виявлення та розкриття злочинів, здатність до творчої діяльності в процесі застосування різноманітних методів і способів виявлення злочинів, пошук і необхідність прийняття правильного рішення в умовах обмеження часу, можливість виконання різноманітних заходів одночасно.

Позитивно оцінюючи дослідження автора, варто констатувати наявність у ньому положень, що створюють підґрунтя для подальшої наукової дискусії.

Вважаємо, що монографія А. А. Саковського «Оперативно-розшукове документування: теорія і практика» розв'язує поставлену автором складну наукову проблему, має науково-теоретичне й практичне значення, стимулює проведення подальших наукових досліджень, містить низку нових структурних і змістових елементів та є вагомим внеском у вітчизняну оперативно-розшукову та кримінальну процесуальну діяльність, а також може використовуватися в навчальному процесі освітніх установ України.

Монографія, безперечно, буде корисною як для науковців, так і для практиків.

Рецензія надійшла до редколегії 18.03.2021

Skulysh Ye. – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Center for Legal Support of Information and National Security Research Institute of Informatics and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-4430>

Actual Aspects of Operative-Search Documentation

Review of the book: Sakovskyi A. Operative-search documentation: theory and practice : monograph. Kyiv : INFOTEKh, 2021. 589 p.

УДК 343.14:343.132

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Сергєєва Д. Б. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1447-5341>

Актуальне видання з питань застосування засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні

Рец. на кн.: Старенький О. С. *Засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика* : монографія. Київ : ІНФОТЕХ, 2021. 684 с.

В умовах розбудови України як правової, демократичної та незалежної держави, на жаль, високим залишається рівень злочинності, яка проникає в усі сфери суспільного життя, завдаючи значних збитків, негативно впливаючи на розвиток усіх суспільних і державних інститутів. Останнім часом злочинність в Україні має тенденцію до зростання. Особливе занепокоєння суспільства викликає кількість злочинів, учинених у банківській, кредитно-фінансовій, приватизаційній сферах, на ринку енергоносіїв, у сфері незаконного обігу наркотиків, зброї, торгівлі людьми тощо. Ці злочини, як правило, вчиняють організовані злочинні угруповання, які володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним і судовим органам, мають тісні корупційні зв'язки в різних органах влади. Тому розкриття й розслідування їх, прийняття законних і справедливих процесуальних рішень можливе лише в разі застосування адекватних й ефективних засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Комплексне монографічне дослідження О. С. Старенького є логічним продовженням подальшої розробки наукових ідей, започаткованих у цій сфері такими вітчизняними науковцями, як: В. В. Вапнярчук, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Є. Г. Коваленко, С. О. Ковальчук, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та ін., праці яких автор всебічно та критично проаналізував.

Зважаючи на зміст монографії, зауважимо, що її автор поставив за мету здійснити теоретичну розробку наукової концепції засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні на підставі обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України та практики їх застосування в діяльності органів досудового розслідування, прокурорів,

адвокатів і суддів. Для досягнення поставленої мети автор проаналізував сучасні концепції кримінального процесуального доказування, які наразі представлено в теорії кримінального процесуального доказування, вітчизняному та зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві, правозастосовній практиці, зокрема практиці Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого антикорупційного суду, Верховного Суду України, Європейського суду з прав людини, а також організовано опитування практичних працівників (слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів).

Монографія складається з п'яти підрозділів, кожен з яких логічно й послідовно окреслює уявлення про засоби кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

У першому розділі «Теорія кримінального процесуального доказування як науково-методологічна основа становлення та розвитку засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні» визначено науково-методологічну основу концепції засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, сформульовано поняття засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні та визначено їх форми, а також виокремлено види та класифікацію засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Другий розділ «Докази як засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні» присвячений розкриттю поняття доказів у кримінальному процесі, встановленню їхнього місця в системі засобів кримінального процесуального доказування, визначенню видів доказів у кримінальному процесі та висвітленню їх сутності як засобів кримінального процесуального доказування, з'ясуванню місця матеріалів ОРД в системі засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

У третьому розділі «Слідчі (розшукові) дії як засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні» сформульовано поняття слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні та виокремлено критерії їх класифікації, встановлено шляхи оптимізації застосування слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Четвертий розділ «Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні». У ньому наведено поняття негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні та запропоновано критерії їх класифікації, окреслено шляхи оптимізації застосування негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

У п'ятому розділі «Інші процесуальні дії як засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні» визначено місце витребування й отримання речей і документів у системі засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, розкрито правову природу тимчасового доступу до речей і документів як засобу кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні та виокремлено критерії його класифікації, встановлено місце ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в системі засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, а також визначено

сутність позапланових ревізій і позапланових перевірок як засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Матеріал викладено логічно, зрозуміло й цікаво, що сприяє його сприйняттю та доступності для широкої аудиторії. Робота характеризується творчою новизною та загальною методологічною культурою, адже в ній обґрунтовано теоретичні положення, які відповідають новій концепції кримінального процесуального права, що визначає ступінь цивілізованості процесуальної системи, її відповідність ідеям і фундаментальним засадам правової держави, а також сформульовано пропозиції щодо удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України, що регламентують порядок застосування засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

З огляду на викладене, монографія «Засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика» можна об'єктивно вважати вдалим комплексним і системним дослідженням проблем застосування засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні, яке відповідає вимогам до такого виду робіт. Рецензована монографія становить значний науковий інтерес і заслуговує на увагу наукових співробітників, викладачів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, адвокатів, слідчих, прокурорів, суддів, а також усіх небайдужих до проблем застосування засобів кримінального процесуального доказування в досудовому розслідуванні.

Рецензія надійшла до редколегії 19.03.2021

Cherniavskiy S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Serhieieva D. – Doctor of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminology of the Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1447-5341>

An Up-To-Date Publication on the Application of Means of Criminal Procedural Evidence in Pre-Trial Investigation

Review of the book: Starenkyi O. Means of criminal procedural evidence in pre-trial investigation: theory and practice : monograph. Kyiv : INFOTEKh, 2021. 684 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, ORCID, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Обґрунтування новизни дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат A4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA-стилю** (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається **за порядком, представленим у References (без нумерації)**. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років;**
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому репозиторії HABC, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилає має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань HABC).

Телефон для довідок: (044)-520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpyschology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (р. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuвання akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: [10.25313/2520-2057-2013-5-465](https://doi.org/10.25313/2520-2057-2013-5-465) [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmozhnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/9781315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с.
doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI.
URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Науковий вісник
Національної академії
внутрішніх справ**

**2
(119)
2021**

Науковий журнал



Виходить чотири рази на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 24.06.2021
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 9,0
Ум. друк. арк. 8,37
Вид. № 27/II
Наклад 50 прим.



**Figuration, computer typing
and making up**
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
June 24th, 2021
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 9,0
Simulated publisher's pages 8,37
Edition No. 27/II
Circulation 50